

JUBILEJNÍ VYDÁNÍ K VÝROČÍ NAROZENÍ A. LUSTIGA
100

ARNOŠT LUSTIG

Tma nemá stín

Bez pravdy bych byl strašně chudý,
zatímco s pravdou můžu být jinak chudý,
ale zároveň ohromně bohatý.

Arnošt **Ex Libris**
Lustig
1926 – 2026

Tma nemá stín

Arnošt Lustig

Román

Znění tohoto textu vychází z díla [Tma nemá stín](#) tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Sdělovací technika ve spolupráci se Společností Franze Kafky v Praze v roce 2009.

Podle [předlohy](#) z fondu [Moravské zemské knihovny v Brně](#).

§

Text díla (Arnošt Lustig: Tma nemá stín), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno [Autorským zákonem](#) č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uvedte původ-Nevyužívejte komerčně-Zachovejte licenci 4.0 Mezinárodní](#).

Verze 1.0 z 4. 5. 2026.

OBSAH

I.....	9
II.....	19
III.....	26
IV.....	34
V.....	45
VI.....	68
VII.....	84
VIII.....	98
IX.....	118
X.....	140
XI.....	164
Doslov.....	185
Ediční poznámka.....	198

Trojice přání Arnošta Lustiga

„Píšu povídky, v kterých hledám záhadu života, to nádherný přízemní, co člověka povznáší nad hvězdy, co ho sráží do pekel. Čím je člověk tím nejúžasnějším, co se ve vesmíru objevilo. Čím je dobrý, čím je horší...“

(Dobrý den, pane Lustig. Myšlenky o životě, 1999)

Mám radost, že ke 100. výročí narození spisovatele Arnošta Lustiga vzniká jubilejní elektronická edice jeho vybraných spisů ve zpracování týmu Městské knihovny v Praze v rámci projektu Praha město literatury.

Pro Arnošta Lustiga byla literatura „citovou pamětí člověka... vzrušujícím amalgámem v tom dobrodružství, kterému říkáme život“. A zároveň zastával názor, že „psaní je přitom zápas člověka s pamětí i zápas o krásu a ušlechtilost; zkušenost jednoho, která obohatí mnohé; příslib i varování, že co se stalo, by se mohlo stát znovu“.¹

Své dílo věnoval „obětem židovské tragédie – šoa. A všem, kteří dovedou říct NE totalitním režimům. Těm, co dovedou rozlišovat mezi dobrem a zlem. Těm, co se dokáží rozhodnout. Pro koho slovo demokracie představuje nápravu chyb, životní styl“.²

---

1 Arnošt Lustig, *Dobrý den, pane Lustig. Myšlenky o životě*, 1999

2 *Ibid.*

V posledních letech přede mnou Arnošt Lustig, můj otec, odhalil svá tři přání. Zaprvé chtěl vdechnout duši těm, kteří se nenarodili pod šťastnou hvězdou. Zadruhé toužil, aby jeho příběhy byly krásné jako píseň. A zatřetí si přál, aby byl čten i za padesát let. Jsem přesvědčená, že Arnošt Lustig se bude číst, dokud literatura bude literaturou.

Eva Lustigová
spoluzakladatelka Nadačního fondu Arnošta Lustiga
7. 5. 2025

Mé matce

Ztrácí se v černé docela všechno?

I

„Už střílí,“ řekl první chlapec, který se jmenoval Dany.

„Blbec,“ odpověděl poplašeně druhý, menší. Podíval se nad sebe mezi chocholky oblak. „Myslí snad, že jsme vojáci.“

Nebe nebylo tiché od chvíle, co se letoun objevil a začal dotírat. Špatně vypérovaný nákladní vagon, jeden z otevřených, jimi pohazoval ze strany na stranu. Vítr jim vháněl do tváře a do očí černavé popílký.

Pilot teď asi shledal, že rychlost, jakou vleče lokomotiva vlak pod ním, mu vyhovuje. Hodlal předvést ukázkou hloubkového náletu s loopingem.

„Jestli to chce stihnout a rozbít jen lokomotivu, musel by to udělat ještě předtím, než dojedem k tunelu,“ řekl první. „Nemá cenu čekat.“

Bylo to americké letadlo. Nalétávalo na vlak skoro těžkopádně.

Druhý chlapec, který se jmenoval Many, spolkl odpověď.

„Bud' to uděláme teď, nebo chcípnu,“ řekl zase první. „Nemáme moc času se o něčem dohadovat, Many.“

Koutky úst mu poklesly. Díval se střídavě na letoun, na druhého chlapce a na konec vagonu.

„Vyskočíš za mnou, nebo chceš skočit první?“ zeptal se.

Letec znovu odhadoval vlak. Druhý chtěl zřejmě počkat, zda pilot nenahlédne svůj omyl, že to není vojenský transport a v zavřených krytých vagoněch není munice, i když jsou v rohu každého otevřeného vozu vojáci s puškami.

Vlak projížděl zvýšenou rychlostí širokým úvozem mezi dvěma zalesněnými svahy. Houkal dlouze a sténavě. Buď chtěl německý strojevůdce zmást letce, nebo ho přimět k tomu, aby se podíval, že ve vlaku jsou vězňové.

Za tunelem se zvedala stráž s pokácenými stromy. Po pravé straně protékal loukou podél trati potok. Voda se bíle tříštila o kameny.

Pilot znovu nabral výšku. Nalétal teď na vlak dvěma oblouky ve tvaru položeného velkého písmene S. Byl si jist, že mu nemůžou ujet. Nalétal proti lokomotivě. V okamžiku, kdy protínal vzdušnou přímkou dvojité kříž kolejnic, vmísilo se nahoře – jak to pronikalo sem dolů – klapání do hukotu motoru, jako by mu docházel benzin nebo vynechával válec.

„Co bude s Frankem?“ zeptal se druhý chlapec.

Měl pihovatý, nedůvěřivý obličej. Odstávaly mu uši. Bylo to dobře vidět, protože byl ostříhán dohola. Lícní kosti mu kryla jen tenká, promodralá pleť. Měl i teď kůži jako holčička.

Frank byl čtyřicetiletý muž v levém rohu vagonu, blíž lokomotivě. Seděl na několika dekách vedle německého vojáka se svobodnickými frčkami.

Místo odpovědi si začal první chlapec rozepínat zimník. Záda kabátu, který mu šel skoro ke kotníkům, měl pomalována bílými a červenými klikyháky, aby je v případě, že by utekli, všude poznali. Kromě toho měli na zádech nesmytelnou barvou písmena KL (*Konzentrationslager*).

Jeho špinavé prsty, ztuhlé chladem, trhaly knoflíky ze zatvrdlých dírek. Pozoroval přitom letadlo. Postavil se rozkročmo k pažení, aby pro otřesy vlaku neupadl. Také druhý chlapec se začal rozepínat.

„Tím se to urychlí,“ řekl.

Druhý se díval na staršího. Kulomet letounu nezastavil palbu, ani když kulky začaly míjet budku strojvůdce a uhlák. Osazenstvo prvního vozu muselo už být na cucky. Pilot stočil stroj na bok, jako by se chystal křídlem rozdělit vagony po celé délce vlaku v polovině.

Kulometné klapání přicházelo zblízka.

„Nechceš mu říct ještě jednou?“ zeptal se druhý.

Lokomotiva hvízdavě ujížděla k tunelu. Vozy poskakovaly do stran. Údolí se svažovalo.

Jsme desátí, uvažoval v duchu první chlapec, přijdeme na řadu asi při druhém nebo třetím náletu. A máme štěstí, že jsme v otevřeném voze, ti v krytých jsou jako v pasti.

Viděl podbřišek letounu, šedý rybí tvar. Byl to hezký cvik, napadlo ho. Pilot měl dost času. Předváděl to s nedbalou elegancí.

„Může nám vypravit skvostnej vojenskej pohřeb,“ prohodil druhý.

Druhého chlapce napadlo, že Frank Bondy nestál za moc už od jeho loňských narozenin. Netrvalo to dlouho, než ztratil jiskru.

Prvnímu přišlo na mysl, zda není u tunelu protiletický kulomet a nenechá nejdřív letce postřílet ve vlaku všechno živé, aby pak nakonec sestřelil letadlo. To by potom vypravili pohřeb letci. Představil si na vteřinu letadlo jako ohořelou hromádku plechu. Takových hromádek plechu viděl podél trati dost.

„Máme dobrý počasí,“ řekl první. „Neprší. Nebude to klouzat.“

„Je silnej vítr,“ řekl druhý. „Je teprve ráno.“

„To se hodí.“

Jakmile se letec dostal po druhém náletu z vývrtky, začal zas kulomet řachavě narušovat pravidelné nárazy kol na svary kolejí. Hukot a hvizd hvězdicového motoru nahoře, běžícího na plný plyn,

se cedil dolů už potrhaný, v krátkých, nepravidelných přestávkách. Kousek od země se do něho přidávaly chuchvalce páry.

V očích Manyho se kmitlo něco, co by se dalo vyložit, jako by vlak, šestidenní půst, letec, tři roky nazpět a den, který teprve začal, znamenaly stín i jeho překročení.

Pláště obou byly napité vodou a páchly. Také druhý už byl rozepjatý. Měl útlá ramena. Několikrát přešlápl, aby se přesvědčil, že mu nohy a svaly pracují. Obsáhlo to obavu, aby mohl běžet, až vyskočí, až kam se dostane. Aby to nebylo dál, než na kolik to mohl soudně odhadnout. Nevyskočit vůbec by bylo stejně špatné, jako kdyby nedokázal běžet ani kousek. Bylo plýtvání časem o tom uvažovat. Čekali na tuhle chvíli osm měsíců. Předtím na to čekali dva roky a dva měsíce. Uvažovali o tom možná ještě dřív, ale to bylo v Praze a ještě nevěděli, co je čeká. Je to vždy otázka, jak se bránit. Čemu. A proč.

„Nebude se to bořit, leda trochu,“ řekl první. „A pak možná až tam nahoře.“

Konečně Frank Bondy povytáhl významně obočí vzhůru. Takhle se tvářil vždycky, když nevěděl kudy kam. Ale dřív nevěděli, že to neví.

„Nechce,“ řekl první. „Bojí se.“

„Brzdí,“ řekl o strojvůdci druhý.

„Mě už nemůže převézt,“ řekl o starším první. „Ať si tu teda zajde!“

„Nemůže to teď zastavit,“ řekl druhý. „Měl by vypustit páru, nebo ho to zabije. Chce vyskočit sám, myslím.“

Letadlo už bylo zase nosem proti lokomotivě. Viděli, jak si strážný, který byl odněkud ze Sedmihradska a seděl vedle Franka Bondyho, připravoval pušku proti letci. Sedmihradský si to spočítal právě tak jako oni.

Kopec odtud vypadal jako homole. Dole ležely pokácené sosny. Na severní straně, kam přijížděli, bylo kamení pokryté loužičkami sněhu.

Ztemnělý otvor tunelu v kopci náhle zesvětlal. Vypadal jako kamenná podkova postavená širšími konci na zem a obloukem do výšky. Nebo jako víc podkov postavených nastojato a vedle sebe. Dalo se odhadnout, že je to příliš krátký tunel, aby skryl víc než lokomotivu, i kdyby se strojvůdci podařilo zastavit. Letec to věděl už dávno.

Brzdy střídavě zabíraly a selhávaly. Kola skřípěla třením. Jiskřilo se od nich. Vagony vrzaly, vlečeny ještě zpředu a tlačeny setrvačností na lokomotivu.

Zachytili se oba pažení. To vyvolalo v očích staršího uspokojení. Pohled na tunel připomněl druhému, co říkal Frank, když byli ještě ve starém táboře, pozorovali stavby krematoria a plynové komory. „To není cyklon B, ale tunel, kterým chodí lidi dovnitř a vycházejí na druhé straně,“ řekl.

Pilot se začal šplhat hvízdavou vývrtkou vzhůru, jako by měl na obloze napjaté neviditelné lano. Asi v pěti stech metrech se přehoupl přes myšlený vrchol, obrátil se nosem k zemi, jako by padal, nejspíš aby skončil všechno, co si měl dost času připravit.

Průmět prodloužené přímky naznačené kulometem a dělem zkracoval vzdálenost mezi pilotem a kotlem lokomotivy, až ji zrušil přerušovanou čarou střelby. To, co znělo jako porouchaný válec, proděravělo najednou kotel na mnoha místech. Otvory zvící hrášku začala sípavě unikat pára. Brzdy zasténaly. Bylo možná slyšet až nahoru, jak o sebe pleskavě zvoní nárazníky.

Viděli ještě oba, jak strojvůdce a topič skočili do škarpy, přeběhli podél potoka a trati a snažili se dostat do tunelu.

„Teď, Many,“ řekl první. Shodil ze sebe plášť na dno vozu.

Frank Bondy to musel vidět, i když sledoval ocas letounu, který míjel konec vlaku. Pohlédl na druhého, jako by ho prosil.

Také druhý nechal sklouznout kabát z ramen.

„Vrátí se a postřílí to tu jako krysy,“ řekl první.

Teď se starší díval na oba, jako by prosil i zlobil se zároveň. Topič a strojevůdce už byli v tunelu. Splynuli se zastíněnou kamennou stěnou.

„Jdu první,“ řekl druhý chlapec. A přeskočil pažení.

Jakmile se letadlo trochu vzdálilo, řev motoru se zředil a lokomotiva stála, bylo slyšet z prvního vagonu křik lidí, do kterých pustil pilot omylem dávku z kulometu. Byly tam povstalkyně z Varšavy, chycené před rokem v kanálech.

Vzápětí se pilot obrátil a vracel se. Pořád stoupal. Bylo slyšet jen motor. Vypadalo to a znělo, jako by ho někdo vytahoval nahoru po větru.

Druhý měl zavřené oči celou dobu, co padal. Nemohl odhadnout, jak dlouho poletí. Snad dvě tři vteřiny. Zatočila se mu hlava. Bylo to několik prudkých pohybů po době, co se sotva hýbali. Byl to nejprudší pohyb po šesti dnech, co mohli jíst leda trávu, kořínky a kousek tuřínu s dešťovou vodou. Tuřín ukradl druhý z protijedoucího vlaku, div si nepřerazil ruce. Obklopilo ho světlo, jako by vnímal tmou. Čekal, kdy narazí na zem.

Věděl, že nesmí přepadnout dozadu, na nápravy vlaku, ani dopředu, aby nespadol do potoka. Nebo si něco vymknout, zvrtnout nebo zlomit. Nebo skočit na kámen.

Taky ho napadlo, že nemá nejlepší boty, jen zbytky bot obalené hadry. Vyměnil svoje původní boty, které měl ještě od Leonarda, s Danym, aby dostal nazpět kousek z tuřínu, z něhož si Dany větší čtvrtku schoval.

Chtěl v duchu přeskočit tuhle vteřinu nebo sto let, aby už byl někde jinde, daleko odtud. V tu chvíli dopadl. Vedle něj dopadl Dany.

„Jdeme,“ řekl Dany. „Za mnou, Many!“

První skočil pravou nohou do vody, podlomil se v kolenou, vzpamatoval se a běžel pár kroků před druhým. Voda byla ledová.

Letoun byl zase nad nimi. Zасыpával vlak zlatými kulometnými střelami. Byl to dvojí pruh střel.

Bez kabátů se jim běželo snadněji. Smazalo to skoro hned v první vteřině všechno, co se navrstvilo za ty tři roky a za tři roky předtím. Mělo to podobu louky, po které se blížili k prvním poraženým sosnám, pařezům a vzhůru, aby se dostali na odvrácenou stranu, odkud sem svítilo slabé předjarní slunce.

Zblízka připomínal kopec svým tvarem zvon. Zvedal se nejprve zvolna, potom čím dál tím strměji.

Pilot se zase vzdaloval. Vrcholek kopce vypadal teď, když už se škrábali nahoru, jako stěna propasti. Vbíhali proti svahu, na jehož druhé straně, už za vrcholkem, začínal les. Půda byla měkká.

Sedmihradský seskakoval teprve z vagonu. Puška mu při tom překážela. Nejprve si druhý pomyslel, že se chce strážný schovat pod nápravu vozu a krýt se proti letci. Až když se znovu otočil, viděl, že Sedmihradský střílí po nich.

Lidi z jejich vagonu a z jiných otevřených vozů seskakovali, ale neběželi za nimi rovnou, ale kličkovali, protože začali střílet i druzí strážní.

Už byli téměř v polovině svahu. Zastřelili by nás beztak, pomyslel si druhý. Díval se na záda prvního, který běžel rychleji než prve. Povzbudilo ho to a zároveň trochu polekalo.

Ani je nenapadlo zastavovat. Letec střílel na vlak a držel tím v šachu strážě, které střílely po nich. Teď páčil pilot na proviantní vagon s budkou pro dva strážné. (Byli to ti dva, co si krátili cestu

celých šest dní sázkami, kdo zastřelí víc koroptví, králíků nebo sestřelí víc borových šišek.) Lidi, kteří vyskočili až po nich, vytvořili živou hradbu a trochu je chránili před střelbou. Strážníci nemohli střílet na všechny najednou.

„Přidej, Many,“ sykl za sebe první.

Druhý jen pokývl hlavou. Dotýkal se bradou hrudi. Stoupání bylo horší, než čekal. Kule pleskaly za ním a vedle něho. Sedmihradský si vzal na mušku jeho. Mohl by mu to napálit do zad dřív než do zad prvního, napadlo mu.

Teď museli oba zpomalit. Druhý se přidržoval rukama, aby neklouzal. Země měkla, čím víc se blížili špici kopce. Dvakrát se druhý dotkl kolenem brady, div si nevyrazil zuby, než mohl udělat krok. Snažil se neztrácet půdu a neklouzat. Cítil vítr v zádech.

„Přidej!“ ohlížel se první.

Druhý zvedl hlavu. Zahlédl na nohou prvního svoje bývalé boty. Vybavil si ve zlomku vteřiny tuřín. Pocítil na patře chuť připomínající dobytek.

Bořily se mu nohy do bláta. Nabalovalo se to na hadry až po kotníky.

Nařizoval si běžet. Už ho nenapadlo, že opakovačka Sedmihradského zasáhne nejspíš dřív jeho.

Nebe bylo zakryté svahem. Vypadalo to, jako by z něj zbylo jen světlo a uzounká škvíra.

Sráz zpevnily pařezy, i když k vrcholu řídly. O každý pařez nebo kořeny se mohli zachytit nebo opřít a odtud se zase pustit výš. Kopečky po hraboších nebyly tak dobré.

Některé kmeny, zachycené v záhybech země, se kutálely dolů, když se o ně opřeli nebo když se svezla země, o kterou se spodek držel.

Druhý lezl po čtyřech. Dýchal ještě prudčeji. Byli kousek pod třetí čtvrtinou svahu. Pociťoval palčivost v hrudi. Věděl, že to nemůže uhasit, pokud poběží, a zároveň věděl, že se to nedá zastavit. Trhalo mu to obě strany plic.

Za několik vteřin ho bodlo prvně u ledvin. Věděl, že to není zásah. Ohmatával si bok dlaní. Dech se mu pořád zrychloval. Nemohl už vdechnout a vydechnout, jen hltat dech, jako by ho lokal a vyrážel. Zkusil dělat větší přestávky mezi vdechnutím a vydechnutím.

Pak ho napadlo, že ze všech lidí, na kterých mu záleží, je naživu jen Dany. Představil si, že kdyby zůstal ležet, chytil dech a zkroutil se tak, jak to boky chtěly, uvolnilo by se mu celé tělo. Bodem, k němuž se upnul, už nebyl vrchol kopce a nebe, ale záda prvního. Stále se vzdalovala a zvětšovala mezeru mezi nimi.

Podobali se zabláceným broukům na příkrém svahu.

Druhý našlapoval do stop po prvním. Kule, zapadávající do bláta a do dřeva, připomenuly vlak.

Obalilo se to bolestí jako tma světlem nebo kámen vodou. Kule z pušky Sedmihradského mu teď proletěla mezi nohama. Místo amerického letadla zahlédl na zlomek vteřiny rybu v obrovské hloubce. Měla barvu bláta a kopce. Vzhlížel za Danyho nohama. Napadlo ho, jak by bylo příjemné, kdyby ho Sedmihradský zasáhl. Nebylo by jen dobré, kdyby mu zasáhl nohy nebo páteř. Neměli by mi prostřílet ruce nebo nohy. Nebo by to měl udělat pilot.

Na okamžik se druhý zastavil. Zkusil se narovnat. Rychle se skrčil. Vykročil a znovu ho bodlo. Pokusil se vykročit pokrčený. Cítil se jako hodinový stroj, který selhává právě proto, že ho natáhli. Potom mu střelba připomenula, jak jednou držel Frank Bondy Sedmihradskému ve vagoně vybitou pušku.

Nohy mu ztěžkly a zdřevěněly. Podlamovala se mu kolena, černalo mu před očima, snad překonal závrať. Pod jazykem měl sucho.

Už si nesliboval, jak si to vynahradí, až poběží dolů, až je oddělí od stráží hora.

Blížili se krok za krokem k vrcholku. První uhnul trochu do strany, aby nemuseli stoupat tak strmě.

Druhý prosil sám sebe, aby dokázal dolézt ke špičce. Prosil svá prsa, boky, svaly, oči, nohy, svůj osud.

A upadl a věděl, že už nevstane. Uhodil se do čela. Teď už se snažil jen pokroutit se tak, aby ho to nebolelo. Namlouval si, že se tím zmenšuje i jako cíl pro střelce zdola.

„Many,“ otáčel se první.

Taky první lezl po čtyřech a chytal se kořenů, aby neklouzal nazpět. „Ještě kus! Many! Kousek!“ sípal. Obočí měl zablácené a v očích zpřetrhané nitky, jako by se mu tam dostala s krví hlína, kterou musely oči vyplavit.

„Ještě tohle, Many,“ díval se před sebe. „Jsme skoro nahoře.“

Pod vrcholem kopce vanul vítr ze strany. Trhal prvnímu slova od úst. Druhého překvapil hlas prvního. Ležel v rozblácené brázdě, zpevněné pařezem. Viděl, jak první stoupá, kousek po kousku, dokud se neotočil a viděl, že Many zůstal ležet.

„Co je ti?“ vydechl první.

Druhému se do očí a do úst dostalo bláto.

„Vstaň!“ ohlédl se první přes rameno a stoupal. „Vstávej!“

II

Nad nimi přelétal stroj. Druhý se dotkl hlíny víčky zavřených očí. Letec kroužil nad údolím, vlakem i nad kopcem. Možná že nás fotografuje, napadlo druhého. Jako prudký déšť ve vodě se rozprostřely vedle něj dvě řady střel. Mazlavá hlína je pohltila. Nové švihly do bláta nad ním. Myslí si Dany, že jsem to dostal? Nenamáhal se ani otevřít oči. Pilot si možná domyslel, že červené kříže na štábních vozech vlaku byla jen jedna z mnoha německých válečných lstí.

Závidím mu tak málo, jak mu to hodně přeju, říkal si v duchu druhý. Píchavá bolest v bocích a prsou maličko polevila.

Pilot už nestřílel. Zdola ještě stříleli. Kryl ho pařez. Střílejí špatně. Hodně z těch, co stříleli dobře, už nestřílí. Mnoho z těch, co stříleli dobře, už dávno zastřelili zase jiní.

Zavalilo ho to najednou zpětně tou opuštěností. Jen někdy si mohl myslet, že tomu utekl. Jako si to myslel prve, když skočil. Dovedlo se to vždycky vrátit.

Byla to osamocenosť, která teď měla podobu a chuť hlíny, hukotu letadla, střelby a potom Danyho vzdalujících se kroků.

Přežije to možná zase jen Frank Bondy u vlaku. Zůstanu tu sám, jako Bondy tam dole. Jako bude možná sám Dany někde vpředu.

Kolikrát už byl takhle sám? Viděl v duchu tu drtivou samotu, která se před ním zase vynořila.

Záříjové odpoledne, kdy se spouštěla valivá mlha dolů, na holé pláně v Polsku, převalovala se sem a tam, jako by prostupovala člověka, ve vlnách, které přicházely, odcházely a zůstávaly. Řídká, průsvitná mlha. Viděl skrze ni krátké cihlové komíny na čtvercových stavbách pecí. Šlehal

z nich oheň, který měl pach spálených kostí a tuku, nachový a brunátný, než přešel v černý čmoud.

Spouštěl se z toho děšť popela. To si přál vítr. Nebo aby se zeměkoule otáčela opačným směrem. Když se dotkl popel rtů nebo kůže, chutnal hořce. Byl to divný popel, jiný popel než ze dřeva, z uhlí nebo starých hadrů či papíru. Držel se déle než jiný popel. Obsahoval v sobě oheň, nebo lidský dech, i když byl studený a mrtvý, jako je každý popel.

Byli lidi, kteří se ho štítili a zároveň nastavovali dlaně, aby ho zachytili. A pak se na něj dívali nebo před ním zavírali oči. Tehdy mu zněla v hlavě píseň z Netopýra od Johanna Strauße. Viděl to s tatínkem v pokoutním terezínském kabaretu, kam se chodilo bez lístků, na půdě vedle Hasičského domu, pár dní předtím, než přijeli do Auschwitz-Birkenau. To bylo, ještě než se stalo z otce to nachové a černé, co šlehalo s ohněm z komínů, když doznělo hučení pecí, do bělostných vln, z nichž vyplouvaly popely, a ještě později, než se z něho stalo mýdlo.

Píseň a mlha mu splývaly. Táhly se pak po celé délce pláně, křivka melodie a pletenec slov, že „šťasten je ten, kdo zapomene na to, co už nelze změnit“. „Glücklich ist, wer vergißt, was doch nicht zu ändern ist.“

To byl tak strašně sám. Nemohl to pochopit. Stál u betonového sloupku a zpíval si. Vojáci, kápoové i vězňové měli za to, že mu přeskočilo. Všechno od člověka chtělo, aby se s tím smířil. Někdo tomu říkal zralost nebo dospělost. Mělo to dvě strany, jako každý krajíc, protože opuštěn se nemusel cítit člověk už ničím zatížen, aby ani sebou nikoho nezatěžoval. A pokud by se rozhodl dotknout se drátů s vysokým napětím, aby nezatěžoval ani sám sebe. Proto se nikdo nevzdal ani porce chleba, i když ji možná nejedl s takovou chutí jako včera nebo zítra, když šli z podívané na věšení nějakých rebelů nebo lidí, kteří se něčím provinili, nebo se ani neprovinili, ale urazili strážce a pak se houpali ve větru a chytal se na ně děšť, popel, sníh a prach.

Většinou věšeli uprchlíky, které chytili buď už ve vnitřním, nebo až ve vnějším okruhu. Posadili je už mrtvé na židle u šibenice a na prsa jim přišpendlili ceduli s nápisem: „Už jsem zase zpátky.“

Bylo jít do plynu lepší než nechat se oběsit a houpat se v noci a ve dne, dokud neztrouchnivěl provaz, nebo vidět mrtvolu trčet na židli a pak se z člověka stal jen o něco horší materiál na mýdlo?

Zdálo se toho čím dál tím méně, co by se dalo změnit, a šlo to s tou písni tak daleko, aby člověk necítil někdy odpovědnost k některým částem svého těla nebo mysli. Dokázalo to oddělit levou ruku od pravé, nohy od rukou a vlasy od lebky nebo jedno oko od druhého, jako by to byly větve vzdálených stromů. Včerejší déšť, zítřejší tlení.

Viděl pár lidí, z kterých to udělalo cizince uprostřed rodin, co ještě na pohled zvnějšku držely jakoby pohromadě.

A tohle, jak se cítil tak sám, k němu přišlo v jiném baráku a oddělení téhož tábora v Auschwitz-Birkenau, který byl tak veliký jako stovky vojenských městeček dohromady.

Stál tenkrát blízko drátů. Díval se na trsy trav a záviděl každému stéblu. Přál si být stéblem trávy a cítit, co může vnímat tráva nebo bláto.

Spatřil za dráty uprostřed „země nikoho“ mezi mužským a ženským lágrem stádečko žen, docela nahých. Něco si nesly pod paží, snad boty, prádlo nebo šaty. Nešlo to dost dobře rozpoznat. Byly dohola ostríhané. Posledních dvacet žen mělo na sobě průhledné košile. Šly bosé. Padal sníh a déšť. Foukal studený vítr.

Bylo to jako nějaká jiná planeta, FKL, Frauenkonzentrationslager, nedostupná, jako by tu ještě byl život a zároveň už tu nebyl, téměř na dosah ruky.

Nemohl se zbavit myšlenky, že když se stala z tatínka ta píseň, vyčpělý dým a pár sazí popele, bylo by snad lepší, kdyby se to stalo i s matkou. Přál si, aby nemusel vidět svou matku, jak tu jde v houfu nahých nebo skoro nahých a bosých žen, po rozplizlé říjnové hlíně, mezi blátem,

kameny a sněhem. Nechtěl být jako muži, co mávali svým matkám na rozloučenou, když šly do plynu, nebo ti, co zavírali oči, aby neviděli jít do sprch své manželky.

Pozorně se díval, aby se nemusel obvinít, že to chtěl spíš pro svoje než pro její pohodlí, zda mezi těmi zkřehlými ženami náhodou není. Měl radost, když probral ty docela nahé a nebyla tam, pak téměř všechny ženy v košilích a nenašel ji ani mezi těmi.

Zbývaly mu už jenom dvě poslední. Předposlední z žen byla maminka.

Byl rád, že ho nezahlédla. Nikam se nedívala. Litoval, že nešla do plynu jako ostatní ženy v jejím stáří, a že ji doktor zařadil mezi živé, přestože byla už šedovlasá. Sledoval, jak šla. Věděla, kam jde?

Nedokázal na ni zavolat. Nebyl si jist, že to, co udělá, bude dobré. Byla to úleva, která nebyla úlevou. Příliv a odliv zároveň. Něco, co nemělo tvar ani tvář.

Začaly ho přitahovat dráty. Vždycky vypadaly dráty s vysokým napětím jako nejschůdnější východisko. Mohl si spočítat, co matku čeká. Čekal, až mu sejde z očí, zakutána do mlh. Snažil se v sobě oddálit myšlenku na to, jak dlouho to tam, kam matka jde, může vydržet.

Někdy sprchovali muži ze Sonderkommanda ženy ve čtyřiceti stupních pod nulou. Ty, které přežily, směly pracovat. Až potom zas zeslábly, poručili jim, aby se svlékly a nahé napochodovaly do plynu.

Měl nazítří skoro uklidňující pocit, že matka zmrzla dřív, než došla na konec té pláně. Pršelo a padal sníh. Šedivé chuchvalce se otíraly o zemi jako kusy nebe. Dřevěné ženské baráky byly příliš daleko, aby se mohl o něčem přesvědčit.

Tak pohřbil v té písni i matku, i když možná ještě žila. Myslel na ni každou vteřinu dne a každou vteřinu v noci, které probděl. Bylo to, jako by se z něj něco vylomilo, jako by ho zmrzčili, i když to nebylo vidět. Bylo to, jako by mu utrhli nohy nebo ruce, ale ty trhliny měly jinou

podobu, než když jsou lidi bez rukou nebo bez nohou. Přál si ji vidět a nechtěl ji spatřit a současně se bál, že ji nikdy neuvidí.

Byl skoro v kůži těch žen, které se po čtvrtém říjnu musely v FKL dívat na své sestry a matky, jak je věšeli, protože pomáhaly z místní muničky v Auschwitz I nosit zápalné šňůry a dynamit a s jejich pomocí Sonderkommando vyhodilo do povětří pec číslo 4 a pak se nechalo postřílet, když se k nim nikdo nepřidal. Potkala matka tu mladší sestru, která stála tenkrát před šibenicí a dívala se, jak se houpe tělo její sestry?

Byl v kůži obou těch sester i svojí matky, ale nevěděl nic, a bál se vědět a současně měl hrůzu z nevědomosti. Byla živá i mrtvá, protože ji neviděl.

A ani už potom nechtěl, aby byla s ním, když se zase ocitl sám. To byla surová, teskná samota. Dny, kdy by člověk radši nebyl, i když se zase nazítrí dokázal usmívat. Přál to těm nejlepším, které znal, aby nebyli.

„Tak to tu chodí,“ řekl tenkrát maďarský rabín v Birkenau, který potom Danymu ukradl chleba. „Nemusíš přijmout, že každý žije a umírá sám, ale tak to je, jako je den a jako je noc.“ Ten rabín taky říkal, že lidi smí soudit jen Bůh.

Bylo to vždycky jako velká, potápějící se loď, na které už nikdo neřve a každý slyší: „Zachraň se, kdo můžeš!“ Chvilé, kdy člověk cítí svůj život, jako by překážel i sám sobě. Zvykli si na to, aby se dokázali připravit na chvíle, kdy ani být sám nebylo ještě to nejhorší.

Bylo to jako blátivá obruč. Připomenulo se mu to hlínou, kterou už měl na patře a v hrdle. Snažil se zaháknout se prsty, aby ho to přestalo táhnout dolů.

Otevřel oči. Z nehtů a prstů mu tekla krev. Držel se mastné, drolivé země.

Kruh, který opisoval stroj nad kopcem, mu připomněl věci, na které se snažil zapomenout, ale na něž dokázal někdy jen nemyslet. Nikdy to neodcházelo a nepřicházelo jen podle jeho přání.

Před střelami ho kryl pařez. *Nebylo to prvně, kdy myslel na to, jak lidi umírají. Od toho odpoledne na to myslel jinak. Přál si pak tajně, aby to dokázal, až přijde jeho hodina, jako ten modrooký z Kodaně.*

Vybavil si plavovlasého, modrookého Žida z dánského transportu, kterého zastavil důstojník SS před bránou do Malé pevnosti v Terezíně, kam posílali provinilce proti táborovým nařízením z větší pevnosti, z které teď bylo ghetto. „Smekni, špinavý Žide!“

Ten blondák, o němž se pak říkalo, že byl v Dánsku lodníkem, mu dal facku, že důstojník upadl. Vyrázil pěstí i proti pobočníkovi Waffen-SS, který okamžitě vytáhl pistoli a zastřelil ho.

Viděl tenkrát, jak blondáka vdupali Němci do bláta, doslova. V jednom uchu měl plno bláta a druhým teď naslouchal jekotu stroje, který kroužil nad nimi. Pilot předváděl těm dole triky a obrazce, na kterých jim už nesešlo.

Dany lezl ztěžka, s roztaženýma rukama, těsně při zemi. Letecký kulomet mu přehradil cestu zlatými střelami. Bylo to asi osm kroků – třináct. Byli si stále vzdálenější.

Druhému se tmělo před očima. Ale to, co spatřil, když se rozpustilo tmění, nebyla záda prvního, ale jeho břicho. Nevzdaloval se, přicházel.

„Podej mi ruku,“ zasípal první. „Dělej!“

Dalo mu práci překříčet letadlo a letecký kulomet. Teď se pro změnu třefoval pilot do lokomotivy z děla.

„Ten kousek musíš vyběhnout, nebo chcípnu,“ hučel první. „Zvedni se!“ A ještě udýchaněji: „Mám snad do tebe kopnout? Kopnu do tebe! Zvedni se!“

A pak slabě: „Podej mi ruku, Many.“

Druhý pocítil vlhkou a zakrvácenou dlaň prvního. Mezi prsty měl bláto. Bylo to jako těsto. Druhý cítil trhání, jak jím první cloumal, aby ho dostal na nohy. Nemohl ho sám zvednout. Jehlice, které nabodávaly jeho ledviny a plíce, zmizely. Stala se z nich Danyho ruka.

„Dělej!“ řekl první. „Rychleji!“

A dodal: „Ještě třináct kroků. Jsme už skoro nahoře.“

A nakonec: „Chceš snad, abych tě táhnul?“

Zdola bylo slyšet sykot a výbuchy rozbíjené lokomotivy, nahoře letoun. Z otvoru kotle po dělovém náboji unikala poslední pára.

„Ještě tuhle píd', Many,“ řekl první.

Druhý zaslechl v jeho hlase to všechno. Ocelový ston lodního šroubu narážející na kamenné dno.

Jsme nahoře, řekl si druhý pro sebe. Na odvrácené straně svahu byl les. Podle zvuku mohli odhadnout, že pálí několik pušek najednou. Letec kroužil kolem hory a vlaku ve stále větších obloucích. Máme to za sebou. Stisk dlaně prvního ustal. Druhý se jen na zlomek vteřiny polekal, že Danyho zabili.

„Pust' mě,“ řekl první.

Vytrhnul druhému dlaň, padl čelem k zemi a zvracel.

III

Byla to krátká, hrbolatá planina, plná poražených kmenů, které tu někdo na podzim složil. Srovnal i prázdné plechovky od konzerv vedle vyhaslého ohniště, obloženého kameny, s rozmáčeným popelem uprostřed. Popel se smísil s loňským jehličím.

První se převalil hlavou kousek dál od místa, kde dávil. Dotkl se čelem obruby ohniště. Už neměl, co by mohl vyzvracet. Dusil se. Z očí mu tekly slzy, jak se mu obracel žaludek, v kterém nic neměl.

Už se nepokoušel zbavit se slin a otřít si ústa.

Pod nimi, na odvrácené straně, ležel les. Vítr pohupoval korunami. Byla v tom těžká lehkost, která skoro zbavovala vědomí, jako těžký spánek v bdělém stavu. A byla v tom nedohlednost i úleva, to, co bylo za nimi, i to, co leželo teprve před nimi.

Bylo cítit vůni mnoha zeleně. Daleko do kraje se táhly zalesněné svahy s průseky, plnými poražených a ještě nesvezených kmenů.

Nebe bylo bez hranic. Mělo barvu bledé modři. To šlo daleko dopředu, stejně jako vrcholky kopců a lesů, pokrývajících v celých prstencích kraj sterými odstíny zeleně. Německo.

První ještě zvracel. Dotkl se rty ohniště, aby se zbavil slin. Nalepil se na něj popel, který přežil zimu, smísený s mokřým sněhem.

Druhý ležel na znak. Přivíral oči. Měl dojem, že nebe je blízko. Kdyby mohl natáhnout ruce, dotkl by se ho bříšky prstů. Ani ho nenapadlo se hýbat.

Uprostřed planiny stál triangulační bod z jedlového dřeva. Byl stlučen z hladce oloupané kulatiny.

Vedle kmene, osekaného od velkých větví, byla brázda. Vězela tu jako mělký talíř země vklíněný na povrch mezi oběma svahy. Obsáhla všechnu zemi, povrch země i její střed, vody starých dešťů, i dešťů, které teprve spadnou.

Vydechl do vlhké země a trávy. Nevadilo mu, že se mu ústa, uši, nos a kůže zalepily beztvárovou, mazlavou hlínou. To, co chutnalo nasládle, byla krev. Snažil se nevšímat si kašle a dávení prvního.

Věděl přesně, co si přeje, dozadu i dopředu. Přál si, aby ho tu viděl někdo, kdo ho už nemohl vidět. Aby nebyl i vedle Danyho sám v tom, v čem vedle Danyho nebyl sám a v čem byl i vedle něho často sám.

A tu zase spatřil na zlomek vteřiny to podzimní odpoledne. Temnou oblohou přicházel déšť. V mlhách nebylo vidět provazy, na nichž se houpala vychrtlá ženská těla v hadrech. Nebylo vidět ani oči, které se dívaly škvírami z baráků v FKL na ty houpající se hadry, než je zavalila mlha.

Večer, v noci a ráno padal sníh. Ve dne se to měnilo ve vodu. A mezi tím byl popel, který srážel déšť k zemi.

Zaznívala mu v tom ta pomalá, malátná hudba. V Auschwitz-Birkenau vyhrávala kapela dvakrát denně, lidem do práce a z práce, kdy se vraceli a první řady nesly mrtvé. A někdy hrála v neděli lágrová kapela pro SS ve službě a mimo službu, ale to byla jiná hudba, než na jakou myslela. Terezín odtud vypadal už div ne jako téměř sladká vzpomínka. Pokud se na ty věci díval odtamtud, i když jako zvíře, které cítí ve vzduchu přicházet bouři a chvěje se bázní, vypadalo i přesto skoro všechno ještě o znamení přijatelnější. Zpět to dalo za pravdu všem, co se báli transportů na východ, aniž věděli dost dobře proč.

V tom stesku bylo šílenství. Bylo někdy hlučné a jindy jako šepot, nebo se ve větru nebo v bezvětrí snášel k zemi popel. Bylo to jako některé z jeho vůlí nebo mimo ně.

Byla to samota, která měla náhle tvář a hlas, tu chybějící tvář a ten nedostávající se hlas.

Nemohl pochopit, že otce zabili jen proto, že měl brýle. Nebo proto, že mu bylo už skoro padesát dva let.

To, jak stál u betonového sloupku a díval se na oheň. Chtěl vdechnout do plic co nejvíc kouře. Viděl nízký komínek. To bylo krematorium. Jen z toho jednoho, číslo 4, které vyhodilo Sonderkommando do povětří, už nemuseli mít strach, protože se v něm už nemohlo spalovat. To druhé fungovalo dobře. Červené cihly. Betonový sloupek byl nový. Kdo patřil k topenářům a opravoval komíny, se nemusel bát o práci. A kdo se nebál o život, měl strach o své poslední svědomí.

Za komorou a krematoriem byla továrna na mýdlo a na matrace. Bátl se, aby ho tam nenakomandovali.

Díval se tam, jako by se mohly otevřít dveře a objevit se v nich otec, s plavými vlasy, modrýma očima, s chůzí jako bankovní ředitel, jak to o něm jednou napsaly fašistické plátky Vlajka a Arijský boj.

Poslední sloupky v dálce se už zdály docela malé, protože tábor byl tak obrovský, jako by v něm vycházelo i zapadalo slunce, nebo už nebylo nic mimo něj. To, jak si zpíval: „Glücklich ist, wer vergißt, was doch nicht zu ändern ist.“

Nějaká odrhovačka může přežít tolik lidí. Dýchal chuť spálených kostí. Nastavoval dlaň nebi, aby se mu na ni zachytil popel. Duše mnoha a mnoha mrtvých, otisky tváří, očí, stejné a každý jiný, jako otisky prstů. Kdo bude věřit, že každý z nich někdo byl? Otec, bratr, matka, sestra? Chytil se tam i déšť, sníh nebo mlha a jednou ho důstojník SS uhodil bičíkem.

„Bud' rád, jak to je,“ řekl mu potom Dany. „Víš, co by mohlo bejt pro ně i pro mýho otce skoro ještě horší.“

Později už o tom Dany nemluvil. Věděli oba, co mohlo být ještě horší. Přibývala k tomu vždycky ještě nafialovělá pleť matčina zkřehlého těla.

Potom slyšel její hlas v duchu. Bylo to podobné hlasu, kterým předčítala v pátek modlitby, když byl ještě malý. Měla hlas ještě hezčí než modlitby. Otec se vždycky, když se modlila, usmíval.

Ten úsměv nedokázal nikdy vyluštit. V tu chvíli byla matka krásná.

Potom se bál každé ženy, které neviděl do tváře, jako by to byl strach o matku. Nebo ještě něco jiného.

Tehdy ten maďarský rabín říkal Danymu: „Každý jsme tu sám pro sebe. Nikdo nikoho nemá. Každý může každému už jedině překážet.“

První ještě pokašlával. Už se nedávil.

Hřeben, divoké traviny, slehlé vlhkou mlhou a větrem, kusy hrud, trsy křovin. Druhý to vnímal stejně jako potem zbrocenou tvář prvního. Z lesa vypadalo taky už hodně věcí jinak. Nebylo je tu vidět, i kdyby se někdo z vlaku pokusil obejít kopec a jít je sem hledat.

Leželi zase vedle sebe. Nemuseli se domlouvat o tom, jak dlouho si mohou odpočinout.

Druhý přelétl pohledem asi dvacet metrů travin před sebou. Když vydechl, nic ho nebolelo. Rozhlížel se. Dotýkal se dlaněmi trávy a kmenů. Vdechoval ticho, které kryl les, a ticho, kterým je oddělil kopec od vlaku.

„Je to všechno rozmoklý,“ řekl.

„Je to měkký,“ odpověděl první. „Je to dobrý.“

Ohmatal si pomalu tělo, kůži a některé kosti. První přestal konečně kašlat. Druhý si položil prsty doprostřed prsou a odhadoval tloušťku své kůže.

„Frank tam zůstal,“ řekl. „Předhazovali jsme mu to tak dlouho, až jsme vyběhli bez něj.“

„Nemusel tam zůstávat,“ odpověděl první. „Je to jeho vina.“

„Zůstali tam všichni.“

„Dole to bude lepší. V lese tak nefouká.“

Druhý si ohmatal ještě kotník. „Ten pilot je asi pěkně zmasakroval,“ řekl.

„Many,“ řekl první. „Už to pro mě neexistuje. Nic. Nikdo. Jen to, že jsme tady a kam jdeme.“

Také první sledoval mraky, oblohu, kopce a údolí, záplavu lesů.

„Každej se z toho musí vylízat, jak umí,“ řekl. Obsáhlo to i to, co někdo neumí nebo nedokáže i proto, že neriskoval.

„Píchal mě v boku,“ řekl druhý. „V obou. Nikdy jsem to předtím neměl.“

„Bylo to moc strmý.“

„Ještě dobře, že to nebylo tak strmý hned odzdola.“

A když první mlčel: „Taková divná mašina. Zblízka vypadala malá. Myslel jsem, že mají rychlejší mašiny.“

„Na to už nemysli.“ První si vytíral dlaní a prsty bláto z vlasů. Potom si odškraboval hlínu, bláto a krev z očí, uší a dlaní.

„Nechci, aby to na mně ztvrdlo,“ řekl.

Jak prve běželi a teď už dlouho leželi, už doleji na svahu v lese, druhý se roztrásl zimou. Přisunul se blíž k prvnímu. Jak se ho dotkl, přeběhl mu mráz po těle.

Byli s Danym v Auschwitz-Birkenau, dostal úplavici a potom ji dostal i Dany, protože ho krmil svou lžící, aby mu dokázal, že to není tak smrtelně nakažlivá nemoc.

Pracovali v automobilce Auto-Union, potom v DAW, Deutsche Ausrüstungswerke, naštěstí vždycky spolu a dostávali jíst jednou za dvacet čtyři hodin přesolenou rybí polévku, aby měli žízeň, a jediná voda byla užitková voda v umývárkách, kde visely velké cedule „Pozor! Voda se nehodí k pití.“

Ti starší z jednadvacátého baráku v Cikánském lágru je potom každé ráno vláčeli za límec na Appellplatz k pracovnímu rozdělení, aby nechyběli do počtu.

Tenkrát si objevili, že člověk nemusí být vždycky nejsilnější nebo nejchytřejší, aby byl lepší a mohl někomu pomoci.

Scharführer Waffen-SS odváděl ty nejslabší, co vypadali na úplavici a ani ji ještě možná neměli, na auto, co jezdilo v pondělí po selekci do plynu a nazpět a pro další vybrané už bez selekce, a říkal: „Jsme všichni jen lidi.“ A: „Mýlit se je lidské.“ (Taky říkal, že člověk, když už něco dělá, to má dělat se zanícením, a že svou práci dělá rád.)

Danymu se dalo věřit. Jen jednou mu nevěřil, když za sebe nechal Danyho fasovat polévku, zatímco sám nosil kameny. Ze všeho nejsnadnější bylo nechat někoho, aby zašel.

„Budu rád, když to pro mě bude tak mrtvý jako pro tebe,“ řekl druhý.

První pozoroval nehlučnou tečku letounu, která se ztrácela mezi vrcholky stromů a kopců. „Blbec,“ řekl trochu teskně.

„Nemá už asi benzin ani patrony a letí si nafasovat. Střílel zlatýma patronama. Přiletí na nějakou základnu a bude žvanit, co dokázal. Doufám, že si to vyfotografoval. Chtěl bych ho vidět, až mu to vyvolají a ukážou.“

Díval se za mizejícím letounem s nepokrytou závisí.

„Už to není důležitý,“ řekl první. „Stejně jsme museli vyběhnout.“

„Je mi zima,“ opakoval druhý.

První se vpíjel přimhouřenýma očima na místo, kde ještě prve viděl les. Snažil se něco zahlédnout na nevysvětlené architektuře prázdná. Z lesů stoupala pára. Vzal druhého kolem ramen.

Jeho špinavá ústa vytvořila úsměv.

„Píple,“ řekl.

„*Píple*,“ porozuměl mu druhý.

Nikdo kromě Franka Bondyho už nedebatoval o tom, jestli je to nemoc nebo vrozený anebo získaný sklon. Bylo toho hodně. Byli to v lágru nejhezčí andílci. Kdoví od čeho dostali jméno. Snad to byl kohoutek, dýmka, rourka anebo pískle, ptáček nebo někdo, komu přeskočilo v hlavě. Nikdo se taky nenamáhal moc se s tím luštit. S tím, co se od nich chtělo, to mělo stejně co dělat jen v přeneseném smyslu. To, co to znamenalo nejpravděpodobněji, se blížilo slovíčku „kouřit“ nebo „nechat se vykouřit“.

„Už je to jedno,“ řekl první. „Už je to za námi.“

Slovo *pípl* bylo součástí hantýrky v Birkenau stejně jako slovo „muzlman“ nebo „organizovat“ místo krást. Jazykověda, jak říkal Frank, byla až na poslední přičce v žebříčku jeho zájmů.

Byla to kasta poskoků a cukroušků, kteří mohli škodit, stejně tak jako pomáhat. Dalo se vidět často ty nejmenší a nejslabší, ale nejhezčí v těle a tváři, v druhu polodospělých pohybů, s pletí, která ještě neztratila pel prvního mládí, s očima, v kterých už nezářila jen nevinnost; vyvozovali z toho, pokud mohli, největší moc.

Hodně kluků, kteří přišli do Birkenau a stačili se rozhlédnout, nebo se prostě ještě vůbec mohli rozhlédnout, se snažilo ze všech sil stát se *píplem*; jako když se děvčata v patnácti chtějí stát modelkami, anebo, jak to říkal Frank Bondy, se v některých zemích, v Bělehradu, Paříži nebo Ankaře, nemusí člověk ostýchat najmout prostitutky už dvanáctileté nebo třináctileté.

Pro některé děti bylo snem stát se *píplem*, jako se pro některé dospělé stalo snem stát se příslušníkem gestapa nebo německým důstojníkem, pro výhody a status, které to neslo, s dostatkem jídla, šatů, střechem nad hlavou a nepřítomností strachu, že je někdo bude bít nebo že je zaplynují, jakmile budou mít pod váhu, nebu-

dou se moci oholit nebo si neopatrně nasadí brýle, nebo – v opačném případě – bez brýlí neuvidí něco, co měli zahlédnout.

Někteří chlapci měli chutná a z mnoha hledisek dokonalá tělíčka. To bylo to poslední, co měli. Materiál, z něhož se spřádají sny, se v Auschwitz-Birkenau změnil i v tom, v čem zůstával stejný. Být krásné židovské dítě dostalo novou hodnotu.

Taky někteří rodiče si přáli pro své děti, aby jim byl dopřán osud *pípla*. Důvodů byly stovky, vždycky se kryly. Někdy si to rodiče, nebo jen otec anebo matka, přáli kvůli dětem, jindy kvůli sobě. Taky to se občas překrývalo.

Dany měl strach, když se o sebe hřáli, aby si Many něco nemyslel. Nebo aby se to – nějakým způsobem – do nich nedostalo.

První zas myslel na to úžasné, co je před nimi, a jak to pohřbívá i to, co je za nimi, včetně těch posledních vteřin, než se vydrápali nahoru a pak mohli sejít sem dolů.

„Parchante židovskej,“ řekl první.

A pak: „Na co teď myslíš?“

„Na tu holku, jak se mě vždycky Frank vyptával.“

Prvnímu napadlo, že by to nebylo to první, co si Many vycucal z prstu. „Les,“ řekl.

A potom: „Ty zbraně a patrony, co jsme pomáhali dělat, zabily asi taky hezkou řádku lidí.“

„Ztratil jsem čepici,“ řekl druhý.

„Možná že s tím Frank ani nepočítal,“ řekl první.

Znovu se podíval na druhého. Mohli si nakonec dovolit vzít ten kopek, co měli za sebou, skoro zpřítma.

Očistil si rty od zbytků zvratků. Letoun už dávno nebylo vidět.

IV

Šli teď několik hodin po podobném svahu jako včera. Přestali se přít o vzdálenost města. Nevěděli přesně, kde jsou. Podle Franka Bondyho jeli z tábora v Buchenwaldu do tábora v Dachau. (Nebo možná nazpět do Terezína.) To by znamenalo jižní Německo. Mířili na východ. Východ byl tam, kde vyšlo slunce.

Unavovalo je mluvit už včera. Protahovali se lesem, který neměl konec. Jen někdy se to změnilo, nerostly tu už sosny a začaly smrky nebo jedle.

„Už to není tak rozměklý,“ řekl první.

„Asi tady tolik nepršelo.“

Les byl chladný. Nikdy se sem nedostalo dost slunce. Nízké větve je švihaly a škrábaly do tváře a mohly jim vybodnout oči. Několik hodin naslouchali vránám.

„Měl bys přidat,“ otočil se první.

Druhý mlčel. Představil si jiné zvuky než království vran. Pochopil také, že první už nechce mlčet.

„Jsme tu sami,“ odpověděl.

Po ránu nebyli sami. Měli štěstí, že nepadli do rukou muži v zelené kamizole s kulovnicí.

„Zatím nám to vychází, není to ani zalidněný, ani opuštěný, jdeme dobře,“ řekl první.

A zase trvalo hodinu, než něco řekli. Šli skoro po rovině. Les byl plný spadáných stromů, bahnisek a děr. Někdy se museli brodit několik metrů nebo desítek metrů bažinami.

V šumění lesa zněly neznámé, tiché hlasy. Po mechu se jim šlo dobře. Někde byl písek nebo kameny. Jinde zase ležely trosky

po minulých bouřích, zmrzačené stromy a balvany. Špatné bylo prodírat se křovím, když se nechtěli zbytečně vracet nebo dělat velké obchůzky a museli jít těsně za sebou.

Vrány byly příliš vysoko, než aby z nich mohli mít nějaký užitek.

„Ráno jsme moc dobře nešli,“ řekl druhý.

„Měli jsme štěstí,“ podotkl první.

„Jsem radši, když je to tvrdý.“

Druhý se díval před sebe, na kameny, na druh kůry ve výši své hlavy. Vrány mu už nedokázaly připomenout nic. V noci je vrány probudily. Kvůli nim nakonec vstali a šli dál. Bylo to dobře, že ten člověk, kterého ráno potkali, nebyl voják, protože pak by tu asi byla posádka, pomyslel si druhý. Snažil se udržovat přibližně stejný odstup za prvním.

Druhý se soustředil na to, že by mohl chytit nějaké zvíře holýma rukama. Myslel na to, jak chytají lidi zvířata. Pak si to obrátil a uvažoval o tom, jak chytají zvířata lidi. První myslel na jídlo jinak. Taky jemu připomněly vrány potravu. Otrásl se v duchu odporem nejenom proto, že by neměli na čem si je udělat, protože neměli oheň. Otrhával větvičky a žvýkal je a vyplivoval.

Vyprávěli jen Frankovi, co jedli lidi v táboře Gleiwitz v Polsku po deseti nebo dvacíti dnech. Ze začátku to byli mrtví. Pak to byli i nemocní.

Ten den, co mu to řekli, jim dal Frank všechno své jídlo. Říkal, že je dobré se jednou za čas postit. Pobožní vědí, o čem mluví. Byla to výmluva. Frank si mohl představit, že v Gleiwitz mohli být i oni tři. Měli několik dnů pocit, jako by byli jedněmi z těch lidí v Gleiwitz.

Za chvíli narazili na potok. Protékal lesem shora. První, který šel vpředu, skoro spadl do vody. Položil se na břeh, aby dosáhl ústy na hladinu. Druhý se položil vedle něho. Pili. První chlemtal a druhý si nabíral vodu do dlaní. Namočili si tváře, čela, pak celé hlavy. Nechali se oblévat proudem, jako by ve vodě spali.

Byla to studená voda. Přinášela sněhy z hor. Kameny na dně potoka se obalily průhlednou zelení vodního mechu. Z některých balvanů odplouly řasy, aniž se mohly odtrhnout. Natahovaly se a vlnily, a nikdy neodpluly. Podle toho se dalo odhadnout, jak prudký je proud.

Asi za tři hodiny narazili na potok podruhé. Byl to zřejmě dlouhý potok. Protékal obloukem, který přetali. Znovu si lehli na břicho a pili.

„Za světla se to dá líp zvládnout,“ řekl první.

Druhý přebrodil potok několika kroky. Podíval se na nohavice. Napily se vodou a ztěžkly. Bude to studit, řekl si.

První se podíval na menšího. Pihy druhého zas vystoupily na povrch. Druhý nechával jít prvního vpředu. Chránil si tvář rukama, vztaženýma před sebe, jako by nerozhrnoval jen větve, ale dělal si světlo. Chvillemi zavíral oči a tápal. Byl unavený a chtělo se mu sednout si a spát. Nebo se položit a usnout. Nebo si jen lehnout. Věděl, že dokud bude mít ten první sílu jít, tak půjdou, a věděl, že je to dobře, že půjdou. Nemělo smysl ho zdržovat. Bylo to, jako by se nechal táhnout. Namočil si kalhoty až po kolena.

Na vteřinu se mu zdálo za zavřenýma očima, že jsou u cíle. Nebo někde, kde je čeká vlak, v kterém nikdo nechce průkazy totožnosti a peníze na jízdenku. Stačí nastoupit, sednout si u okénka a dívat se za jízdy na krajinu.

Zdálo se mu o čistých šatech.

Najednou řekl: „Když jsme byli ještě ve vagoně a stál jsem uprostřed těch, co už chcípali a leželi mi u nohou na podlaze, a foukal mi kolem hlavy a ramen vítr, abych je necejtil, jak páchnou, a svítilo na mě slunce, připadalo mně najednou všechno hezký.“

Podíval se na záda prvního. První se otočil.

„Cos to říkal?“

„Když hodíš všechno za hlavu a když myslíš na sebe, je to vždycky znovu zas hezký, povídám.“

První neodpověděl. Bylo to vždycky tak, že Dany odpovídal jen na to, čemu rozuměl a na co se dalo odpovědět. Jen někdy se díval, jako se podíval teď, než zase otočil hlavu nazpátek, aby viděl dopředu.

Druhý měl dojem, že než rozhrne větve a pustí je za sebou, až jimi projde, vstoupí někam, kde chtěl být už dávno.

Frank někdy dokázal, i v lágrech, co svedlo jen málo lidí. Nezáviděli mu jen štěstí, které měl, a podmínky, které si dokázal vytvořit, ale i jeho vzpomínky. Záviděli mu je snad i v případě, kdy byly z devadesáti procent vybájené. Nakonec to jediné procento života, který možná něco znamenal i nazpět, ho drželo nad vodou.

„Někdo to má jako dům nebo jako okno nebo věci, co k domu patří, myslím i krb a výhled anebo křesla, kožišiny nebo starý nábytek a skříně a v šatníku hezky ušité šaty a elegantní boty,“ říkal Frank. „Někomu stačí židle, na které sedí, u stolu, na kterém má chleba a láhev vína nebo mísu s ovocem, pár jablek a hrušek nebo hroznů, podle toho, co se urodilo, a dívá se z toho okna na zasněženou zahradu. Můj ideál byl mít domeček a rybník a moct sedět v kuchyni a chytat oknem ryby. Ale stačilo, aby mi v mozku něco luplo, a spěchal jsem na nádraží koupit si lístek do Monte Carla. Někdo ví, že se dožije jara, a stačí mu to ke štěstí. Když mně bylo dobře, nechal jsem klidně zapadat slunce a věděl jsem, že ho uvidím zase zítra. Když mi bylo hůř, a nezáleží na tom proč, připadal mi západ slunce jako konec světa. Je to možná pravda, že svět umírá každé den večer a rodí se zas ráno. Ne pro všechny.“ Jindy se dal slyšet, že každý člověk si připadá jediný, nebo první, anebo poslední.

Věci, které se vysvětlují a stejně zůstávají nevysvětlené, říkal Frank.

Kdyby se dalo věřit Frankovi Bondymu alespoň to, utrácel svoje peníze v nejkrásnějších místech světa. Spojil svou původní osobnost s osobností, kterou znásobily jeho peníze, takže si mohl připadat jako král.

„Pamatujte si, chlapci, každý člověk na světě žije přinejmenším dva životy. V tom jednom hraje s otevřenými kartami a každý mu do nich vidí, v tom druhém ví svoje jen on sám. Doufám, že víte, co myslím.“

Bylo hodně věcí, které nevysvětloval. „Někdo to má jako děvku s bílou pleťí a břichem, které se dovede přisát, ale každý v tom má i svůj zakázaný strom. Možná že vám to na náboženství říkali trochu jinak, je to pořád ta stejná písnička. Jídlo, pití, domy, dobré obleky, boty a kapka zábavy, pár chytrých žalmů a prácička, která člověku sedí a při které se dá vypadat. Pro někoho ano, pro jiného ne.“

Burzián v Novém Yorku a drvoštěp v Záhřebu pro něho mohli znamenat za určitých okolností totéž, nic v protikladu. Tvrdil, že každý má právo na štěstí, ale nikdo mu nemůže ukázat, kde ho vzít nebo jak to dokázat. Hrál v Monte Carlu ruletu a hostil u barů a v nočních klubech v Římě nebo v Bukurešti nejkrásnější pijavice.

Když mluvil o štěstí, usmíval se trochu jakoby skrz nějaký smutek. To vypadal, jako by mu bylo tisíc let. Nebo jako by už sám věřil jen podmíněně některým věcem, ale nikdy by neřekl, že v to už nevěří.

Mluvil o restauracích, kde se podávalo k jídlu a pití hodně z toho, co moc jiných lidí ani nezná a stejně tolik lidí ani neví, že to existuje. Zahrnulo to víc požitků. Říkal, že to není to, bez čeho by se člověk snad nakonec neobešel, ale že je dobré si to alespoň tu a tam okusit.

Frank nikdy docela nepřipustil, že je to pryč a že ho okradli i o to.

Dany se znovu otočil. Bylo vidět, že se čerstvě poškrábal o větve. Byl celý potlučený. Bahno s jehličím a starým listím a trávou se mu nalepilo až ke kolenům. Many se k němu přiblížil. Šel skoro těsně za ním, aby mohl jít chvílemi poslepu. Už nemyslel na Franka.

Myslel i na to, že Dany nedává pozor, kudy jde nebo na nízké větve, a je mu jedno, jak se už poškrábal.

„Nechtěl bys přidat?“ zeptal se první.

„Sem pořád jak přizabítej,“ řekl druhý.

„To jsme oba.“

„Jako by to ze mě někdo vypumpoval.“

Možná že taky Dany myslel na Franka Bondyho, pomyslel si druhý. Je to skoro divné, že jsou na tom s Danym stejně. Viděl v táborech pár bratrů. S Danym se dalo být jako bratři. Dany byl jen maličko tvrdohlavý. Nestrkal nos do cizích záležitostí. Možná že to mělo víc výhod než jen jednu.

První se zastavil. Opřel se o strom. Počkal, až druhý dojde k němu, asi pět kroků.

„Za tuhle šanci by hodně lidí dalo všecko, Many.“

„Hm,“ řekl druhý.

„Proč se nedíváš?“ zeptal se první.

„Dívám se dopředu.“

„Myslel jsem, že zavíráš oči,“ řekl první, jako by ho varoval.

Druhý si dal pozor, aby ho neuhodila nějaká větvička, jako asi švihla prvního. Byl už u kmene, o který se opíral první.

„Jestli někdo vyběh jako my, i když ne hned, byli to asi lidi z Kohenovy party,“ řekl druhý.

„Myslíš, že vyběhli?“

„Nevím.“

„Proč se ptáš?“

Druhý myslel na to, proč neměl Frank Bondy rád Kohena a jeho lidi. Podle Franka měli tak vysoký sen a obětovali mu tolik z osudů druhých lidí, aniž se jich na to ptali, a z toho, co už lidi měli.

Lidi z Kohenovy party o tom mluvili léta. Nejvíc poslední zimu. Pro Franka to bylo jen z bláta do louže.

Frank neměl rád ani lidi z PKR, co nikdy nechtěli vyslovit slovo zabít, jako by snad na Podkarpatské Rusi neplatilo, a věřili, že zabít jednoho člověka znamená zabít celý svět. Jako by to mohla být pravda i navzdory tomu, co viděli.

„Možná že se nechali všichni postřílet,“ řekl první o Kohenově partě. „Jistě by předtím, než by seskočili, svolali schůzi.“

„Mám zase žízeň,“ řekl druhý. „Zní mi to v uších, jak to dostal kotel lokomotivy.“

Měl oči podlité krví. Taky rány po švihancích větví se mu zapálily.

„Bude lepší, když zase půjdeme,“ řekl první a vyhnul se pohledu na rány druhého, protože se mu tím připomenuly jeho vlastní.

Otočil se, vykročil a bouchl se do hlavy. Druhý vteřinu počkal. První si mnul ránu dlaní a tiše nadával. Pak ani nenadával. Nezačal se.

Druhý se pustil za ním. Vyšli jsme v pátek, třináctého, myslel si, jestliže kalendář v hlavě Franka Bondyho fungoval správně. Přesně jako třináctka na kormidle té americké stíhačky. O třináctce měli ti s oholenými pejzy z PKR vysoké mínění. Jestliže nám tohle vyjde, opakoval si v duchu, budu mít víc než dost důvodů věřit na třináctku.

Lidi z Kohenovy party věřili na něco jiného. Ti z PKR taky věřili na něco jiného. Dany je sám pro sebe modlitbou. Modlí se k sobě. Frank věří ve svůj bývalý život. Nebo v to, co mohl říkat o svém někdejší životě jim. Neměli možnost si to prověřit. Ani nechtěli.

Les byl teď hustší. Keře se jim pletly do cesty. Z mechu a jehličí vystupovaly ze země kořeny a kameny.

Mezi horními větvemi prosvítalo nebe. Bylo zataženo. Slyšeli, jak tu a tam padá šiška. Nebo jak vyplašený pták křikne a odletí, z větve na větev, nad jejich hlavami. Pak to byly skoro bez ustání vrány.

Ti z PKR věřili ve svého veselého Boha stejně mezkovitě, jako ho lidi z Kohenovy party vytlačili ze svých lebek a nasadili si tam místo něj revoluci.

Dany věří v to, co je v něm nejlepší i nejhorší. Co je vytrvalé a tvrdohlavé. Rozděil si svět na statečnost a zbabělost, na správné a mizerné. Zbytkem se nedá poplést.

Budu taky věřit jen v sebe, co je ve mně nejlepší a nejsilnější, i v to, co není dobré ani silné, abych měl přehled, ve všechno, co mi pomůže. Když dojdem, koupím si zlatou třináctku, jako to udělal Bondy, a řetízek, tak silný, že by udržel židli.

Cítil, jak je slabý. *Snažil se představit si dům, kde bydlel. Domy, kam nikdo nepůjde a kde už nikdo nečeká. Zvonek, na který už nikdo nezazvoní.* První šel zase o šest kroků napřed.

Druhý si držel jednu ruku před očima, druhou rozhrnoval větve. Odhadl čas. Vyrazili asi ve čtyři ráno, když se rozednilo. Ještě nikdy nebyla v březnu taková zima, i když šel.

„Nemůžu to rozchodit,“ řekl.

Viděl jen boty, které měl Dany. Kůže na nich ztmavla a ztvrdla. Asi hodinu pozoroval paty Danyho bot. Ještě se nerozpršelo.

Za další hodinu si uvědomil beze zbytku, co ho na Danyho botách ruší. Byly to původně Leonardovy boty. Pak je nosil on. A nakonec to nebyl nejhorší obchod, vyměnit si boty s Danym za kousek tuřínu. Je to možné, že Dany neměl takový hlad jako on?

„Nezpomaluj, Many!“ ohlédl se první.

Druhý šel stále stejným tempem. Pak maličko přidal. Myslel na to, kdy začne pršet. Taky myslel zas na Franka. *V zimě seděli v jeho pokoji a mluvili o možnosti útěku. „Když si uděláte z naděje tak strmou zeď, že ztratíte přehled, jak je vysoká, můžete už jedině dostat závrať a spadnout,“ říkal Frank.*

Dělal jim občas z naděje na to, jak jednou utečou, hadrového panáka. Jako by stačilo vzít každou naději, natrhnout ji ve švech, vysypat z ní obsah jako piliny nebo hadříky a udělat z ní rozčarování.

Druhý slyšel, jak mu kručí v žaludku. To nebylo nic nového. Když nedostanu křeče, budu na tom ještě dobře.

Německý důstojník mluvil v Auschwitz-Birkenau o tom, jaké přednosti poskytuje člověku zdejší „pravidelná strava“. Už hezkých pár lidí tu ztratilo žaludeční vředy. Ztratili s tím i jiné věci.

Jednou by si chtěl dopřát, že by postavil takového člověka ke žlabu, jako byly v Birkenau, nalil by mu tam tu jejich přesolenou rybí polévku, alespoň patnáct porcí, a poručil, aby ji pil. Nedal by mu lžící, přesně tak, jako to chtěli oni od nich, aby chlemtali jako psi.

Ten důstojník nelitoval času, aby jim vysvětlil, že se už narodili méněcenní a mohou být rádi, když jim dovolí chlemtat jídlo ze starých nočníků. Nosil na prsou medaili za zimní bitvu na východní frontě 1941/42, Winterschlacht im Osten, jak sám podotýkal, „vyznamenání za zmrzlé maso“.

Vracel se v duchu k Máně Černovské. S tím se mu šlo líp. Dany je na tom možná lepší, napadlo mu, nemyslí na nic. Jen na to, že jdou.

Druhého za chvíli napadlo, že je mu horko i zima a že má horečku. Možná že Frank potřeboval, aby mu naslouchali. Spojoval svůj minulý svět se světem, jaký znali oni s Danym. Je to možná pravda, že je tolik světů, kolik je lidí, a pro některé lidi krouží v jejich lebkách planety, jak tvrdili ti z PKR. Bylo příjemné poslouchat, že tam, kde Frank Bondy žil, stahuje gentleman vodu na záchodě skoro nepřetržitě, i když to bylo zároveň směšné. Nikdy za sebe nenechá platit ženu. Nebo jaké ponožky má mít vycovaný člověk k modré nebo jednobarevné kravatě.

Poznal, že má horečku, aniž na sebe musel sahat.

Frank jim dovedl líčit třeba třicet minut, když stáli na Appellplatze a čekali na sčítání nebo na selekci, skoro nepřetržitě, jak pil v Paříži absint. Jak to nechutná, ale co to s člověkem udělá.

Ti z PKR utloukali prázdný čas nebo strach ze smrti vyprávěním svých rabinů, kteří dokázali vymačkat ze života tím víc radosti, čím byl horší. Tisíce historek. Každé slovo mělo své místo a spoustu významů.

Bylo únavné poslouchat je, jak se modlili. Modlili se hodně. Někteří z nich věřili, že není hlavní to, k čemu nebo za co se modlí, ale že se vůbec modlí. To se Frank ošklivostí odvracel.

Jeho pohled byl taky jedna z jeho karet. Měl v očích porozumění, i když neměl rád polské Židy a maďarské Židy a už vůbec ne německé Židy. Uznal tu a tam některé francouzské Židy, italské Židy nebo dánské Židy. Vypracoval si žebříček, v němž se vždycky ocitl nahoře.

Frank Bondy říkal o německých Židech, že jsou někde na dně své dušičky možná ještě pyšnější na německá vítězství a budou truchlit pro německou porážku, jako by to snad byla i jejich vlastní porážka, a obojí nebylo to, co je samotné pohřbívá. Jako by měli dvě duše, jak tvrdil Frank. Ta jedna litovala, že jsou Němci, a druhá to odsuzovala, ale taky jen s tisíci výhradami. Frank jimi pohrdal pro jejich rozpolcenou duši.

„Kurvy na ulici jsou stokrát chytřejší než oni a dovedou se řídit každou špatnou zkušeností, stejně tak jako naopak,“ říkal Frank Bondy.

Byl taky tak trochu jako Němci. Nikdy neříkal celou pravdu, možná že ani sobě. Ale byl jako Němci nebo jako němečtí Židi jen v tom. A bylo to nakonec skoro blíž nějaké pravdě než jiné lži.

Za osm měsíců, co byli spolu, se z pravdiček Franka Bondyho dalo sestavit pár průkazných lží. Měl v Praze snoubenku. Dal jemu a Danymu její adresu, kdyby se s ním na útěku něco stalo. To byl jeden z jeho nejlepších triků, že „nejlepší lež je pravda“. Včetně jeho přísloví, broušených na obě strany, jako že je lepší být v pekle s chytrým člověkem než s bláznem v ráji. Adresa byla správná. A výsledek všeho byl, že s nimi nešel.

Druhého napadlo, že to nebylo těžké se na Franka vykašlat, jako se vykašlali během těch tří let na tolik lidí, s kterými jim to pro něco nehrálo. Vykašlat se na lidi nebylo těžké. Někdy si na ně člověk ještě vzpomněl. Většinou ani to ne.

Jíst, říkal si v duchu. Jíst, jíst, jíst. Všechno se mu smršlo na jídlo. Z horních větví je sledovaly vrány. Hučely, pleskaly, krákaly. Snažil se odpoutat se od hlasů ptáků tím, že myslel na číslo třináct.

A s každým krokem se mu vracel obsah slova, které si opakoval. Jíst, říkal si, jako by to mohlo alespoň přiblížit nějaké jídlo. Jíst, jíst, jíst.

Výš mezi větvemi se měnilo světlo. Bylo zelenošedé a namodralé. Proti tmavé obloze vypadaly vrány černě. Tvary mraků vytvářely úbočí skal, hrady, vodopády nebo koráby na rozvlněném moři.

Druhého zase začaly přitahovat Danyho boty.

„Many,“ řekl první.

„Mám hlad,“ odpověděl druhý.

„Neztrácej trpělivost, máme oba hlad, Many.“

„Slyšíš ty mizerný nažraný ptáky?“

První se jen podíval. Neřekl nic.

Druhý polkl naprázdno. Vybavil si po dlouhé době, jak jednou jako dítě jedl v lese, uprostřed vřesového ostrůvku, dva na sebe překlopené chleby s máslem a k tomu burské oříšky.

„Mám rád vřes, ale jako kluk jsem se ho bál,“ řekl.

První zaznamenal pohled druhého k jeho patám, když se právě otáčel. Věděl svoje. Najednou ho bodlo v levé noze. Bylo vidět, jak ho to píchlo. Zkroutila se mu tvář. Podlomil se v koleně a pomalu se narovnával.

V

K polednímu byli oba už tak utrmácení, že vůbec nemluvili. Neosvěžil je ani vítr. Chvillemi vítr ustával. Přestával hvízdát mezi stromy a pak nastávalo ticho, v kterém všechno přehlušily vrány.

Někde už asi pršelo. Vzduchem se nesly táhlé, temné zvuky. Vzduch ztěžkl. Také světlo se změnilo.

„Je to k pozvracení, jak krákají,“ řekl druhý.

Pak řekl: „A kolik jich je. To se snad táhnou za námi?“

„V lese jsou všude,“ řekl první. „Jsou neškodný.“

Many viděl, jak první napadá na levou patu. První našlapoval silněji na pravou nohu, aby levé ulehčil.

„Je to moc blbý?“ zeptal se druhý.

„Proč ses bál vřesu?“

„Něčeho mi bylo líto. Možná že to nebyl strach.“

„Vřes je krásnej.“

„Bolí tě to?“

„Ani ne.“

„Mám jít první?“

„Je to jedno.“

„Chceš na chvíli zastavit, Dany? Musíme jít pořád do kopce? Jdeme už dvě hodiny do kopce.“

„Jdeme správně,“ odpověděl první.

„Zbytečně se vysiluješ.“

„Přece mně nemůžou vadit vrány.“

„Myslíš, že to nejde moc do kopce, Dany?“

„Bude pršet. Někde už leje. Je těžkej vzduch.“

„Ať prší,“ řekl druhý. „Neměl bys tolik sázet na to, že jdu jak mezek, Dany.“

„Jde to prostě do kopce,“ připustil první.

„Nemůžeš do nich ani kopnout,“ řekl druhý. „Jednou jsem v těchhle botech, co máš na sobě, Dany, jednu nakop, že už nelítala. Někdo si ji asi spletl s kavkou a přistřihl jí křídla. Jsou to zlodějský ptáci. Nejsou to zrovna ty nejpříjemnější ptáci.“

Šli těsně za sebou. Bylo znát, že krajina stoupá. Druhý nemusel zvyšovat hlas, když mluvil. První se chtěl zeptat, kde to bylo. Ale píchlo ho to ostřeji a vzápětí znovu tak prudce.

„Co je ti?“ zeptal se druhý.

„Taky sníh je tak krásnej,“ řekl první. „Když je bílej. Vřes a sníh.“

„Hm,“ řekl druhý.

„Kvůli mně nemusíš zpomalovat, Many.“

„Kvůli tobě taky nezpomaluju.“

Je to asi hřebík, myslel si první. Cítil to zřetelně. Mohl vědět už prve, že je to hřebík.

Vítr se zachycoval a točil ve větvích. Prostor se zaplňoval křikem vran. Kdyby to bylo, jak říkal Dany, myslel si druhý, mohly by na ně vrány upozornit.

„Naštěstí si vran nikdo nevšímá,“ řekl první. „Udělal bys dobře, kdyby sis jich taky nevšímal. Nechceš se už na ně, proboha, vykašlat?“

Zastavil se. Opřel se o strom. Stoupl si tak, jak to někdy líčil v lágru v Meuslowitzích Frank Bondy, jako by odpočíval na nějaké haciendě svých přátel v Jižní Americe, s nedbalou elegancí, jen špičkou druhé nohy překříženou přes druhou k zemi.

Zkusil stát se založenýma rukama, aby nebylo vidět, jak ho pata bolí. Takhle prý pozoroval Frank Bondy, jak zapadá slunce do Pacifického oceánu. Nebo Atlantického?

Druhý se opřel o strom vedle něho. Najednou se znaveně usmál. První se taky usmál.

„Kurva,“ řekl druhý.

První uvažoval o tom, sednout si a zkusit zatlouct hřebík kamenem. Ale napadlo ho asi deset věcí, proč to neudělal. Díval se do mechu. Věděl, že by se to mohlo ještě zhoršit a kromě toho, že když si druhý sedne, bude chtít zůstat sedět a odpočívat až do večera.

Druhý to zkoušel s jehličím. Zkoušel to každé dvě tři hodiny. Chutnalo trpce. Nedalo se to polknout. Mohl pokaždé jen chvíli žvýkat. Zkusil to s šiškou. V borových šiškách byla semínka. To se dalo rozkousat a polykat.

„Jsi jako veverka,“ řekl první.

„Hm,“ odpověděl druhý.

První už mlčel.

„Co budu jíst?“

Na to i teď první neodpověděl.

„Hodně bych slevil,“ podotkl druhý.

„Nech toho, Many!“

Druhý se díval taky do mechu. Musel by spolykat spoustu červů, pomyslel si. Věděl, že Dany nesnáší nic syrového. Nejen proto, co se říkalo celou zimu o těch lidech, kteří byli v Gleiwitz. V táboře to zkoušeli s kočkou. Vsadil by hodně, že Dany by jedl všechno.

Myslel na veverka. Byla to jen myšlenka. Veverka by byla příliš mrštná, aby ji mohli chytit. Od toho požírat mrtvé veverka jsou v lese taky jiní. Dany o tom ví přesně tolik, kolik o tom vím sám.

„Dokud člověk nezešílí, alespoň trochu, jako ty lidi v Gleiwitz, štítí se toho,“ řekl.

Horečka je možná taky jen krůček k šílenství, pomyslel si druhý.

„Jsme pořád ještě moc velký fajnovky, Dany,“ řekl.

První se zkusil odlepit od stromu a lehce našlápnout na levou nohu. Patu z toho vypouštěl. Nechtěl, aby si druhý sedal a aby skončili pro dnešek s cestou. Vyzrazil taky proto, aby Many nemohl začít o tom, co všechno se dá jíst za syrova.

Druhý vykročil za prvním. Hlas létajících a poposedávajících ptáků, jejich protáhlá „ká“, „krá“ a „er“ klesala dolů.

Bylo vidět, jak Danyho noha bolí. Druhý pochopil, že Dany nechce, aby mu to někdo zbytečně připomínal. První myslel, jak je nespravedlivé, že vrány mohou letět, kam se jim zachce, a že mají vždycky dost jídla.

„Na každé metr, co ujdeme, připadne jeden a čtvrt kroku, Many,“ řekl první.

A pak: „Jdeme dobře. Mám na to nos jako zvíře, Many. Jdeme dobře a poměrně rychle. Ušli jsme zatím dešti.“

Druhý mlčel. *Vybavoval si člověka, který v Terezíně chytil a jedl vrány. Pletl košíky a vydržoval si ho major Waffen-SS, než mu ho v jeho nepřítomnosti odeslali z vedení komandatury do Auschwitz-Birkenau a připsali mu na dobytčák, v němž se vezl, křídou dvojitě W, Weisung. Každý, komu připsali na dveře vagonu tohle velké písmeno a křížek, dostal kulku do hlavy hned v cílové stanici.*

Připisoval vránám sílu, protože žily sto padesát let. Zkrmily v polích a lesích to nejlepší.

Bylo už poledne. Myslel jednotvárně celé hodiny na jídlo, na to, že je škoda, že lidi na tom nejsou jako vrány, a na to, proč Dany nechtěl sundat levou botu.

„Podle toho si můžem i nazpátek spočítat, co jsme už ušli,“ řekl zase první.

„Chtěl bych to mít spočítaný dopředu, Dany.“

„Až dojdem, bude to jedno.“

„Máš pojem, kde jsme?“

„V Německu.“

„Pořád ještě v Německu?“

„Lepší než bejt nažranej cyklonem B nebo zastřelenej, Many.“

Druhý v tom zaslechl obavu, že nebudou moci opakovat ani to, co dokázali až sem.

„Je to blbý?“ díval se na nohu prvního.

„Už ses ptal, Many. Vykašli se na to. Já na to taky kašlu.“

Druhý se na něj tázavě podíval. První se zastavil. Kapky smoly na stromě, o který se opřel, stékaly ve výši jeho čela. Nalepily se mu na kůži. Hřebíkem v botě prvního se něco změnilo. Mohli to vědět oba.

„Na tvým místě bych si na to dal pozor,“ řekl druhý.

„Na co? Povídám ti, že jsem jak zvíře.“

„Na ten hřebík, nebo co to tam máš.“

„Tak ty snad víš, co to je?“

„Nejsem slepej, Dany. Můžu si to domyslet. Jestli je to hřebík, loudíš si o votravu krve.“

„Dojdu i s otravou krve. Nevím sám, co tam mám.“

„Koukni se na to, dokud je světlo.“

„Na to nepotřebuje světlo.“

„Kolik myslíš, že jsme dneska ušli?“

„Vyšli jsme dost pozdě.“

„Vyšli jsme ve čtyry ráno, Dany.“

„Tady se to těžko odhaduje. Jinak než lesem nemůžeme.“

„Frank možná věděl, proč tam zůstal.“

„Je jenom kurvička, není vševědoucí, Many.“

„Nevadí mi, že každěj, kdo je kurva, chcípne. Všichni, co jsou kurvy, by měli chcípnout. Aby nepřekáželi těm, co kurvy nejsou. Třeba to věděl.“

„Co?“

„Tohle.“

„Nedošel by ani sem. Proto tam zůstal, Many.“

„Nechceš si na chvíli sednout?“

„Nevydržel by tak dlouho bez jídla, Many. Nevydržel by ani tu bažinu a ten nízký les. Nevydržel by ten kopec. A nevydržel by v noci tu zimu, Many. Sežrala by ho horečka a únava. Nevydržel by tu dálku, jít jako ty a já.“

„Třeba jim k tý strouze poslali novou lokomotivu. A pak by ten zbytek jel dál.“

„Kam dál?“

„Nevím, někam. Budou třeba moct zdrhnout na lepším místě než my, Dany. Někde blíž u hranic.“

„Nevěřil bych už ani jeho hodinkám, Many.“

„Co když mu poradil ten rumunskéj Němec a něco si domluvili? Frank by byl v stavu ho přesvědčit, že ho po válce schová, když se spolu dostanou na nějaký bezpečnej puntík.“

„Spíš je postříleli, Many. I kdyby jim dali novou lokomotivu a odvezli je, tak zase jen někam, kde je postřílejí, Many. Máš horečku?“

„Je to z chůze a hladu, nic to není.“

„Nevydržel by nespát, nejíst a pít. Nevydržel by mrznout a jít a neodpočinout si a jít. Je už na to moc starej.“

„Žádnou velkou střelbu, kromě na nás a toho letadla, jsem neslyšel, Dany.“

„Oddělil nás ten kopec.“

„Byl to prašivej kopec.“

„Nenechali je zdivočet bez jídla, Many. Podívej se, co to dělá s námi. Postříleli je nejspíš hned, když jsme vyrazili z lesa, aby je přešla chuť jít za námi. A jestli ne, tak ty hodinky už jistě dokázal někde vyměnit.“

„Za co?“

„Za něco pro sebe, Many. Vsadil bych všecko, že je postříleli. Ze všeho nejvíc se bojejí lidí. Teprve potom nemocí. Nejvíc se bojejí lidí, kterým něco udělali. Nestojejí o svědky. Nemocí se bojejí, jen aby se nenakazili. Nemohli si je nechat na krku, hladový, divoký a zmatený, Many.“

„Jestli potřebujou tu trať volnou, Dany, poslali tam jistě lokomotivu a opravářský čety.“

„Nemají už možná tolik lokomotiv. A ve vzduchu je plno Američanů.“

„Vykašli se na to.“

„Čekal jsem na to tři roky a předtím taky tři roky, až jim dojde dech.“

„Zatím měli všechno, co potřebovali na to, aby nás oddělali.“

„Z tebe by už asi nebylo moc dobrý mejdlo, Many.“

„Z tebe taky ne.“

Šli zase těsně za sebou, první ještě o kousek vpředu. Našlapoval jen na špici levičky a na plnou pravou nohu. Dal si líbit, když druhý udělal za chvíli rychlejší a delší krok, aby byli vedle sebe. Šli teď bok po boku. První už silně kulhal. Z druhého sálala horečka.

„Podle toho, jak obrůstá strom mechem a kde je hustej, bezpečně poznáš, kde je sever. Je tu všude spousta lesů. Jsme v nich dobře schovaný.“

„Už bych skoro zastavil, Dany.“

„Na východ je Praha. Potřeboval bych jen vědět, jak daleko na východ. Prodebatovali jsme s Frankem tři přechody. Jednou jsem se ptal na přechody lidí z Kohenovy party. Pak už to bude snadný.“

„Je mi to jedno.“

„Je to, počítám, takových sto padesát kilometrů.“

„Bez toho, co jsme už ušli?“

„Ještě takový tři čtyry dny a tři čtyry noci, Many. Nebo pět. Tímhle tempem to udělá za den a kousek noci dvacet, nebo víc. Nejdeme podle tabulek, Many. Jsou to většinou vrchy a lesy a žádný cesty. Tím se to trochu zkresluje. I když jdem z kopce, krajina pořád ještě stoupá, Many. To znamená, že jdeme k přechodům. Ještě u nich nejsme. Pak půjdem jen z kopce, Many.“

„Doufám,“ řekl druhý. „Vím jen, žes mi na dneska sliboval obydlený oblasti.“

„Budeš je mít zejtra, Many. Spolehni se. Jdeme správně. Dneska něco seženeme.“

„Kde, když jdeme pořád lesem?“

„Něco se tam muselo stát, to je všecko, co ti k tomu můžu říct,“ dodal první. „Nechtěl bych tam bejt. Muselo to bejt ošklivý.“

Věděli oba, že to není jen osud lidí ve vlaku, který je zneklidňoval. Vlak je naopak přitahoval tím víc, čím se mu víc vzdalovali. Bylo to něco, co bylo. Nic z toho, co teprve bude. A co to může překazit. Možná že proto první ještě nezastavil a druhý ho k tomu víc nenutil.

Bylo to pořád, jako by šli zároveň s tím, kam jdou, taky dál od vlaku.

„Myslíš, že je postříleli?“ zeptal se druhý, jako by z toho čerpal naruby obrácenou úlevu.

„Mají pokoj, to je všecko, co ti k tomu můžu říct. Ale ten pokoj, kterej ještě nechci.“

„Doufám, že ten pilot udělal díru do hlavy tomu Sedmihradskému. Je mi divný, že nás nic netrefilo.“

První neodpověděl.

„Víš, jak se mnou ten rumunskej zkurvysyn s německou maminou mluvil, jako bych už byl mrtvej? Líčil mi hodinu, tou svou pitomou rumunskou němčinou, že až mě chemicky rozložej, jestli

si s tím někdo v mydlárně bude chtít dát práci, budu mít cenu sotva dvě a půl marky. I kdybych se dožil nejen osmnácti, ale i devatenácti. Ta svině chamtivá to měla spočítaný i v korunách. Měl bych jako zužitkovaná mrtvola v těch jejich mydlárnách cenu dvacet pět korun. Věděl, kolik je to ve švýcarských francích, amerických dolarech a anglických librách. Samozřejmě věděl, kolik by za to měl lei. Myslel jedinečně na peníze. Dal se do války, protože chtěl peníze a uměl si to spočítat. Nejvíce je podle něj ve mně a v tobě vody. Při výrobě mejdla se to vyplatí. A železa je v tobě a ve mně na malej železnej hřebík.“

„Z něho už možná není ani na kohoutek od pušky,“ řekl první. Slovo „hřebík“ mu vrtalo hlavou ještě jinak.

„Doufám,“ řekl druhý. „Vápna je ve mně jen tolik, že bys nevybílil ani strop hajzlíku v německém kasinu v Terezíně. Síry, že bys možná zaplynoval kotě. Z mýho fosforu bys vyrobil dvacet čtyry sirek. Ale z tuku a vody tři a půl kila mejdla. Proto z nás dělají mejdlo.“

„Zapomeň na to,“ řekl první.

„Mám to pořád v nose, mejdlo, i když jdu lesem.“

„Já bych se na to na tvým místě vykašlal, Many.“

„Proto z mýho fotra udělali mejdlo, aby na tom vydělali,“ pokračoval druhý, zatímco první vedle něj kulhal a dělal, že si nevšimá jeho červeneč ve tvářích. „Líbil se jim jeho zimník. Jeho hodinky. Jeho snubní prstýnek. Jeho kravata. Chtěli i jeho spodky, ponožky a opraný kapesníky. Proto z něj udělali mejdlo, aby jim spad do klína i náš pražskej byt, nábytek, věci a otcova italská mandolína. Kožišinový rukavice. A těch tři tisíce korun, co si za dvacet let našetřil pro strejčka příhodu.“

„Jsi nějakej horkej, Many.“

„Mám horečku, na to se můžeš vykašlat, Dany.“

„Vypadáš vážně nějaký zapálený, Many.“

„Povídám ti, aby ses na to vykašlal. A uhlí, Dany. Ta svině Sedmihradská myslel na to, kolik ze mě udělaj náplní do tužek. Z Milánka Oppenheimera a ze Zdenka Picka udělali stínítko na lampu, protože měli jemnou dětskou kůži. Nechodil snad v Rumunsku do školy, Dany. Neuměl ani strílet. Dokázal jen nabíjet, mačkat kohoutek a leštit si lauf ostrejma patronama. Vezli nás naštěstí už ty jejich nejzkurvenější vojáci. To aby sis snad nemyslel, že se nechtěl trefit. Jak je to možný, že se tolik hajzlů dostalo za ty tři čtyry roky tak nahoru, Dany?“

První odhadoval, jak vysokou horečku může druhý mít. A co z toho plyne pro něho, pro oba i pro Manyho.

Druhý měl vlhké oči. Panenky se mu potáhly kalnou blankou. Z čela mu stékal pot. Byl to studený pot na horké pleti.

„To se nestyděl, mejt si držku mejdlem z židovských holčiček. Mají toho plný kůlny, na dvacet let do zásoby. Kdyby se dala pít krev jako víno, Dany, plnili by to do sudů a do lahví a rozváželi po Evropě a po všech světadílech, kde žije nějaký Němec.“

Říkal to tiše, jako by syčel.

„Povídám ti, že máš horečku a aby ses na to vykašlal, Many. Ne-namáhej se. Nemá cenu, abysme si to my dva říkali mezi sebou. Odpočinem si a půjdem, nebo když budeš chtít, můžem toho pro dnešek nechat. Nebo až do úplný tmy, Many?“

„Vyváželi by tvou a mou krev jako víno, třeba až do Austrálie a na Novej Zéland nebo do Severní Ameriky.“

První šel dál, ani ho nenapadlo zastavit. Dalo se o tom mluvit nebo mlčet, nechat si to tlačit na mozek nebo to pouštět ven dírou v mozku, anebo si vyčítat, čím se na tom člověk podílí, i jako oběť. To není k ničemu.

„Mně je to jedno, i kdybys vyjmenoval Ohňovou zemi, Many. Dokud jsem v tomhle lese a jdu, dokud jdeme, ty a já, nikdo mou krev nikam vyvážet nebude.“

Také on to říkal jen tiše a neotáčel se ani k Manymu do strany. Bylo to, jako by oba mluvili k sobě navzájem, ke stromům i jenom k sobě.

„Kdybch měl ten rozum, co mám dneska, už před třema nebo pěti lety, i když jsem byl ještě malej, vzal bych sekeru a rozštíp lebku prvnímu Němci, co strčil nos do našich dveří,“ řekl druhý. „Nemoh sem tomu věřit. Oni mě to naučili,“ šeptal.

Chvílemi jim vál vítr do tváří ze strany. Když se mu chtěli vyhnout a otáčeli se do lesa, vypadalo to, jako by na jedné straně v lese něco hledali. Podle světla mohli posoudit, jak se den zkrátil.

„Mám taky strach, že už mají pokoj,“ řekl druhý. „Kdo není schopnej se bránit nebo utýct, toho zabijou.“

„Neměli už ani čas je vzít na mejdlo,“ dodal první, jako by ho utěšoval.

První se chytil stromu. Podlomil se v kolenou, takže druhý už spolkl otázku, kterou kladl i sám sobě, jak se měla bránit nebo utíkat jeho malá sestra. Hází stejně jako Dany do jednoho pytle Franka Bondyho, malé holky a ty chudinky z FKL, *Frauenkonzentrationslageru*.

„Chceš mou čepici, Many?“ zeptal se první.

Druhý zvedl pohled, kterým sklouzl k jeho botám.

Myslel na Leonarda. Byl to už dávno ucelený příběh. K tomu, co předcházelo, si mohl poskládat všechno, co a proč se stalo a jak to teď viděl.

Leonard byl matčin mladší bratr, ročník 1900. Staršího bratra Karla ukamenovali nacisti v Moravské Třebové hned, když zabrali Sudety,

protože měl dílnu s dřevosoustruhem. (Noviny napsaly, že proti nařízení krmil slepice zrním a „byl po zásluze potrestán“.)

Leonard byl šlachovitý strojní inženýr. Byl dlouho starý mládenec. Dotáhl to jen k zasnoubení se slečnou Gustou Grossovou, která už taky nebyla blízko svému prvnímu mládí, a když se jí zdály norimberské zákony, platné pro jejího snoubence, nevýhodné, dala se k Němcům a ukradla jeho svršky a hodinky a prsten ještě předtím, než se z krádeží stal zákon.

V Birkenau zachránily Leonarda havraní vlasy s přisvitom modře a stříbra, vysoké silné tělo a to, že se hnal odjakživa do každé práce. Měl snědou pleť jako afro-židi, výstavně velký židovský nos a na dotazy, kolik je mu let, si mohl klidně dovolit říkat, že je mu o patnáct méně.

Když se potkali s Leonardem v lágru, měl už svou hladkou kůži zfal-dovatělou vráskami. Jeho oči byly smutné, jako by už umřel a oplakal sám sebe, a jeho ruce, velké jak lopaty, prozrazovaly, že ze sebe vydává už dlouho víc, než může.

V Birkenau ho vybral německý inženýr stejně jako je dva s Danym pro práci v Německu. Ohmatal mu svaly, díval se mu do očí a odhadl v duchu, jestli se tenhle člověk vyplatí za převoz.

Za sněhové vánice, už v Německu, která ochromila celou oblast, začalo kolísání v elektrické síti. Mistři zhasínali světla u strojů, aby nemuseli vypínat mašiny, a Leonard obráběl hlavicí a pouzdro ke granátům na dvou strojích. Nevyměnili mu staré nože ze švédské oceli a zvyšoval rychlost stroje, aby dohonil, co zmeškal častým přebrušováním nožů.

K večeru se mu zadřela do ukazováku ocelová hoblinka. Neměl chuť si to omývat ledovou vodou. Vysál si ránu ústy. Vyplivl krev smísenou se strojním olejem a večer na to zapomněl.

Strýc Leonard nikdy nepatřil k jeho nejoblíbenějším příbuzným. Byl skoro strašidelně veliký a silný a jeho mandlové oči se dívaly na děti přísně. Dokud u nich Leonard v Praze bydlel, kloktal strašně hlasitě a chraptěl. Zamykal si svoje věci a tatínek neviděl rád, když si někdo

něco zamykal v jeho bytě. Nástroje byly to jediné, na co si Leonard po-trpěl. Nerad je nechával ležet a ještě méně rád je někomu půjčoval.

Jednou mu blahopřál Many se svou malou sestrou k narozeninám. Bylo to, jako by přišli přát obrovi. Protože, jak řekl strýc, Many trápil maminku, Leonardovu sestru, dal Leonard stříbrnou pětikorunu jen sestře a jemu ji slíbil s podmínkou, když se polepší.

Nedostal ji nikdy. Ale tady, když se setkali, říkal Leonard, že krev není voda a že by měli držet pohromadě, protože z jedné společné kořisti mu Many dal kousek tuřínu. Dal mu to až naposled a byl rád, že do člověka není vidět, když dělá něco dobrého, aniž si příliš mnoho dobrého myslel. Dělal to nepřímou i kvůli matce, ale Leonard ten kousek řípy oce-nil, protože to byla skutečná řípa a měl hlad, dostal ji od Manyho.

Třetí den ho to začalo zlobit. Za deset dní se to Leonardovi rozlezlo do celé paže. Many ho šel doprovodit na marodku.

Pravička hnisala Leonardovi tak rychle, jako by lámal rekordy. Dalo se to sledovat. Medik-amputér to označil za sněť. Dovolil Leonardovi, aby si lehl do rohové postele, ale velkou nadějí mu nedával; jen řekl, že selekce tu obstarává on sám.

„Když už ti to černá, jsme na to krátkí,“ řekl odborně a přátelsky medik Lech Wolkomirsky. „Leda by sis dal včas uříznout ruku.“

Leonard si nemusel myslet, že to snad předtím medik nedělal, protože to provozoval, kdykoli mohl. Pravda byla, že se mu to nikdy nepovedlo. A zároveň to byl člověk, na kterém záleželo, aby kára, do níž házeli mrtvoly na odvoz, nebyla těžší o Leonardovo tělo.

Pak se ptal Leonarda, kde vzal ty krásné šněrovací boty. Byl to hezký plavovlasý medik a možná, že kdyby nebyla válka, prošel by celý život jako po vyšlapané cestě a nikdy se nedostal do drásavých protikladů sám se sebou, aby si musel říkat, co je a co není, a aniž by se sám sobě musel dívat na zoubek.

Měl štíhlé tělo a příjemnou sýrovou tvářičku, chodil pokud možno čistý; a amputoval, co se dalo. Byl posedlý řezáním. Řezal prsty, ruce a nohy při každé příležitosti a bavil se o psu, kterému nějaký německý chirurg přioperoval ke krku druhou hlavu, ale pes zašel, protože když jedna tlama chtěla žrát kosti, druhá hlava si přála pít. A naskýtalo se mu dost příležitostí, aby řezal. Léčil všechno pilkou. Alkohol, který dostal od německých doktorů, vypil a většinou se k řezání dostavoval opilý.

Leonarda nechal ležet pár dní. Začalo být jasné, co tím sleduje, i pokud by věřil, že by zachránil amputací Leonardovy ruky zbytek, protože ani s tím nespěchal.

Leonardovi zčernala ruka od konečků prstů až k podpaží. Když to zachvátilo žlázy, věděl medik už jistě, že boty dostane.

To, co leželo vedle Leonardova trupu v obvazech, už nebyla původní ruka. Páchlo to tak, že se nedalo vedle Leonarda sedět ani stát. Ležel vedle něj kluk z PKB, kterému medik mačkal každé tři hodiny ze stehna decilitry hnisu.

Tomu chlapci medik říkal, že vypadá jak Kristus, pokud měl Kristus zlaté kučery a zapadlé oči ve sněhově čisté a jemné pleti. Prohlížel si ruce toho chlapečka, jako by mu je snad chtěl přitlouct dlaněmi vzhůru na veřeje marodky, kde byl pánem, i když ne neomezeným, jako nějakou ozdobu nebo symbol.

Ani ten kluk nemohl vydržet pach z Leonarda a odvracel se na druhou stranu.

Medik předstíral, že se to štítí Leonardovi obvazovat, a nechával ho, jak byl. Jenže Leonard neumíral. Bylo to, jako by kára, která si jezdila pro mrtvé, mu přidávala sílu vytrvat naživu. Bylo to dynamo, které odumíráním těch druhých nabíjelo Leonardův odcházející život. Zápasil s tím zčernalým cárem masa na kosti, jako by zápasil ještě s něčím jiným.

A potom, když ta plavovlasá dušička přestávala dávat Leonardovi jeho přiděl jídla, stejně jako to už nedával tomu mládenci z PKR, zavolal si strýc k lůžku Manyho.

Už předtím mu přinesli dvakrát s Danym bramborový salát z kantýny, na který dostávali poukázky za práci navíc v továrně, a Dany se toho dvakrát vzdal. Pro zápach tam bylo těžko chodit.

„Vezmi si moje boty,“ řekl strýc Leonard. Byl to jiný hlas než ten, který mu odmítl v lepších časech stříbrnou pětikorunu. Byla v něm jiná úpornost, než když jedl v Praze v dobách nedostatku tlusté od šunky a tatínek říkal, že jenom velbloud dokáže celé dny nejíst a nepít.

„Co bych s nima dělal, přece nepotřebuju dvoje,“ odpověděl Many.

„Nebudu už potřebovat ani jedny.“

„Tos asi neslyšel poslední zprávy,“ zašeptal Many. „Nemuselo by to trvat možná už ani tři měsíce.“

„Tři měsíce?“ zeptal se Leonard, jako by se ptal, jak dlouho by musel letět, aby se dostal na Měsíc.

„Možná ani to,“ řekl Many.

Leonard se narodil třináctého května, když začínalo století a kdy si asi mysleli, že to bude velké století, a byli by se možná rádi vrátili k začátku, kdyby takový návrat existoval, když viděli, kam došlo. Ale Leonard už myslel jen na svůj osud a na osud Manyho. Té třináctce v rodině připisovali, proč je takový smolař. Když ještě byly dobré časy, dávali k lepšímu, že se měl zasnoubit spíš s Vazelínovou Lili, jeho vzdálenou sestřenicí. Té jednou nabídl jeden pán, aby mu skočila do lékárny, že dostane pár grošů od cesty, koupila mu za desetník vazelínu a že jí zatím podrží školní tašku, kde měla knížky, penál a šaty a boty na převlékání, a že na ni počká před lékárnou. Byla to nová taška a ten člověk si ji podržel nadlouho a kdoví kde. (A jiné slečně rodiče zakázali námluvy, protože Leonard, jak viděla její teta, v sobotu kouřil.)

„Možná,“ přisvědčil Leonard. „Pro tebe je to ráno a pro mě už půlnoc.“

„Neměl bys to přehánět,“ řekl Many a podržel si nos.

Vedle umíral ten chlapec z PKR. Když se Many nechtěl dívat na něj, musel se koukat na Leonarda, protože pořád nemohl zírat na podlahu nebo strop. Snažil se přitom nedívat se příliš žádostivě na jeho boty.

Už tenkrát to byly lepší boty, než jaké měl sám.

„V čem bys asi chodil, až vstaneš?“ zeptal se Leonarda. „Na jaře se ti to určitě zlepší.“

„Jaro,“ řekl Leonard. Sotva mluvil.

Many dodal: „V továrně pustili do hal zprávy o počasí. Čekají oblevu. Když mluví o počasí, nikdy nelžou. Od pondělka se oteplí.“

„Teplo,“ opakoval Leonard.

„Němci jsou kurvy,“ řekl Many.

„Němci,“ opakoval Leonard.

Many si připadal nestydatý, protože věděl, že kromě toho, o co přitom běží, jde ze všeho nejvíc o ty boty. Leonarda namáhalo mluvit. Mohl si domyslet, co ho to stálo za úsilí, nechat si ho sem zavolat a teď to ze sebe dostat.

„Už jsem tam byl,“ řekl tiše Leonard. „Vím, jak to je. Zase tam půjdu.“

Many se na něj usmál.

„Jestli si je nevezmeš ty, vezme si je ten zkurvysyn,“ řekl zase Leonard. „Už dva nebo tři dny mi nedává jíst.“

To byla nejdelší Leonardova věta. Věděl, že vzít si Leonardovy boty znamenalo odejmout mu tu poslední špetku života. Zbořit můstek, po němž Leonard v duchu šel a po kterém, jak řekl, se ještě vrátil. Nechtěl ho nechat umřít dřív, než s tím zajde i ten poslední kousek naděje. Přitom nemohl snést Leonardův pach a začal spěchat.

„Mohu jsem umřít už ráno,“ šeptal Leonard. „Neudělal jsem to, jen aby sis přišel pro boty.“

„Neblázni, jsou to tvoje jediný boty,“ opakoval Many. „Dej si říct. Nebudeš přece jak malý dítě. Zařídím ti, abys dostával jídlo.“

„Nedává to jemu a mně,“ šeptal Leonard. Jeho oči se maličko obrátily k chlapci z PKR.

Bylo to od toho odpoledne, co se Many vyhýbal pohledu na mrtvé lidi. Nezahrnovalo to zašlá zvířata, ale jak mohl, vyhnul se i pohledu na ně. Nemohl vidět mrtvé lidi. Měl pak dlouho strach dívat se i na nemocné. Báł se, že nesnesl pohled na Leonarda, i dokud byl ještě živ. Vyčítal si to. Hádal se v duchu sám se sebou. Dělal si z toho zkoušku, v které se dalo jen obstát nebo neobstát.

A posuzoval podle toho potom ty druhé a věděl, kdo je lepší a kdo je horší. Chlapec z PKR už byl možná mrtev. Věděli, že ho tam nechá medik i tak ještě pár dní, aby na něj mohl fasovat jídlo. A od lůžka Leonarda se šířil ten pach.

„Pospěš si,“ šeptal Leonard.

Many vstal, aby se zbavil pachu. Šel za plavovlasým. Boty u Leonardova lůžka nechal. Našel medika-amputéra před vchodem. Posílal právě po svém poskokovi do ženského lágru balík jídla. Pověděl medikovi hezky od plic, co si o něm myslí. A aby koukal navalit Leonardovi všecko to žrádýlko, co mu zmizelo od čtvrtka za nehty, nebo za sebe Many neručí.

Medik-amputér vypadal křehce. Jako ten barový typ, o kterých jim vyprávěl Frank Bondy a co jen málokterou noc prospí. Místo odpovědi mu vrazil sýrová tvářička Lech Wolkomirsky pěst s karneolovým prstenem do oka a srazil Manyho vedle plotu.

Říkal: „Život je řeka. Řeka s elektrickým proudem.“ Taky říkal: „Naděje je jen iluze. Sladí jako cukrín, když nemáš cukr a zapíráš si, že co ti škodí, ti vlastně prospívá a naopak. Přeberte si to. Máte proti nám výhodu. Stavíte věci na hlavu. My je zas stavíme nazpět na nohy.“

Pro Danyho neměl Lech Wolkomirsky tajemství. „Není to myš, je to krysa. Klame tělem i hlasem. Tvůj život je pro něj méně než si vzdechnout nebo se uprdnout.“

Než se ten den vrátil Many ze své dvanáctihodinové směny od šesti večer do šesti do rána, jako minulý týden obráceně, odvedl někdo strýce Leonarda k drátům. Leonardovi se to podařilo na třetí pokus, jak se pak říkalo; teprve když začalo pršet. Popálil se dost, aby to umrtvilo jeho mandlové oči i sněť.

Manymu to přišli vyřídit nemocní, kteří mohli chodit, má to za sebou. Je to pro něho lepší. Taky mu řekli, že Leonardovy boty už nosí medik-amputér. Ten den a tu noc Many poprvé zabil člověka. Do té doby se vzmohl na lhostejnost k těm, které zabili a kteří si to zasloužili za to, jak se chovali. Naučil se nelitovat ty, co si u něj udělali vroubek. Na rozvahy, z kterých by se dala vytlačit polehčující okolnost nebo nějaké dodatečné vysvětlení, neměl čas ani sílu. Lágr a Němci z člověka vysáli trpělivost. Někdy i smysl pro spravedlnost. Ale tohle byla vražda, i když zatím jen v duchu. Zbavil medika života v představě, aby to později udělal ve skutečnosti. Zabil ho toho dne a té noci stokrát za sebou. Tenkrát poprvé pochopil, že člověk se narodil, aby dovedl zabít nebo aby se nechal zabít. Té noci dospěl. Svlékl ze sebe své dětské kůže.

Nebyla to už jen výjimka, jako když Frank Bondy hovořil o těch z PKR a lidech z Kohenovy party, že ze zvráceného dělají normální a z normálního zvrácené. Přestal žít ve snu, že to, co se děje, včetně Němců a jejich táborů, je jen výjimka, i když veliká a dlouhotrvající nebo všezahrnující. Probudil se, aby pochopil, že člověk se narodil, aby se naučil bránit nebo aby se dal zabít. Ponížením to jen začíná. Vždycky člověka a lidi nejdřív poníží a pak zabijí. Je to jako jedna a jedna. Noc a den.

Přehodil si směnu. Počkal až do rozbřesku. Vlezl si na střechu s kamenem v ruce. Čekal, až medik vyjde. Připlížil se k okapu, krev se mu valila do hlavy a staral se jen, aby ho nebylo vidět odnaproti ze strážních věží. Pršelo, jen se lilo. Číhal trpělivě. Věděl už, že zabít je stejná součást člověka jako dech, sluch nebo zrak; je to zabalené do mnoha a mnoha vrstev, jako by je člověk musel dřív nebo později strhat, aby

se to obnažilo a aby věděl, že s tím žije a že s tím musí žít. Ale bylo by to v něm, i kdyby to neobnažil nebo kdyby to nevěděl a nikdy se to sám o sobě nedověděl, protože nemusel.

Nechtěl promeškat, až vrznou dveře. Přál si v duchu slyšet praskot medikovy lebky. Byla to tisíckrát dokonaná věc.

Neudělal to jen proto, že medik nevyšel do deště. Odložil to na zítra, když nedostane zápal plic. Věděl, že to udělá.

Stalo se něco jiného. Dany sebral lidi, vytáhli medika-amputéra na děšť, a nemuseli mu už ani říkat, co bude. Drželi mu ústa. Stáhli z něj boty a šaty. Hodili ho na dráty nahého. Byl štíhlý a bílý a odrazil se od drátů jak od sítě, jak to líčil Dany. Hodili ho tak třikrát. Pak ho tam dokopali, protože se pořád kroutil a svíjel a snažil se dostat dál od drátů, doslova.

V té jediné chvíli, kdy už ho nedrželi a Lech Wolkomirsky mohl křičet, nekřičel, jen šeptal svoje jméno. Zachytil se v drátech za bradu a těmi jemnými dlaněmi. Už ho to popálilo a přestal mluvit. Párkrát sebou zaškubal.

Dany už věděl, že existovat znamená umět zabít. Medik Wolkomirsky zašel na stejném místě jako pár hodin předtím strýc Leonard. Nechali ho tam ještě ležet. Vypadalo to jako sebevražda. Rozebrali si jeho věci a Leonardovy boty dali Manymu.

Bylo to jako pohřeb strýce Leonarda, výkon msty a Leonardova posledního přání.

„Vážně nechceš mou čepici?“ opakoval první.

„Ne,“ odpověděl druhý.

První mlčel. Vrazil si čepici na uši.

„Čím dál jsme v lese, tím víc si připadám jak zvíře. Ale byl jsem jako zvíře už předtím.“

„Nechtěl bys toho radši nechat, Many?“

„Mám břicho jak vytahaný.“

„Je to tím, jak jdeme.“

„Je to tím, že nejíme. Mám ztrhaný břicho, pracky do krve.“

„Líp na to nemyslet, Many.“

„Cejtím ho tak těžký, jak kdybych v něm tahal kameny.“

Začalo pršet. Déšť přišel pomalu a za chvíli zhoustl. První si našel klacek a opíral se o něj. Asi hodinu šli deštěm. Když zhoustl tak, že skoro nebylo vidět, zastavili se.

„Zabíjejí lidi, aby po nich zdědili věci,“ řekl najednou druhý.

„Jo,“ souhlasil první. „A co?“

Schovali se pod vysokou hustou jedli s širokou korunou, silným kmenem a mechovými ostrůvky u kořenů. Chvíli je to chránilo. Jakmile se vítr stočil a přšelo zšíkma, protékal déšť i pod nejhustšími větvemi.

Stáli tvářemi těsně ke kmeni jedle. Voda je nejdřív omývala. Druhý cítil, jak ho to osvěžuje. Taky prvnímu napadlo, že voda, která mu protéká skrz čepici a vlasy dolů, po krku, zádech a břichu a nohavicemi až do bot, omývá i ranku na patě. Pil déšť. Many otevřel ústa a kapky rovnou polykal.

Oba mysleli ze začátku na to, čím je déšť dobrý a co všechno jim zahojí. Pršelo tak prudce a vytrvale, jako by na ně voda stříkala. Přitiskli se tvářemi a tělem ještě těsněji ke kmeni, každý z jedné strany. Všechno kolem nich oblévala voda.

Nedalo se to zastavit. Přestali se pak bránit dešti, tak, že si druhý zacláněl tváře a oči rukama, roztaženými prsty, a první tím, že skláněl hlavu.

První si sundal čepici. Byli skrznaskrz. Vyčerpávalo je to. Pršelo jim na hlavu, na záda, na ramena. Druhý teď vztekle nastavoval tvář dešti. První stál na jedné noze, s kolenem přitištěným ke kmeni, aby nechal odpočinout tu bolavou nohu a neztratil rovnováhu.

Druhý si klekl ke stromu, čelem ke kůře. Opřel si hlavu. Krk se mu leskl vodou. Hadry se mu přilepily k tělu. Už dávno neosvěžovaly a nevracely tělu jen vláhu; roztrásl se zimou.

První se konečně svezl na zem. Bylo to, jako by je déšť bil. Zdálo se, že snad první v dešti usnul. Byl to prudký liják. Bušil do větví, stromů, země, mělo to zvláštní zvuk, jako by to byl ještě jiný svět, než jaký znal.

Lilo čím dál tím hustěji, jako by nemělo nikdy přestat. Liják je oba bičoval. Druhý chvílemi otevíral ústa jako ryba. Lokal vzduch mezi kapkami. Pak si přitiskl vkleče obě dlaně na tvář. Znovu se schouлил k stromu. První se držel rukama vleže kmene, jako by ho objímal. Bylo slyšet jen déšť.

Pršelo asi dvě hodiny. Naráz déšť ustal. Mraky se začaly trhat. Vylezlo slunce. Bylo teprve odpoledne, jen šero před deštěm vypadalo, jako by se den zkrátil ještě víc, než se opravdu zkrátil.

Slunce ozářilo les. Paprsky pronikly vrcholky jedlí, borovic, větvemi keřů. Zachytily se zlatem na zelených listech, jehličí a na pařezech. Všechno se změnilo. Utopený, mokrý svět lesa se rozplýval v oblacích par a mlhy, která stoupala k obloze. Nazlátlé světlo si lehalo na odstíny zeleně, jehličí, kamení, mechu, trávy a kůry stromů, na zahnědlé a vrásčité vystouplé kořeny. Světlo se podobalo bublinám nebo krystalům.

Jehličí a dříví a listí plulo ve stružkách mezi kameny.

„Kurva,“ řekl druhý. Znělo to, jako když se ten chlapec z PKR modlil a vzýval svého Boha.

„Už je to lepší,“ řekl první. „Potopa.“

Vypadalo to ještě jinak. Na obloze, která se pročistila vysoko nebo hluboko vzhůru, jako most mezi dvěma nebo tisíci ostrovy stromů a neviditelných hvězd, se položila duha.

Ani jeden z nich si duhy nevšímal. Byla to duha, barevný oblouk vytvářený kapkami a sluncem.

„Je mi, jako bych boxoval s potopou,“ řekl druhý.

„Mně jako bych se utopil,“ poznamenal první.

Druhý si odstraňoval u uší, očí a nosu vodu.

„Chtěl bych tu vidět Franka,“ řekl první. „Se vším, co měl po tetičce. Jeho babička byla kurva.“

„Kdo ti to řek?“

„Vyklopil to na sebe v horečkách. Zestárla bohatá.“

„Mně už vyklopil i to, že se mu zasebevraždila matka.“ Chránil se svou otevřeností. Nevydával ji ani za upřímnost, ani za smělost. Obsáhlo to cosi, co nešlo vyslovit nebo pojmenovat. Mohl mluvit hodiny, aniž vyvrátil něco, co zůstalo nedořečeno. Byla to práskanost, s jakou se ještě nesetkali u nikoho. Jeho mlčení postrádalo ticho, jeho slova pohltila už předem všetečné dotazy. Připustil, že se nebojí ničeho jiného než nenávisti. Báł se, že duše člověka není v jeho krvi, stínu nebo v zubech, ale v jeho nenávisti.

O Frankovi věděli vždycky všichni všechno a nic. Duha byla velká a dlouho neztrácela barvy.

Ozvali se ptáci. Slunce ještě nehřálo, ale svítilo a voda už jen stékala po kamenech, stále řidčeji. Dole si nacházela stružky, nové pramenky, podplouvala spadlé větve a listí. Stékala podél vysokých kořenů a kamenů, obeplouvala pařezy a vsakovala se do jehličí, mechu, mravenišť a země. Opadala nejdřív do velikých louží a pak do měkkého podhoubí lesa.

„Jo,“ řekl první. Ale neřekl co.

Začala se dělat čím dál tím víc mlha a pára. Taký v korunách se dělala pára. S mlhou se duha začala ztrácet. Tu a tam srazil vítr z korun stromů ojedinělé spršky. Větve a kůra stromů se leskly jako hadí hřbety.

„Je teprve odpoledne,“ řekl druhý.

První teď otevíral rty, ale nemluvil. Možná že mluví s vodou, pomyslel si druhý. Kdoví co jí říká. Nebo na co se ptá.

Druhý klečel a seděl si přitom na patách. Postupně ždímal každý kousek šatů, aniž si je svlékal, až ke spodku košile.

První si vyždímal čepici. Zkusil si sednout. Opřel se zády o kmen. Odhadoval nebe.

Díval se na ztrácející se mlhu. Les je obklopil něčím, co se nedalo zrušit. Nedalo se to obsáhnout.

„Myslíš, že do večera uschnem?“ zeptal se druhý.

A pak: „Nechceš si to vyždímat?“

První se začal pomalu svlékat. Bylo vidět jeho hubené, vlhké nahé tělo. Všechny kosti a žebra mu vystupovaly. Naposled si svlékl hadry na nohou a boty. S levou botou si hrál asi půl hodiny, než ji dostal dolů.

Mimo ptáky, kteří se rozezpívali, se jim připomenuly vrány. Šumivé ticho lesa se spojilo s větrem. Chvillemi vítr sílil a polevoval, jako vlny. Byli v lese sami.

VI

Podvečer, ještě než našli mýtinu s vysokou hustou trávou, neda-
leko od místa, kde přečkali déšť, se zdálo, že vrány se táhnou za
nimi déle než včera. Jejich „krrrří“ a „krrráá“ se usazovalo ve větvích
nad nimi, i když je neviděli.

První dělal, jako by s nohou, pokud mohl jít a opírat se o hůl,
neměl nic zvláštního. Druhý si domyslel, že si možná odpočinul
a že to ani nechce vidět, dokud nedojdou. Tvářil se i po dešti, když
to viděl podebrané, že to moc není. Druhý věděl, že si to Dany do-
vede namluvit; má silnou vůli, aby si to mohl nabulíkovat. Druhý
si připadal, jako by s vodou z něj něco odešlo. Nebylo to daleko od
toho, co mu sliboval Sedmihradský.

Mýtina byla malá. Stromy a keře je chránily ze všech stran při-
nejmenším před větrem. Nevypadalo to na to, že bude v noci pršet.
Kousek odtud ležely proužky staniolu, které shazovala americká
letadla. Bylo příjemné i vzdálené myslet na cizí piloty, kteří neměli
tušení, kam staniolové proužky všude spadly. Bylo jich tu dost. Na
pokraji paseky ležely bouřemi sražené jedle s olámanými větvemi
a asi půl tuctu pařezů. Byly prohnilé, obrostlé mechem a houbami.
Ze spár mezi kořeny vyrůstaly nové stromky a stonky květin,
které už taky uvadly.

Na jednom konci paseky stál polozborcený krmelec. Jesle pro
vysokou zvěř byly zezadu opřené o vysokou, osekanou větev, aby
nespadly. Překláněly se trochu dopředu.

Slunce zapadlo nejprve pomalu, pak mizelo rychle, jako i obrá-
ceně, když prve začal a skončil déšť. Na nebi se objevil měsíc.

„Tady,“ řekl první.

„Dobře,“ přisvědčil druhý.

„Vypadá to dobře.“

„Jo.“

„Přenocujeme v krmelci,“ řekl první.

Druhý si sedl ke krmelci. V dřevěné krabici leželo pár šišek. Snažil se vyloupnout semínka. Předhonily ho zřejmě už loni v zimě veverka. Bylo to pořád, jako by je obklopovaly dvě skutečnosti, z nichž vnímali jen jednu, minulou, protože ta první, i když se jí dotýkali, působila tak odlehle; ta třetí, k níž spěli, byla před nimi jen jako sen.

I když oba vnímali současně všechny tři druhy reality společně, měli k nim zevnitř ještě jiný vztah, který se vzájemně jen dotýkal.

První se posadil k jedlím bokem. Zul si nejprve pravou botu. Cítil na sobě pohled druhého. Protíral si nejdřív prsty u nohou na pravé noze. Zachytilo se mu tam zase jehličí, písek, bahno a hlína. Pomalu si to odstraňoval.

Za chvíli si začal stahovat botu z levé nohy. Několikrát sykl. Druhý se objímal rukama, aby se zahřál. Vsunul si do úst bobulku.

První se podíval do boty zblízka. Nebyl to velký hřebík. Pod bříškem prstu byla špice sotva znát. Jenom pata se mu podebrala.

„Je to kratší, než abych to moh zatlouct,“ řekl. „Do rána se ti to sebere.“

„Proč jsi to nezatlouk ty?“

„To si snad myslíš, že jsem chodil po hřebíku? Nebo že jsem to věděl, že je tam hřebík?“

Taky první se položil. Asi hodinu mlčeli. Byla tu zima. A věděli, že jim bude pořád větší zima. Za tu dobu prošlo několikrát druhému hlavou, že by si mohl Dany myslet, že o hřebíku věděl. Možná že tam byl, ale nevěděl o něm. Vylezl z kůže asi proto, že Dany je vyšší, těžší a boty jsou ochozenější. Byl příliš unaven, aby o tom mluvil.

Tyhle boty byly kdysi dobré boty. Už hodně lidem přinesly smůlu, pomyslel si. Strýci Leonardovi, polskému mediku Lechovi Wolkomirskému.

„To říkal tvůj Frank Bondy. ‚Hoši, jste ještě mladý, věříte všemu, co se vám řekne,‘“ prohodil první.

Měl hlas, jako by přechodil chřipku. Zněla z něj nervozita. Byl jinak nervózní než včera nebo ráno.

„Pro něj se smrskla celá moudrost na dvě pohádky – O křesadle a Císařovy nové šaty,“ dodal první. „Možná že měl pravdu.“

„Je skoro lepší, když si jen vzpomínáš na to, co ti říkala tvoje máma, Dany,“ řekl konečně druhý.

„Říkala jez hovno, pij vodu a budeš bohatej.“

Do půlnoci svítily hvězdy. Potom se ztratily, jak se zatáhlo nebe. Byla zima. Věděli, že bude zima, ale bylo ještě chladněji, než čekali. Nemohli usnout. Minulou noc byla taky zima, ale dalo se ještě spát. Stromy se ve tmě podobaly strašidlům.

„Nespíš?“ zeptal se druhý.

„Ráno to zatluču.“

„Pojď blíž ke mně.“

„Je mi taky zima.“

„Můžeš si lehnout nebo sednout ke mně?“

„Ráno něco seženu,“ opakoval první.

„Je mi tak divně, jako by se mi o sobě jen zdálo; jako bych byl a zároveň ani neexistoval. Nebo jako bych to byl já a ještě někdo jinej.“

„Je ti zima, to je to celý.“

„Je mi chvílema, jako bych necejtil nic. Ne jako že mám hlad nebo je mi zima, ale jako bych nebyl nebo byl, ale necejtil nic. Jako bych se na sebe díval, jako když Leonard říkal, že tam byl a vrátil se a zase tam půjde, abych si vzal ty boty.“

„Myslíš, že máš horečku?“

„Nevím, a je mi to jedno, ale není to horečka, jako když se potíš a je ti vedro.“

„Je to horečka z únavy, Many. Taky se ti podlamujou nohy v kolenu?“

„Vím už, o čem Leonard mluvil. Je to takhle, když už nic necejtíš. Ty lidi, co skočili na dráty nebo pod vlak, byli unavený nebo otrávený, ale možná že necejtili nic. Dovedu si představit, jak jim bylo.“

„Seš vážně tak studenej?“

„Pojď ke mně, Dany.“

„Jste jako lištičky,“ přitáhl se první.

„Je mi pořád taková zima.“

„Seš taky taková malá lištička, Many. Dá se tě docela snadno zahřát.“

„Bolí tě to, když ležíš, ta pata?“

„Ani ne, Many.“

„Mně je pořád zima, Dany. Je mi, jako bych byl sám u sebe na návštěvě. Je to divný. Jako by se mě púlka všeho, co se mě týká, netýkala. Chvílema se mě netýká vůbec nic. Vím už, co je to nic.“

„Nech toho.“

„Vidím tolik věcí, když nevidím žádnou, jako to nic naruby, Dany. Když koukám jen na ty stromy tady, Dany. Místa, lidi, věci, co se stalo. A chvílema, co se možná ještě stane. Záležitosti, o kterých jsem si myslel, že jsem je už zapomněl. Věci, o kterých jsem si myslel, že jsem je možná ani neviděl.“

„Který věci?“

„Třeba kuchyň v našem starým bytě, Dany. Košile, kterou mi matka dala vypranou do skříně a mohl jsem si ji, kdy jsem chtěl, vzít. Večer v prosinci, když dělala těsto na sušenky a pak je pekla

a vonělo to po celém bytě. Chleba a hrníček mlíka, Dany.“ Myslel na mrtvé v Auschwitz-Birkenau, které neregistroval, ale už to neničilo nervy. Naučil se je nevnímat. Bylo jich deset tisíc denně, deset tisíc za noc, aby zůstala krematoria v plném provozu, všech pět komínů, když vyřadili povstalci šestý komín ve spalovně číslo 4.

„Dělá se mi z toho křeč v břiše, Many, nechtěl bys toho nechat?“ zeptal se první.

„Ty tisíce věcí a lidí a všeho se mi smrsknou vždycky na takový dvě nebo tři a někdo by nad nimi možná ohrnoval nos, kdyby nevěděl, co a jak, nebo nebyl tady v tomhle lese, jako my dva, ale ty jsou tak krásný, Dany, jako chleba nebo hrníček mlíka a čistá košile.“

První se přisunul docela blízko k druhému.

„Les v noci. Je to vždycky trochu divný,“ řekl. „Není to divný, že ze tmy nemám strach?“

Měsíc nad mraky se přestěhoval. Chvílemi vylézal z roztrhaných oblak.

„Jsem rád, že neprší,“ dodal první.

„Máš strach z vody, Dany?“

„Proč bych měl mít strach z vody, Many?“

„Znal jsem v Praze holku, která fantazírovala, jak žije pod vodou, jako delfín, a vynořuje se jen, aby se viděla s rodinou. Voda ji zároveň strašila. Bála se, jakou má voda sílu.“

„Voda?“

„Kam se tak díváš?“

„Proti nám by měl být východ, Many.“

„Možná.“

„Ráno se povohlídnu po něčem k jídlu. Máme úžasnou výhodu, že můžeme pít.“

„Jo.“

„Musím se na to víc soustředit.“

A pak: „Ještě vidíš ty věci, lidi a místa, Many?“

„Jo.“

„Třeba ujdem patnáct nebo dvacet, vážně. S touhle holí se mi jde dobře.“

A potom: „Vidíš, co takovej klacek může udělat. Ráno si vezmu tady tu hůl, co je vražená uprostřed krmelce, aby nespád. To je dubová větev.“

„Je mi pekelná zima.“

„V Praze ti koupím kamna, Many, a bude v nich ještě zatopíno.“

„Můj dědeček náhodou prodával kamna. Musgravky, jako to americký letadlo. Obě moje babičky měly prej ohromnou fantazii. Mohly si představit všechno, co si vzaly do hlavy.“

„Máš to nejspíš po nich, Many.“

„Je chladno odspodu,“ řekl tiše druhý.

„Je ještě studená zem.“

„Nemá to konec, jenom sto začátků.“

„Už to nemůže tak dlouho trvat, Many.“

„Myslíš noc?“

„Všechno, Many.“

„Pamatuješ, jak Leonard čekal na jaro?“

„Spíš myslím, že jsi na něj čekal ty, Many. Je to někdy obráceně, co člověk chce a co říká. Jako já, než jsem si rozluštil toho maďarskýho rabína. Nemohl jsem se smířit s tím, že by moh rabín vypadat, jak vypadal. To jsem vlastně přesvědčoval sebe. Nešlo pak už o toho maďarskýho rabína, šlo o mě, abych si v něm doved číst jako v druhých lidech.“

Druhý zkoušel pohodlněji si lehnout. Díval se chvíli ve světle a šeru noci na svoje prsty. Připomněly mu ty lidi z Gleiwitz. Ze všeho nejdřív – jak říkali Bondymu – jedli vlastní prsty.

Viděl, jak první pozoruje, jak se dívá na svoje prsty a jak je nervózní. Vždycky to hned přeskočilo na něj.

Noc zněla jako součást mlhy a větru. Zvuky stromů, trav, zvířat.

„Prve jsem viděl tady vedle těch prvních pařezů větve, Dany.“

„Větve nás nemůžou spasit.“

„Můžem se přikrejt.“

„Tak si je přitáhni, když myslíš, Many, ale já se nehnu. Nebudu vstávat kvůli nějakým pitomým větvím. Přece tě nemůže zahřát studený mokrý dříví!“

Druhý přitáhl jen ty nejbližší. Pak se větvemi přikryli oba.

„Ta holka, jak jsem ti říkal, tvrdila, že ji voda zahřívá nebo chrání. Smejvá z ní všechno, co jí vadí.“

„Jo.“

První se teprve teď roztrásl zimou, jako by na něj horečka přeskočila. Leželi těsně vedle sebe. Větve je schovaly. Les hučel ve vlnách.

„Seš horkej,“ zašeptal druhý.

A pak: „Je to možná lepší, když seš takhle horkej.“

Druhý si vybavil, co bylo spojeno s jejich tělem, když byli už v muničce v Meuslowitzích v jižním Německu, odpracovali si první směnu a směli se vykoupat v horké sprše. Bylo to spojené s ženami, nebo snad s předtuchou žen, i když byly daleko a zároveň s nimi, s Danym a jím, když nebyli tak unaveni.

V noci leželi v baráku na kavalci vedle sebe vykoupáni ve sprchách, kde to přišlo poprvé, pod drobnými krupičkami, které příjemně bubnovaly na povrch kůže po celém těle. Tma najednou byla ještě temnější; daly se cítit věci, které nebyly vidět. To se o sebe hráli. Byli čistí. Nemuseli se štítit jeden druhého. V obou se vzbouřilo na pár chviliek něco, co znamenalo jejich tělo, kromě toho, co znamenalo při práci nebo proto,

aby existovali, s čím si hráli a čemu rozuměli jen zpola. To se dotýkal Danyho rukama a Dany se dotýkal rukama jeho. A pak se Dany skrčil. Byli nazí. Many zůstal ležet zvědav, v napětí, jaké předtím nepoznal, jestli to Dany udělá. A Dany se ho dotýkal ústy, jako by chtěl přemoci to temné tím, že tomu vyjde vstříc.

Bylo to to podvědomé, co zatemňovalo mysl, jako by to bylo všechno jedno. Obsahovalo to touhu, chtění, strach a hlad.

Trochu to také obsahovalo odvalu. Teď to spalo, protože byli zmoženi a měli hlad a byla jim zima. Zůstala tu ozvěna, kterou se mu to letmo připomínalo. Spalo to i tentokrát, tím zvláštním polospánkem, který vypadá jako zapomenutí, ale je jenom polozapomenutím a současně polo-připomínkou, protože to už jednou prožili a věděli, jak je to zvláštní. Ráno, když vstali a šli na směnu, tvářili se jako by se světlem všechno zmizelo; asi aby se nemuseli vzájemně stydět. Byla v tom i předtucha studu.

„Zkus usnout, Many, nebo budeme ráno jako mouchy,“ řekl první.

„Cvakaj mi zuby,“ poznamenal druhý.

„Vykašli se na to.“

„Ty tolik zubů nemáš, Dany. Proto ti necvakají,“ zašeptal druhý.

„Povídám ti, aby ses na to vykašlal, i na moje zuby, Many.“

„Tlačí a škrábe mě to tu.“

„Nebud' taková holčička, Many.“

„Myslíš si, Dany, že jsem o tom hřebíku věděl?“

„Nech toho, Many, vážně. Nebo se ráno nebudem moct hnout. Zeslábnem a chcípnem. Nepřeceňuj to. Ani to nepodceňuj. Jestli se začneš hádat o tom hřebíku, budem se hádat o tisíc jiných věcí.“

„Máš zase strach?“

„Ne ze tmy a stromů jako ty, Many.“

První cítil svou horečku i Manyho horečku. Ohřáli se tím, ale nechtěl o tom mluvit. Druhý se začal potit. První už byl zpocený.

Druhý si zkoušel představit, že na sebe natahali spoustu suchých větví, které na sebe položili prve vlhké, a že je zapálil. Nebo je někdo zapálil, protože nevěděl, že jsou pod nimi oni.

„Už jsem si párkrát vzpomněl na Leonarda, Dany.“

První se chvěl, horkem a zimou, jako předtím Many.

„Myslíš, že se někdo z nich dožije léta?“ zašeptal zase druhý.

„My dva, Many,“ zašeptal první.

Les v noci, větve a nebe nahoře a jinovatka a bláto dole vypadaly divně. Dalo se to rozeznat, ale nic to neznamenal. Vypadalo to neúčastně i krásně. Jako něco, co jim bylo cizí a co se jich netýkalo. Ale týkalo se jich to. Byli tu. Byli tu sami, jako jsou sama zvířata, ptáci, stromy, jinovatka nebo hvězdy. Naslouchali zas zvukům lesa.

„Proč se tak třeseš, Dany?“

A když první mlčel: „Ten německej mistr, Dany, co měl všechny tři syny v *Luftwaffe* a přišel o ně, mně jednou říkal, že jsem podobnej tomu jednomu, co chcíp nad Londýnem. Měl po něm v krabičce stužku s briliantem.“

„Viděl jsem ho jednou modlit se u ponku, když brousil nějakou krychličku pro nástrojárnu. Šeptal si: Kde jsou, kde všichni jsou?“

„Taky jsem si všim, že někdy něco šeptá, když si myslí, že ho nikdo nevidí. Ten syn, kterému jsem prej byl podobnej, se rozmáz i se štukou o nějakou katedrálu.“

„Jednou se na tohle ptal ten maďarskej rabín, Many. Kde jsou, kde všichni jsou? Není to směšný, že se všichni ptají stejnou otázkou?“

Neleželo se mu příjemně a dodal: „Jedna z těch jeho marmeládových svačinek by bodla, Many.“

„Přines párkrát dvě místo jedný, Dany,“ zašeptal druhý.

Druhý si přitáhl větve k sobě a pak je zas odtlačil.

Řekl: „Někdy myslím na ty Němce, bez kterých by to bylo ještě horší, Dany. Židi a Němci jsou si v mojí pitomý hlavě tak blízko. Asi proto, že jsme byli tak dlouho spolu. Někdy mě to povzbudilo, Dany, že jsou taky Němci, co s tím nejdou. I když to některým trvalo až do loňska, nebo až do tohoto jara. Riskovali vždycky stejně tolik, jako by to byli Židi.“

„Ráno jsi mi vykládal jiné věci,“ šeptal první.

„Je to pořád to obojí, Dany.“ Druhý se snažil uvolnit si nějak ztuhlé a zdřevěnělé svaly. Pokusil se najít si lepší polohu pro záda.

Myslel na jídlo, které si kdy s Danym opatřili a které si rozdělili. A na jídlo, které si nerozdělili. A na lidi, kteří tak jako oni leží teď v nějakém jiném lese. Pod jinými mraky, hvězdami, jiným tvarem měsíce. S tím se mu vrátil v mysli Frank Bondy.

„Myslím někdy na ty druhý, Dany, jako bych je svlíkal a okrádal.“

Jak říkal Bondy, napadlo mu, že člověk, který chce obstát, je jako dům, na kterém je toho vždycky o něco víc, než se obvykle očekává. Někdo to chce vyřešit tím, že vynechá při stavbě sklepy nebo půdu, některé chodby, pokoje nebo dveře a okna. A střechou pak teče. Bondy taky říkal, že se nemá od nikoho brát, co by člověk nechtěl, aby vzali jemu. Za příklad dával přebrat někomu ženu nebo muže; jednou se mu to vrátí. Až na to, že se mu nedalo věřit. Měl jiná pravidla pro sebe a jiná pro druhé. V tom byl jako Němci.

„Až dojdeme, zapomenu na všechno, Dany. Kopnu do každého, kdo by mi to chtěl připomínat, Dany.“

„Já ti to budu připomínat. Budu ti zpívat nacistický písničky.“

„Tobě to dovolím, Dany.“

„Budou chodit v černých rajtkách jako gestapák.“

Pak řekl. „Mohlo to být ještě horší, Dany. To je to nejdivnější a to nejjednodušší, co dovedu pochopit. To víme my dva, co by mohlo být ještě horší.“

„Proč radši nespíš, člověče?“

„Nevím. Asi nemůžu.“

Takhle na tom byl třetí den v Cikánském lágru. Vedle nich byl barák s ruskými zajatci. Večer tam zpívali nebo se rvali a ráno byl barák prázdný. To se stalo třikrát. Kam šli? Do komína. Nemusel chodit doleva, aby si představil, že se někdo vedle ráno probudí a najde jejich barák prázdný.

„Nemysli na nic, Many. Nemysli ani na Franka. Nemysli teď ani na jídlo nebo na deku a teplo nebo na vodu. Je to horší, když na to myslíš.“ Věděl sám, že to nejde. „Na Franka jsem se taky už vykašlal. Máme oba horečku. Do rána to přejde. Seš jako kočka, Many. Jsme oba jako kočky.“

„Ležel bych klidně i pod lokomotivou, Dany. Už jsem si to natrénoval, jak se dá ležet na rampě v Meuslowitzích pod lokomotivou někdy i tři čtyry hodiny. Jedině pára, když ti zledovatí kůže a hadry, včetně hadrů na nohou, tě dovede vytrestat. Ze začátku je to příjemný, když tě ovane pára a je ti teplo.“

„Vyrazíme hned za svítání, Many.“

Druhý myslel na to, kdy to bylo nejlepší, ležet pod lokomotivou než tahat v mrazu těžké válcované plechy, jen tak bez rukavic, rukama obalenýma pytlouinou, v celých svazcích, i když někdo ty plechy, které neodtahal on, odtahat musel.

„Pamatuješ na toho zrzavýho *pípla*, Many?“ zeptal se šeptem první, když druhý dlouho mlčel.

„Trochu,“ odpověděl pomalu druhý. Věděl, o čem bude první mluvit. „Jak sis teď na něj vzpomněl?“

První šeptal: „Pamatuješ se, jak mi ten andílek na jednadvacátým baráku v Cikánském lágru říkal o vazelínu, že by ji lidi z českých transportů mohli mít? Když mu ji seženu, uvidím ve čtvrtek, až se bude fasovat chleba a salám, co z toho budu mít.“

„Měl mínění o transportech českých Židů, Dany. A sázal na to, že ještě nevíš, jak je rozdíl v tom, nemít co žrát před večerí, příní nebo po večerí. Taky si pamatuju, že ti jaktěživ nic nedal.“

„Dalo mi to hodně práce sehnat mu kelímek vazelíny, Many. To jsem ještě nevěděl, že se dá v Auschwitz a v Birkenau sehnat všechno, jako v nějakým přístavu. Viděl jsem tam tenkrát některý věci, který jsem od té doby neviděl a neslyšel o nich, Many.“

„Dal ti ji Frank Bondy, co se pamatuju, Dany.“

„Dal mi ji, protože by mu ji stejně vzali.“

„Nech to spát, Dany. Nech to na pokoji.“

„Chtěl, abych mu sháněl další kluky. To mi neřek, že šanci má tak nanejvětš jeden ze sta. A abych byl taky takovej. Chtěl si ze mě udělat díru i verbíře. Měl to úžasně vymyšlený. Byla to taková inteligentní andělská sviňka. Frank ho potom bral v ochranu, asi aby mě naštvál. I když říkal, že to není žádná výhoda, ale abych jednak nekopal do nikoho, kdo už leží na lopatkách nebo na hubince; a potom, že o zbabělosti se krásně povídá.“

„Nechceš náhodou už fakticky spát? Zaspi to. Ale já taky nemůžu spát. Nemůžu usnout, protože je mi zima.“

„Ten kluk měl pořád hlad, Many. Stejně jako my dva a ještě jinej než my dva,“ šeptal první. „Radil mi, abych nepil vodu z kohoutku na latríně nejen proto, že je rezavá. Jako by to snad někdo nevěděl. A pak mi vyprávěl o věcech, pro který ještě nejsou slova. Až na to, že chtěl přežít. Nevěřil, že vydrží tak dlouho jako druhý *pípl*ov. Jeho máma a fotr už prolítli komínem. Dokud je měl, byli šťastný, že je *píplem*. Žárlil na druhý *píply*. Zdálo se mu, že nebude zejtra dost hezkej. Chutnej, baculatej a čistounkej chlapeček, jako když si ho německej kápo vybral. Ten zelenej kápo byl v Birkenau pro vraždu. Předtím seděl v nějaký berlínský věznici někde v Odensee. Od prosince 1933 ho drželi v řetězech, ale ukazovali mu k tomu

kousek cukru. Vodili a posílali ho od lágru k lágru jako medvěda. Já ho viděl a vypadal jako medvěd. Držel si *píply* zásadně jen do patnácti. Když *píplovi* bylo patnáct a začal dospívat, dal ho pryč. Nesnášel píscklavec hlas. Přitom ten *pípl* dělal, že snad neví, že užívá s celým tím *píplovským* harémem, co svému milenečkovi obstaral, z našeho přidělu. Předhazoval mu kluky, z kterých by se mohli stát náhradní nebo příležitostní *píplové*, aby nebyl sám starýmu tolik na očích, a dělal, jako že jeho hlavní věc je bejt poskokem.“

„Snad ho nakonec nelituješ, Dany?“

„Nelituju ho ani kapku, to by bylo špatný slovo. Říkám jen, že ho vidím pořád před sebou, jakou měl hrůzu, že zhubne a zoškliví, bude samá kost nebo naopak ztuční a bude mít málo nebo moc kulatou prdelku. A že ho ten starej loupežnej vrah, co nosil svý zelený vrahounský označení jako vojenský vyznamenání na svý štráfovaný uniformě, nechá po jedný krásný ranní selekci vylít-nout komínem jak sazi.“

„Doufám, že vyletěl, Dany. Za to, co ukradl nebo co zavínil. Co by asi tak dělal v normálním životě, kdyby někoho potkal, kdo jako ty a já víme, že byl *píplem*?“

„Nelituju ho a nechci litovat ani sebe, Many. Chtěl bejt nepostradatelněj. Chtěl bejt žádoucí, ale nikdy jen na svoje konto. Věděl taky, že by takovej nemoh bejt, kdyby nastavoval prdelku nebo pusinku tomu starýmu každej den ráno a večer.“

„Víme přece, o co jde, Dany. Rozumím tomu. Chtěl někoho představit místo sebe, jako když se chceš zaštitit, abys nestál v řadě hned první na ráně. Aby – když už někdo musí dostat facku – jsi to nebyl ty. A rozumím taky, proč mi to šeptáš, Dany. Jsou věci, který jsou horší než tyhle pitomý studený větve. Než tenhle větrnej studeněj les.“

„Lepší nebo horší,“ opakoval první. „Nevěděl jsem, že se mi to vrátí. Myslel ze začátku, že všude platěj jiný pravidla, i když jsou to možná pořád ty stejný pravidla.“

„My dva jsme lepší, Dany.“

„Možná. Někdy.“

„Ty a já.“

Druhý neodpověděl.

„Třeba to ani nebyl teplouš, Dany.“

„To nemůžu vědět.“

„Některý věci odmítám brát na vědomí.“

„Nikdo se tě neptá, Dany.“

„Přišel do lágru jako my dva, Many. Holky viděl jen přes dráty. Kápo si ho vyšvindloval až ze sprch po nějaký rychlý dodatečný selekci, který původně jeho rodiče utekli. Ten kluk mě chtěl taky jako vrbu a jako volavku a já nevím jako co všechno, Many. Nebo se jen vytahoval, aby si nepřipadal tak ubohej. Prošel komorou, ale plyn se k němu nedostal, protože byl tak malej a stlačili je tak těsně k sobě, že by mezi nima nepropadla ani krupička. Když vystříkali mrtvoly, ukázalo se, že je živej, hotovej jak motýl. Narazil na toho kápa, kterej si myslel, že je to veselej osud, bejt plynovanej a přežít to. Zbylý děti, ke kterým se ty zelený krystalky cyklonu nedostaly, nastrkal nazpět mezi naše lidi připravený pro příští várku do plynu. Asi bych taky, když už na ně padaly ty zelený krystalky, udělal všechno, jako když po sobě děti v postýlce jedí hovínka, jako moje malá sestřička. Ještě mi vyprávěl, jak jim říkali, aby byli trpěliví, že se na všechny dostane. Možná se s tím vytahoval. Nebo chlubil a chtěl, abych ho obdivoval a zároveň litoval. Nebo abych si snad myslel, že je nějakej malej bůžek, nebo co.“

„Měli jsme štěstí, Dany, že nás vzali pozdějc a že jsme silný, i když jsme třeba hubený, a taky že jsme byli kovodělníci. A že ten zelenej kápo měl ze všeho nejradši zrzavý chlapečky.“

„Říkal mi, nač tu vazelínu potřebuje. S vazelínou to tak nebolí. Pro toho loupežníka to nebylo blaho, dokud ho neroztrhal. Nesměl dát hnutím brvy najevo, že ho to snad bolí. Tekly mu slzy, ale ten teplouš myslel, že je to potěšením. A sežral mi ten salám třikrát přesně minutu předtím, než mi ho moh dát. Vyprávěl mi, co všechno polyká a že to alespoň tak nebolí. Nedal mi nikdy ani hlt toho salámu. Tak jsem mu schválně řekl, že moc žere a tloustne.“

Druhý věděl přesně, co přijde. „Vím, žes ho pak zfackoval, Dany.“

„To jsem ti neřek, jak jsem se pak bál vrátit na barák, že se mi ten jeho zelenej milenec pomstí a jak asi.“

„Už jsi mi to náhodou říkal, i když možná ne celý, Dany. Myslel jsem, že je to pro tebe už fakticky mrtvý.“

„Ještě to není tak mrtvý, jak bych chtěl. Hodně věcí je už ve mně mrtvých. Tohodle jsem se chtěl zbavit; vrací se mi to. Šel kvůli mně do komína.“

„Dobře mu tak, Dany.“

„Bez zubů už nebyl tak hezkej. Vyrazil jsem mu jich pár, i když on mi taky vyrazil moje tři přední. To mu nevyčítám a sobě to taky nevyčítám. Ale tady, když jsme sami v lese, daleko odtamtud, to vypadá, jako bych ho poslal do komína sám.“

„Někdo musel jít do komína a jsem radši, že je to on než ty nebo já, Dany.“

„Nerad posílám lidi do komína, i když jen nepřímou, to je všechno, Many.“

„Zasloužil si proletět komínem už jenom za to, že nemáš zuby, Dany.“

„Jenže já si je ještě nechám možná udělat, Many.“

„Nemusel bejt *píplem*. Nebo ti moh dát ten salám, když ti ho slíbil a tys mu obstaral vazelínu. Bylo to normální. Buď on, nebo

ty. Já to tady odtud vůbec tak hrozný nevidím,“ šeptal druhý. „Tys přece ty karty nenamíchal.“

„Nebyl jsem na sebe od té doby tak pyšnej, jak bych asi chtěl.“

„A to mi ještě říkáš, že jsem fajnovka, Dany?“

„Moc *píplů* to asi nepřežije, Many.“

„Dobře jim tak,“ opakoval druhý. „Nemusíš šeptat, Dany. Jsme tu sami.“

„Mám to pořád asi ještě podebraný,“ řekl první.

„Když to nebudeš dráždit, do rána se ti to zlepší.“

„Měli jsme štěstí, že nikoho nenapadlo udělat z nás *píply*, Many. A že jsme se nemuseli učit ty triky, co od nich chtěli. Musíš mít silnej žaludek, abys polykal cizí hleny.“

Jednou mi řekl, jak dlouho to musí držet v puse, než mu to ten zelenej kápo dovolí spolknout nebo vyplivnout. Pak se mu o tom zdá. A že na nás nepřišla řada do komína, když už to má tolik lidí za sebou.“

„Myslím už dávno na jiný věci, Dany. Nebo na ty starý záležitosti nemyslím tolik. Kdyby mi nebyla taková zima a neměl bych takovej hlad, byl bych možná šťastnej, Dany.“

VII

Byli k sobě přitisknutí a mohli mluvit tak zblízka, že bylo lepší šeptat. Chvílemi jejich šepot zněl jako hučení větru v korunách. Byla tma a viděli se jen v obrysech, skoro vůbec ne, a šepot jim zvýrazňoval jednoho druhému navzájem, jako když se z fantazie stává obrys živého člověka.

Chvílemi se zdálo, že větve nad nimi se ohřály jejich živočišným teplem. Asi ho nebylo tolik. Byly stále studené a mokré.

„To říkal Frank, že možná vzpomínáme na časy, který ani nebyly,“ zašeptal druhý.

„Taky vzpomínám dopředu, jak jsi mi prve říkal.“

„Pamatuješ se, jak jsem ti vyprávěl, že byl můj táta za první války v italských Dolomitech? Tam prej bylo ve dne krásně a v noci hrozná zima. Teď mu to dodatečně věřím. Je hodně věcí, kterým dovedu uvěřit až teď, Dany, když už jsou lidi, co mi to říkali, zabitý. Zpívali si krásný italský písničky na vlastní texty. Koupil si tam mandolínu za pár babek. Vzali nám ji Němci.“

„Vzpomínám si na toho malého maďarskýho rabína. Zhubnul za čtrnáct dní o padesát kilo. Šaty mu byly tak velký, že měl strach, aby ho kvůli tomu neposlali do komína. To už věděl, že někoho poslat musej. Jednou nás zahnali na barák, protože stříleli Rusy. Namačkali nás dozadu, až do kouta. Ten rabín mě objímal, jako bych byl jeho dítě. A pak to do mě hučel.“

„Tak to ses jen vytahoval, Dany, když jsi mi říkal, že to je v tobě všechno mrtvý?“

„Nevytahoval jsem se.“

„Tak to pohřbi, Dany. Alespoň na tuhle pitomou studenou noc. Už jsem unavenej.“

„Tys byl ten měsíc v Buna Werke, Many. Ale já jsem s tím malým rabínem byl ve dne v noci. Šeptal mi, že Bůh je vrah malých dětí. Chtěl, abych věřil, že už není Bůh, asi aby tomu moh uvěřit sám. Nebo že je to něco jinýho. Naváděl mě, abych se díval, když jdou dělat v pondělí německý vojáci selekci. Nebo když jdou do rodinnýho tábora, abych viděl, jak rodiče vystrkují před sebe děti nebo synové se kreyou za otce nebo dcery za matku, jen aby nevybrali je a žili o půl hodiny dýl. A že vidím, jak Bůh odděluje jednoho člověka od druhýho a dělá z lidí cizince a nepřátele, ale navlíká to tak, aby to vypadalo, že si to lidi dělají sami. Tvrdil mi hodně věcí, Many. Jako že se Bůh mstí. A jindy zas, že je to jen zkouška. Každěj může dokázat, jestli ob stojí. Nejhorší je, že ten malej rabín byl podobnej mýmu tátovi, Many. Měl stejně kulatou hlavu, modré oči, měkkej a vlídnej hlas, nazrzlý vousiska. To bylo brzy po tom, co táta vylít komínem. Vylít místo někoho, kdo si to uměl zařídit. A pak mi ten rabín ukradl chleba, Many.“

„Nebejt ti zima, Dany, ani sis na něj nevzpomněl. Kdyby ti bylo dobře, nevzpomněl by sis na spoustu věcí. Když ti ten maďarskej rabín ukrad chleba, nebyl to už rabín. Byl to cvok.“

„Dělá to z lidí kurvy.“

Les byl chladný a vlhký. Všechno je kousalo a štípalo. Tma zhoustla a pohlcovala i nejbližší obrisy stromů. Byl to už jen hlas noci, hlas stromů a jejich šepot.

Druhý myslel na tu tmou, která byla pro něj nejhorší, takže mohl snášet o to lépe tuto noc. *Bylo to tenkrát v září, když šel jeho tatínek do komína. Mohl se jen dívat. A snil o náletu spojeneckých letadel, která pustí bombu přesně nad kavalec, aby to bylo tak jisté, jako jsou jen ty nejjistější věci, střídání noci a dne, vanoucí vítr, teplo a zima, led a sníh.*

Bylo skoro krásné si představovat, jak člověk hyne během setiny vteřiny, pod žhavým jádrem pumy.

Naslouchali dlouho hlasům postupující noci, kterou prve chtěli překonat zvukem svých hlasů, i když to bylo pořád ještě také něco jiného.

Druhý zašeptal: „Znal jsem v Praze pár příjemných teploušských kaváren a lázní, Dany. Kdoví jestli se tam dá ještě chodit. Až to bude tak daleko a budem vědět, že jsme sami, můžeme si dát společný jméno a můžeme žít jako bráškové. Chtěl bych bejt pilotem nebo jezdit se závodním autákem, jak o tom vyprávěl Frank a jak jsi mi říkal, že bys to taky chtěl.“

První se k němu přitiskl. Pak zase naslouchali šumění lesa. Vnímali to, jako by cítili proudit mezi stromy čas, život, který byl a který bude. Hlas lesa přicházel a odcházel ve vlnách, které se valily sem a tam, a i když odcházely a přicházely, byla tu jejich přítomnost, mimo slova.

„Tma může bejt dobrá,“ zašeptal druhý.

„Pamatuješ se, Many, jak ten druhej Němec ve vagoně říkal, když už jsme byli třetí nebo čtvrtý den bez jídla, že člověk je to, co jí, a že chodil do školy a nemá to z vlastní hlavy?“

„Třeba je člověk všecko, i to, co nejí,“ zašeptal druhý. „Co udělá.“

Napadlo ho, že je dobře, že se cítí, ale nevidí navzájem. Vypadají jako dva znetvoření ptáci. Ta nejjednodušší věc ze všech je vzdát se nebo se nevzdat. Bylo to dobré a špatné zároveň, že teď byli tak sami, jako na jiném okraji existence, odtrženi od všeho, aby se mohli soustředit na zápas proti únavě i vyčerpanosti a taky proti strachu.

„Je tu vážně dlouho tma,“ dodal druhý za chvíli. Myslel ještě něco jiného. Ani nečekal, že první mu odpoví.

Skládal si už dopředu, jak budou vždycky vědět, co to je, když je někomu zima, má žízeň a hlad a strach. Co to je teplo a střecha

nad hlavou. Co je to postel. Hrnek, talíř, lžíce. Co to je, nebát se lidí ani zvířat.

Nebo nebát se toho, že se člověk narodil z jiné matky. Bylo pořád ještě možné dívat se do tmavých stromů a přenášet se v duchu tak daleko a ohlížet se k tomu, co bylo teď, jako by už dozadu. To dozadu bylo teď jeho dopředu.

Šel s Černovskou k nim domů. Skoro vůbec se za ty tři roky nezměnila.

„Váš byt zrekvírovali i s věcmi, co v něm našli, hned jak jste odešli, Many,“ řekla. Voněla po mýdлу s příchutí levandule.

Usmál se na ni, jako by jí říkal, že na věcech tolik nezáleží, kromě toho, co si jimi člověk občas připomíná, a taky, že když se k nim dostal tak, že si na ně vydělal a zaplatil si je, nejsou to jen ty věci, ale ještě něco jiného.

„Vypracovali si báječnou techniku, jak se dostat k židovským věcem,“ dodala. „Dovolili například, když už jste odjeli, uspořádat taneční zábavu pro zbytek židovských kluků a děvčat. Taky pak říkali, že co hlásí zahraniční rozhlas o vašich osudech, jsou smyšleně lži a že je všechno v pořádku. Přišli tam se svými slečnami a ženami. Ale přišli jen proto, aby si jejich společnice mohly vybrat na těch židovských holkách a těch, kteří je doprovázeli, co se jim líbilo, jako na nějaké módní přehlídce. Můžeš si domyslet, že si vaši lidé oblékli to nejlepší. A ty německé ‚berušky‘ si to vybíraly hned na nich a někdy i s nimi. Víš asi, co myslím. I když to většinou nezabavovali rovnou, až na ty nejnedočkavější, ale až nazítří, podle pořízených seznamů, s úředním razítkem, jak už jsou náckové pořádní. Šátek, brož, prsten nebo kabát, šaty, sukně, blůzička, rukavice, krátké nebo až k lokti, jaké se nosí do tanečních, střevíčky a ty věci, na které jsme tak pyšné a s nimiž se cítíme marnivější a ženšťejší.“

„Ukradli nakonec všechno,“ přisvědčil. A zase se usmál, jako by na to už ani nemyslel.

„Používali jen jiná slova, jako rekvírovat místo krást, konečné řešení místo zavraždit. Zpřevraceli všechno. Asi jako když si obracím navečer svoje hedvábné punčošky, aby se vyvětraly.“ Ještě řekla: „Předstírali hrdost, ale byla to drzost. Stavěli se pyšní, ale byl to pocit nejistoty. Chovali se nadutě, ale byl to jen pocit méněcennosti. Zpupnost vydávali za smělost. Zbaběloství za odvalu. Vůbec jim nevadilo, že byl velkej proti malýmu a silnej proti slabýmu. Vydávali to za vítězství. Chlubili se, že rozprášili celý národy a sami neztratili ani článek na malíčku.“

„Je to stará vesta. Vykrádali slovům význam. Spoléhalo se na to, že lidi jde nakonec navykhnout na všechno. To se pak cítíš, jako že jsi a zároveň nejsi. Říkáš pravdu a je to, jako bys lhala a obráceně. Mám pořád pocit, jako bych se vrátil z nějaké jiné planety.“

„Dala bych je do zoologické zahrady, místo supů a hyen, nebo k nim.“

Pak se bavili jen o příjemných věcech.

„To kamelhárové sako s rozparky po straně ti moc sluší, Many,“ řekla. „Měli bychom si spolu někam vyjít. Doufám, že mě někam vezmeš. Víš, jak to bylo bez tebe na Žluté plovárně smutné, Many?“

Ale potom se zeptala: „Co se vlastně stalo s tvou maminkou, Many?“

„Ani se neptej,“ usmál se mírně.

„A co s vaším tátou a tvou malou sestrou Annou?“

„Zabili je.“

„Je to úžasné, že tě nezabili, Many. Jen někdy mě napadá, proč jste je rovnou nezabíjeli na oplátku, Many, aby každý váš zabitý vzal s sebou alespoň jednoho jejich člověka?“

„Nevím, má to jistě hodně proto. Mou malou sestru nikdo nenaučil včas, jak se má zabíjet, když člověk nechce, aby ho nezabili. U dospělých je to něco jiného. Ti nejlepší se bránili. Některé lidi mi to vrylo do paměti jako zákon. Pokládali svou obranu za svoje první a poslední právo, ale taky za svoje svědomí. A svědomí je něco jako srdce, nemůžeš ho kousek vyříznout a zbytek nechat, aby fungoval jako předtím celé

srdce. Němci zabíjeli za každého mrtvého Němce ne deset, sto, ne tisíc nebo deset tisíc, ale statisíce a statisíce našich lidí a pochybuju, že někdo bude znát nakonec to ohromné číslo přesně. Starce, muže, ženy, děti. A tak si každý muž nebo žena, kteří zabili Němce, museli spočítat, že teror nepostihne jen je. Až se udělá konečný součet a vezmou se v úvahu všechny okolnosti – a to nebude pro všechny přátele i nepřátele nacistů jen lichotivé – bude to hodně lidí, kteří dokázali vrátit, co dostali, nebo zachovat si, co jim brali. Tím nemyslím jen věci, ty kabáty, šátky, brože a ten zbytek.“

„Máloco ti tak slušelo jako tohle kamelhárové sako, Many, vážně. Jsou to jiné věci, než o kterých jsme mluvili dřív,“ dodala.

„Neznal jsem předtím moc věcí, Máňo. To se dá vysvětlit. Potkával jsem báječný lidi. Byli možná lepší než já, ale neměli takové štěstí jako my s Danym a dost dlouho i s Frankem Bondym. Nejvíc vydrželi ti, co nevyznávali žádnou víru, která by je nakonec mohla zmást. Ti, co si toho tolik nenamlouvali a brali věci, jak jsou.“

A myslel přitom na to, co říkal někdy Frank Bondy, že to, co se stalo, se mohlo stát jen proto, že je mezi námi tolik hlupáků.

Máňa Černovská byla hezká, i když trošičku ztloustla za ty tři roky, co ji neviděl; měla bílou pleť a hluboké oči; když se na něj podívala, zmocňovala se ho stará předtucha, že věci, které ho s ní čekají, mu vynahradí hodně. Nenosila nikdy předtím šaty tak těsně k tělu.

„Myslíš, Many, že by zase mohl někdo přijít a říct: Hele, Many, svlíkni to sako! Myslíš, že tam, co jste byli, byste mohli jít znovu? Málokdo totiž už věřil, že se vůbec vrátíte. Někdy tomu lidi nechtěli věřit ani ne tak kvůli tomu, že by vám to přáli – i když vám to někteří taky přáli –, ale proto, že by měli výčitky svědomí, kdybyste se vrátili.“

„Dany, pamatuješ se na to ráno předtím, než nás vybrali v Polsku do toho transportu do Německa?“

„Jistě,“ zašeptal nazpět první.

„To už jsme byli měsíc v Auschwitz-Birkenau.“

„Co s tím chceš?“

„Nevěděli jsme skoro nic z toho, co se všechno děje. (Myslel na dvě odulé ženské mrtvoly, které mu zošklivily ten první den v lágru. Pak se přiměl, aby ty mrtvé neviděl. Naučil se chodit mezi mrtvolami jako provazolezec; nešlápnout na chomáčky popele mezi ohořelými kostmi u jam, aniž se jich dotkl.) V něčem to bylo možná dobře to nevědět. Čím víc toho člověk někdy věděl, tím hůř. Víš, co tím myslím? Byl to krásnej slunečnej den. Bylo příjemný teplo. Bylo to ten dvacátej šestej den z těch dvaceti osmi, co jsme tam byli. Na ten den nikdy nezapomenu. Vrátilo mi to sílu, chuť do života, krev do žil. Připadal jsem si jako ten nejšťastnější člověk na světě. Odjeli jsme dvacátýho osmýho října, jestli si vzpomínáš. To byl taky krásnej slunečnej den. Ty dny, který pro nás byly nejdůležitější, byly vždycky krásný.“

„Na počasí si vzpomínám, ale na to druhý si tolik nevzpomínám, už jsem ti to říkal.“

„To nejhorší tě vždycky donutí, abys myslel jen na sebe. Tím to do sebe vsákneš; jsi jako houba. Seš tím taky nejhorší.“

„A co?“

„Toho šestadvacátýho, co začalo povstání v *Sonderkommandu*, v krematoriu číslo 4.“

„Na to si náhodou vzpomínám, protože stříleli pak celej den na každýho, kdo udělal krok z *Appellplatzu*. Řádili hlavně v ženským lágru. Měli na dlouhých řemenech psy. Zabili o hodně víc lidí, než kolik Němců zabili ty lidi v *Sonderkommandu*.“

„Vyhodili do vzduchu pec číslo 4. To bylo krásný. V té peci se pak už nikdy nespalovalo. Něco se jim povedlo, i když se toho víc nepovedlo. Nemysleli jen na sebe. V tom je ten háček. Pamatuju

si, jak to bylo. Měl jsem tam známou. Říkala, že zničili, už co jsme odešli, částečně ještě pece číslo 2 a číslo 3, jak jim řekli potom slovenští vězni. Měli to už poměrně dlouho podminovaný. Dynamit a zápalný šňůry jim dodaly ty ženský z FKL, který pak pověsili. To jen tak říkali, víš, jak to je. Chtěli si dodat kuráž. Čekali signál ke generálnímu povstání. Ale nikdo se k těm lidem ze *Sonderkommanda* v kremu číslo čtyry nepřidal. “Vždycky všichni povstávali na vlastní pěst. Měli strach, že by se to změnilo v masakr. Jako by se to pak všechno stejně nezměnilo v masakr. Ale kdyby se k těm lidem ze *Sonderkommanda* přidali, tak asi oni dva neodjeli a nebyli tady. „Je to divný, jak to všechno souvisí. Náhoda, která někoho zabije, tebe zachrání.“ A ještě: „Ty dny, na které si vzpomínám. Ty nejkrásnější dny. Nebo ty nejhnusnější.“

„Že se ti o tom chce mluvit,“ šeptal první.

„Říkám to proto, že to trvalo tak krátce. Nemohl jsem vůbec uvěřit, že je to možný. Roztrhali dráty s elektrickým napětím, aby co nejvíc lidí mohlo utéct. Napíchali se na ně jako hadroví panáci. Stríleli na ně křížovou palbou ze třech kulometů.“

„V Treblince u Varšavy to trvalo jen jedenáct minut, jak se dověděl Frank Bondy od těch Polek, kterým to zase říkaly ty, co odamtud utekly do kanálů. Připravovali to roky. Některý povstání trvalo jen minutu.“

„Musí to bejt krásný, taková minuta,“ vzdychl si druhý. Myslel na to, co nikdy nezapomene. Jak ho toho osmadvacátého října hřálo sluníčko. Nastavoval paprskům oholenou hlavu, tvář, přivíral oči, cítil je, jak ho to hřeje. Taky jak ho kdy hřálo, co mu vyšlo. Mít někoho vedle sebe, aby se na něj dalo spolehnout. Hřeje. Některá pitomá vzpomínka. Nebo z posledku, když ho neubijou nebo nezastřelí.

„To, co podnikl ten dánskej lodník v Malý pevnosti, trvalo možná míň než minutu.“

„To bylo taky krásný, Dany.“

„Podle toho, čemu tak říkáš.“

„Nezáleží to jenom na čase. Ale něco na čase taky záleží.“

„Proč jsi o tom začal?“

„Protože jsme tak dlouho na cestě.“

„Nejsme tak dlouho na cestě, Many.“

„To, že jsme tak dlouho na cestě a na vlastní pěst, musí něco znamenat; víš, co tím myslím.“

„Je mi to jedno, co to je.“

„Nevíš, co tím chci říct?“

„Ne.“

Druhý už víc neřekl. Věděl, že se do rána nemůžou zahřát.

Některé noci, co byli s Danym v uhelném komandu v Auschwitz-Birkenau, se hráli o zadní zeď krematoria. To byla stěna, která byla vždycky teplá. Mohli se o ni ohřát jen v noci a nanejvýš pár minut. Přitiskli si na cihly tvář, prsa a břicho a stehna, všechno najednou. Za zdí hučel oheň. Znělo to, jako by tam hořelo nějaké slunce. Stáli tam s Danym vedle sebe. To bylo nejlepší, co v uhelném komandu měli. Nemuseli mluvit. Věděli, že by jim bylo líto, kdyby zeď vychladla. A že je jen jeden důvod, proč zeď nikdy nevychladla.

„Mít sirky,“ zašeptal druhý, „zapálím celej tenhle les.“

„Myslíš, že by se mi chtělo shořet?“

„Ohřát se,“ dodal druhý.

„Zahřej se o mě, Many; ohřeješ se, až vyjdem.“

„Stejně bych to zapálil. Pamatuješ se na tu poslední selekci, ve středu? Normálně byly selekce v pondělí.“

„Nechceš taky už radši mluvit zase o něčem jiným?“

Druhý myslel na otce s dvěma syny, s nimiž stáli na apelu. Nastupovali tak spolu tři neděle, někdy třikrát denně. Jeden z jeho synů šeredně zhubl. Otec mu řekl před poslední pondělní selekcí, že by možná měli stát každý zvlášť. Cítí v kostech, že by neměli zůstat pohromadě. Mluvil o tom, že na pár dní by je to nemohlo ohrozit. Kluk se ho rovnou zeptal: „To chceš, abych šel do komína?“ Otec se ho na oplátku otázal: „To chceš, abychom tam šli oba?“ Nakonec zůstali zvlášť. Tolik lidí oddělil strach. Lidi se bojí být sami a stejně tak mají strach být spolu. Někdy už nemají, o co, o koho se opřít. To první a poslední – děti, rodina, otec a matka – se může stát z opory přítěží.

Druhý mlčel, vypadal zmrzle a cítil horké tělo prvního vedle sebe. Chladem mu naskákala po celém těle husí kůže.

Najednou zaslechl hluk. Ale les byl tichý. Slyšel, jak padaly na celou oblast lesa bomby. Stříbrné a aluminiové světlo a zatemnění slunce. Hučení B 17, jak je znali z Německa, nejobydenější oblastí se teď valilo prostorem jako ozvěna, s níž přicházelo. Tak to bylo, když je půjčili s Danym do nástrojárny v muničce a pak byli v Drážďanech.

Na cestě sem nejedli šest dní. Tolik dní hořely Drážďany. Znamená pro ně šestka víc než ostatní čísla? Celou dobu zůstali v hořícím městě, zde prý nebyla ani jedna významnější munička.

Les se rozestoupil a vrátil ho zase zpět, kde ležel vedle Danyho. Hledal dlaní nějaký ztemnělý chomáček mechu.

První, co tenkrát udělali s Danym v muničce, bylo, že vybrali v šatně ze skříňky jejich mistra jeho rezervní montérky, jedny vyprané a druhé připravené do prádla.

Přistihl je v poslední chvíli dílovedoucí v černém klotovém plášti s kopláčem hákového kříže na klopě. Věděli, že má pod pláštěm luger, ještě než tam zasunul ruku. Byl to na pohled přesně ten druh lidí, kterým říkal

Frank Bondy „krásný člověk“. Díval se na lidi, jako by znal jen dva druhy, sobě rovnou nordickou árijskou rasu a zbytek podrasu všech druhů, i když by asi nikdy nikoho neuhodil, aby se neumazal, ale neváhal zastřelit. Za krádež tuřinu na výkladové rampě nařídil vyplatit polské vězeňkyni tři rány na zadek. Pak ještě tři. Asi mu to nestačilo a rozkázal dát jí ještě šest. „Opakování matka moudrosti,“ řekl.

Dany se naučil odhadovat lidi, jako odhaduje zvíře v džungli každý druh nebezpečí hned napoprvé. Dany vždycky dokázal rozeznat bezpečí od nebezpečí a naopak a někdy tím riskoval hodně; nikdy se ještě nespletl.

Dílovedoucí měl luger ráže devět milimetrů; i když jeho pohyb byl rychlý, Danyho útěk z haly byl ještě rychlejší. S montérkami v ruce běžel Many za Danym. V tu chvíli se rozhoukaly sirény, šedesátivteřinové intervaly ohlašovaly nálet nejvyššího stupně, nepřátelské svazy v prostoru Lipska a Drážďan.

A za prvního intervalu měl už dílovedoucí jinou povinnost než zajistit dva cizí dělníky s montérkami.

Prostor vzduchu a země se naplnil explozemi. Hala dostala plny zásah. Mohli se domyslet, že tam dílovedoucí zůstal. Pak je nakomandovali do Drážďan, zneškodňovat zápalníky u nevybuchlých anglických a amerických bomb. Přitom si taky užili. Přijeli do Drážďan do nejhoršího. Zůstali snad naživu jen oni dva. Esesák zaučil Manyho jak zacházet se zápalníkem u bomby. Nedalo se říci, která vybuchla nebo je jen načasovaná.

Nebyl to nálet jako jiné nálety. Bylo to jako odvrácená tvář, kterou viděli i lidi také poprvé. Oheň spojil během několika hodin celý prostor – zemi – vodu a vzduch. Hranice se ztratily. Hořely domy, ulice, vzplanula i řeka Labe. V tom vybuchovaly nové a nové bomby. Lidi se hnali k řece, jako by hořící voda bylo to jediné, kde se někdo může ještě zachránit.

Letouny vypouštěly mimo pumy ještě neuhasitelnou hořlavinu, s jakou se lidi do té doby nesetkali, napalm. Město vypadalo jako kamenný vulkán, jehož otvory vyhřezly žhavé útroby země a v němž se prohněte všechno tak, že už nikdy nebude svět vypadat, jak vypadal do této chvíle.

Domy prohořivaly s vichřicí, která přišla, jako když postihne město zemětřesení, odzdola i shora zároveň. Fosforeskující ohně by se možná daly uhasit pískem, ale to by Němci museli mít Saharu a ještě dalších dvanáct milionů vězňů, kteří by ji pro ně přeházeli. Dany zneškodnil čtyři pumy.

V Labi viděl Many králičí klec, která plula po proudu k neviditelnému a dalekému moři s otevřenými dvířky, pomalu se topila, plná zvířat. Desítky tisíc lidí a možná že desítky desítek tisíc se shromáždily na obrovské louce, a vytvořily tak nový cíl pro bombardéry, které se začaly vracet. Esesák, který je měl na starosti, sehnal auto a vrátili se do Meuslowitz. Cítili se v lágru skoro jako doma, za větrem.

Many viděl teď ve tmě ty králíky v Labi, s červenýma očima, jak se topí. Exploze, které spatřil v duchu, přicházely v ozvěně těch původních. Splyvaly s šuměním lesa, jako by každý strom měl dvojníka, větve jako ruce a nohy, koruny jako hlavy, vlasy a ústa. Naslouchal hlasu větví. Představil si Německo na kolenou.

Frankovi, když mu to popisovali, se zdálo, stejně jako jim, že Němci zkrotli, i když jen na pár dní; bylo to už pak ve vzduchu. Frank říkal: „Člověk se na hodně věcí dívá jako na nemocnici, hoši. Dokud ji sám nepotřebuje, nechává ho napolo lhostejným, ale hned, jak ji začne potřebovat, dostává třes a ví o úzkosti skoro tolik jako ten smutnej romanopisec. Víte snad, koho myslím.“

Nevěděli to, stejně jako nevěděli ani potom, co měl na mysli, když říkal, že „Židi budou prohrávat tak dlouho, dokud budou dělat z porážky z nouze ctnost, místo aby srovnali se zemí každého nepřítel.“ A pak

říkal, že „vítězství je stejně tak dlouhodobá záležitost jako porážka. Obojí se musí pěstovat jako anglický trávník nebo slzy po Bílé hoře“.

„Hoši,“ říkal. „Víte, kdy jsem se absolutně mýlil? Když jsem někomu říkal, že jsem skončil s provizoriem.“

Lidi z Kohenovy party tvrdili, že to, co říká, nemá hlavu ani patu. Každá vzpomínka na neřest nebo sytost, zjemnělé dálkou, kolem něj kroužila jako na neviditelné oběžné dráze. To se zahalil svým tichým úsměvem. Vystavoval na odiv svou vyčpělou hrdost, někdy se díval jako člověk, který ví, co je pýcha, daleko od všech zneuctění, která ji sežraly jako tygr laňku. Jeho hrdost byla čím dál tím ubožejší, prolhanější a falešnější štít. Poučoval je, že se naučil prominout, co nemohl změnit. Nepouštěl se do ničeho, co by neunesl. To obojí rozlišoval. Párkrát ho Němci spráskali, ale nelitoval se, protože to by ho teprve ubylo. Když do něj na Appellplatze mlátili jak do zralého obilí klackem, po nástupu řekl, že celou dobu té nakládačky si pro sebe zpíval. Nikdy neprozradil, co to bylo za nápěv. Bylo v něm stejně tolik síly jako zbožnosti. Míchal to v sobě jako těsto. Nechal se rád slyšet. Prokazoval se tím, že ještě žije nebo něco znamená. V něčem připadal Manymu jako štafeta. Předal mu něco, s čím se dalo souhlasit. Ve spoustě věcí byli na jedné lodi, ale ve spoustě to být ani nechtěl.

„Můžete třikrát hádat, hoši; co to je, co dělá z lidí největší hlupáky?“ Jenže na to sám neodpověděl.

Tenkrát tam, co byli, shořelo na popel taky hodně žen, mužů, starců a dětí. A Frank se počítal mezi ty, co jim to absolutně přáli. Dívat se na to zpoza drátů lágru bylo asi něco jiného než dívat se na to z Berlína nebo z těch letadel. Bylo to možná elegantnější vidět to shora. Ale jen ti, co riskovali svou kůží, než sem doletěli, a ti, co byli naopak už dlouho a každou vteřinu, celé dny, týdny, roky v lágrech všeho druhu v kůži těch, co teď taky hořeli, věděli, jestli je to spravedlivé nebo ne. Možná

že ti, co to začali a teď taky hořeli, měli vědět předem, co by bylo spravedlivější.

Bomby, Frankovy řečičky, hořící řeka a králíci s červenýma očima, jak se topí, všechno se zase prolnulo do korun šumících stromů.

VIII

Za chvíli měl druhý chlapec dojem, že leží v mokrém mraveništi. Začalo ho svědit skrz šaty celé tělo. Nevěděl, jestli usnul, a když, na jak dlouho. Dany ještě ležel a držel se ho oběma rukama kolem krku jako dítě matky. Dýchal mu zblízka do tváře. Měl skrčenou levou nohu, aby se do ní neuhodil. Druhý cítil, jak mu noha cukala. Byla pořád tma.

„Kolik může bejt hodin?“ zeptal se tiše druhý.

„Nevím, ještě není ráno,“ odpověděl první. „Není vidět hvězdy.“

„Říkals, že brzy vyrazíme, Dany.“

„Ve tmě bysme se potloukli o stromy. Zabloudili bysme.“

„Trochu jsem si odpočinul. Co ty?“

„Včera nás to zdolalo. Je zima. Je tu moc mokro.“

„Když je tma, musím si pořád něco představovat, abych to rozrazil.“

Začalo se pomalu, šedě dnít. Najednou oba věděli, že jejich šepot, i to, co si říkali, bylo to jediné, co jim mohlo pomoci. Zima se o to nestala teplejší ani tma světlejší, ale to obojí v jejich šepotu bylo. Nemohlo to zahnat horečku, chlad nebo zimomřivost, ani oděrky, rány a podebrané maso v noze prvního, ale zahánělo to bázeň.

Kromě toho to ztlumilo nebo zmenšilo a zmírnilo něco, co nebyl jen strach a co se nedalo obrátit naruby, aby to bylo něco jiného.

První odsunul větve, které jim kryly hlavy, jako by rozrážel vodu. Horečka prvního ustoupila a druhý hořel, jeho oči se leskly.

„Viděl jsem to všechno blízko, Dany.“

„Jsi trochu horkej; víš sám, jak rychle to zmizí,“ zalhal.

„Stačí mi ležet s přivřenýma očima. Ve dne si s tím poradím, ale v noci jsem rád, když už je to za mnou. Míhá se mi to před očima, jako když stojím a dívám se na vlak skrz plot, jak se ženou kolem mě vagony, dlouhá souprava. Nebo je to, jako když pořád jdeme nahoru dolů.“

„To se ti nezdá, Many. Je to pořád z kopce do kopce. Na to můžeš vsadit krk.“

„Nebo nohy, Dany.“

„Ne obě, Many. Musíš mít alespoň jednu dobrou.“

„Už se rozednívá.“

„Vypadá to na to. Nebude pršet.“

„Ty nikdy nebrečíš, Dany?“

„To chceš vážně, abych ti odpovídal?“

„Všecko mě svrbí,“ řekl druhý. „Rostou na mně houby.“

„To ještě vydržíš.“

„Svrbí to, jako by mě žrali červi.“

„Jsi od hlíny. Někde se vykoupem.“

„Jdeme zase cikcak,“ řekl za chvíli druhý. „Svahy.“

„Jo,“ odpověděl první.

„Kopce.“

„Hm...“

„Nahoru a dolů.“

„Jo.“

„Až bude po všem, nemusím vidět kopce sto let.“

Později druhý dodal: „Když jsme šli do transportu, stavěl náš fotr v Praze s židovským stavebním oddílem kasárna SS, tři poschodí, a matka, sestra a já jsme museli jet napřed do Terezína. Němci slíbili, že nebudou rodiny trhat. Bylo to prvně, co jsem viděl otce plakat. Báł se, že nás už neuvidí. Třeba tušil, co nás čeká, a chtěl, aby nás to postihlo buď dohromady, nebo abychom tomu utekli

společně, ne aby to postihlo každého zvlášť. Bylo už taky pozdě, aby proti tomu mohl něco udělat. Leda na nás v kuchyni pustit svítíplyn, jako naše sousedka. Řekl matce, aby na nás dávala pozor. Pak ji objal a políbil a objal a políbil nás. Nechali ho v našem starém bytě. Některým sousedkám se to možná líbilo, že tam zůstal sám. Podplatil pár lidí na obci i na německých úřadech, aby se za námi dostal. Utratil všechny peníze, co jsme měli, aby ho zařadili do transportu. Nedokázal být sám v Praze, když jsme už byli v Terezíně a nevěděl, kam nás můžou poslat odtamtud. Náš byt samozřejmě zabrali. Myslel jsem, když jsme se zase sešli v Terezíně a než nás znovu roztrhli, že by bylo snad lepší, kdyby nebrečel.“

„Některý věci si člověk pamatuje dlouho,“ zamumlal první.

„Táta byl pro mě dlouho bůh. A najednou se díval, jak odcházíme, a brečel. Tím to přestalo. Divil jsem se, jak nás může nechat tak odejít, i když to nebyla jeho vina.“

Druhý mlčel. *Frank Bondy od nich chtěl, aby pro tu jeho Polku, kterou poznal v ženském táboře v Meuslowitzích, opatřili ve fabrice deku nebo kus juchty. Alespoň trochu by se tím chránila před zimou. Řekli mu, že to nejde. Na to jim odpověděl, že základem všeho je chtít. Jeho čtyři pravidla, kromě všech jeho přísloví: Nejdřív bojuješ, protože chceš vyhrát. Pak už víš, že nevyhraješ, ale bojuješ, protože je to pro tebe ještě důležitý. Za třetí bojuješ ze setrvačnosti, protože tě to naučili, naučil ses to sám, seš na to zvyklej a čeká se to od tebe. A pak je to čtvrtý: Nebojuješ, prohrás.*

Sehnali mu kus pytloviny, který té Polce předal, jako by to byla vlečka.

„Divím se ti, že se ti to chce držet tak dlouho v hlavě, Many,“ řekl po chvíli první. Byl rád, že to vlhké pod ním nebylo mraveniště. „Ty chasidisti si možná stejně jako Frank Bondy mysleli, že jsou věčný.“

„Když s tím chcípili, jsou možná věčný, Dany. Postríleli je rychle. Už ani nevzali mejdlo. Frank se taky tvářil jako malej bůh. Jako náš otec. Jen jsem čekal, kdy se mu to rozsype. Ty jeho pověry. Přísloví

pro každou sezonu. Připomínal mi ponorku. Kdykoli se vynořila možnost, vyplul na povrch a předváděl, co dovede. Když se cíl ztratil, zmizel zas pod vodou. Ne nadobro. Čekal jen na příležitost.“

První neodpověděl, jako by útok na Franka Bondyho byl ve skutečnosti útokem na něj. Mohl si domyslet proč a zároveň si to nemohl domyslet úplně. Many spoléhal na svou sílu, vůli, na svoje štěstí. Pro něj se jedno z toho rozplynulo, v noci, v díře, kterou si navrtal v patě. Chtěl si to Many – ještě dřív, než zase vyjdou – zahojit na Frankovi. Frank Bondy byl už stejně jako jeho otec mrtvola. Věděl, že Manymu nezáleží za mák na tom, jestli si hojí nebo líže rány na mrtvole.

„K čemu mu bylo, co všechno věděl a kde všude už byl?“ Chvilí mlčel.

„Taky jeho naděje, že se stane zázrak a všechno dobře dopadne, mi připomínala ponorku.“ Zuřil. První nechápal, jak může někoho rozzuřit něčí mrtvola, jestli už to měl Frank Bondy za sebou.

Někdy, myslel si druhý, znamená mlčet zrovna tolik, co mluvit. Vědět právě tolik, co nevědět; a nevědět přesně tolik, co vědět. Přijde na to. Díval se do stromů. Komu ještě záleží na tom, co je pravda a lež, nahoře nebo dole, živé nebo mrtvé? Tahle citlivost už je přešla. Ve všem byla pravda i lež, nahoře i dole a co bylo živé, bylo i mrtvé a naopak. Ve všem se skrývá ještě něco, co stejně nikdo neví. Všichni odsunuli morálku oběma lokty. Mnohoznačnost byla hluboká tůň, v níž se vše utápělo. Věděl, že dokud se nezvedne Dany, nemá cenu se zbytečně hýbat.

Tenkrát vozili s Danym do kuchyně uhlí. Dany hledal otce. Auschwitz-Birkenau bylo veliké. Musel by mít delší ruce, aby na centrální evidenci nebo z lidí z podzemí dostal informace. Později mu mazáci, kterých se ptal, jestli nevědí, kde je jeho otec, přestali odpovídat. Nakonec toho Dany sám nechal.

Spalovací zařízení všech šesti krematorií pracovala na plné obrátky. Zpracovávali transporty z Haliče a Transylvánie, takže se těm druhým na pár měsíců ulevilo.

Velitel tábora tu měl komisi z Berlína. Když přijížděly komise, dostávali o pár lžic větší porce. Velitel pronášel dvakrát denně svou uvítací řeč a znělo to unaveně. „Jdete se koupat, Židi. Víme, jak to je. Co vám po cestě nejvíc chybí. Jsme všichni jen lidi. Slibuju vám, že voda bude teplá. Nechceme vám brát nic z toho, nač jste zvyklí. Chceme, abyste všichni pracovali. Žádáme od vás vojenské vystupování. Bez disciplíny se nedá vést válka a my chceme vyhrát. Kdo to pochopí, s tím si budeme rozumět. Kdo to nechce pochopit, s tím si taky budeme vědět rady. Šetřte vodou! Utáhněte kohoutek, když se mydlíte. Teprve pak se opláchněte. Po vás přijdou na řadu další. Chtějí dostat totéž co vy. Jasně? Ted: Ženy zvlášť, na stranu po mé pravé ruce, muži zvlášť, na stranu, kde mám levičku. Děti do čtrnácti let a ženy s muži nad čtyřicet pět zůstanou vprostředku. Nedělejte mi v tom zmatek! Věci si pověste každý na jeden háček a pamatujte si jeho číslo. Boty a co máte v kapsách, srovnejte na lavici pod svým věšákem. Ztratit se vám to nemůže. Ručníky rozdělíme, až budete s koupelí hotoví. Taky mýdlo výjimečně nedošlo včas. Dostanete jedno mýdlo pro čtyry lidi. Za to se omlouváme. Voda, jak říkám, bude teplá. Pod pecemi je už zatopeno. Ted! Máte na to dvě minuty!“

Všechno šlo jako na drátku. Znělo to, jako když důstojník oslovuje své vojáky; chraptivým hlasem opakuje každé jednotce totéž, žádná to neslyší dvakrát, kromě jeho pobočníků, kteří to slyší třeba tisíckrát; už jim to nepřijde. Matky a otcové pobízeli děti a zároveň se různé skupiny a jednotlivci pobízeli navzájem. Šatny byly rozděleny vysokými latěmi z materiálu, který se používá ve vojenských koupelnách, a alespoň částečně oddělily v podzemní svlékárně ženy a muže a ty staré a děti.

Dany s Manym to slyšeli dvakrát denně po celou dobu, co odtud vozili uhlí, protože skladiště bylo řízeno centrálně.

Vysoký komisař pak odešel se svým doprovodem pár kroků k duhovým dveřím koupelny, kde bylo kulaté lodní okénko.

To, co viděl, byla rodina pobožného muže z východoevropských hor ještě na východ od Karpat, vousáč, žena a sedm dětí.

Komandant podával komisaři výklad stejně věcným hlasem, jako když prve mluvil k lidem ve sprchách. „Ztělesňuje všechno, v co Židi věří.“

Vysoký komisař pokyvoval hlavou. Bylo to jiné slyšet a něco jiného pozorovat to z bezprostřední blízkosti, oddělen jen sklem, i když to bylo tlusté sklo, aby nešlo rozbít nebo vytlačit holýma rukama, i kdyby byly nejsilnější.

Komandant dodával: „Je to pro ně součástí víry, která se prý neudusí ani plynem, ani nemůže shořet v plamenech. Věří, že z nosu se mu kouří a z úst mu šlehá oheň. Přesně řečeno, bude mít za pár minut pravdu.“

Pobožný muž měl čtyři rusovlasé dcery, teď už dohola ostříhané a nahé, a tři černovlasé syny. Starci nechali vous. Jinak byli všichni ostříhaní, kde se dalo. Nejmladší držel v ruce mýdlo a prohlížel si ho, jako by snad ještě nikdy neměl v ruce lehké pěnové mýdlo s vraženými písmeny UVA-DU s číslem.

Starší vedle nich byli jejich rodiče a prarodiče. Klopili hlavy, protože se styděli, a jejich oči jezdily sem a tam; byli v situaci, v jaké se neocitli nikdy předtím; hledali souřadnice, které by jim to vysvětlily.

Komandant řekl: „Čeho se bojíte před plynováním ze všeho nejvíc, je to, že je odtrhneme od rodinných příslušníků. A tak je necháváme, pokud možno, většinou až do poslední chvíle pohromadě. Myslí si, že když jsou spolu, nepůjdou věci až do krajnosti. Pokud jsou pohromadě, smysl konečného řešení jim uniká. Když už některým z nich svitne, jsou zase rádi, že jsou pohromadě, i když z té druhé strany; konečné řešení je zahrne a postihne stejným dílem. Každá rodinná jednotka se podobá lodi, která jde neodvratně ke dnu a na níž se nejdřív vzájemně povzbuzují, že se

nemusí utopit, a potom, když už jim sahá voda až po krk, že alespoň zahynou všichni, jako by to znamenalo nějakou úlevu.“

Komandant svěřoval vysokému komisaři svá pozorování o tom, jak se ze síly stává slabost a naopak, jako by mluvil o ničení a hubení hmyzu a aniž věděl, že je ho slyšet za zeď, protože uhelný sklad byl hned přes chodbičku naproti lodnímu okénku, u něhož stáli. Mělo to nezvratnou logiku.

Nebylo to už nic nového, ale vysokému komisaři to možná znělo nově. „U transportů, kde jsou celé rodiny pohromadě jako tady,“ pokračoval komandant, „jde likvidace rychleji a s nejmenší asistencí, šest osm mužů našeho personálu, než u transportů složených z nejrůznorodějších jednotek. Věří patrně ve zvláštní, ochrannou sílu rodiny. Stačí je nechat pohromadě, aby pochybovali, že je to poslední etapa konečného řešení, tak jako nevěřili ani v tu první. Stačí jim vydat den nebo dva před konečným řešením na úkor těch, co ještě žijí, porci chleba nebo salámu navíc, vyměnit prádlo, nechat je déle spát a méně pracovat, nebo nařídít felčarům dát jim tabletku C vitamínu a shledají v tom jen plné potvrzení pro svůj názor, že se brzy vrátí, odkud přišli. Nevěří nikdy, že je chceme zabít. Nejsou v stavu pochopit proč. Nevěří potom ani našeptávačům z vlastních řad. Každý den, každá hodina, které je necháme naživu, každá porce chleba, kaše nebo tkanice prádla a přítomnost jejich rodinných příslušníků je přesvědčují o něčem jiném, než co je opravdu čeká. S řídkými výjimkami sem přicházejí jako beránci.

Porce navíc, vlídné slovo udělají víc než po zuby ozbrojené jednotky, jejichž zbraní můžeme lépe využít na jiných frontách.“

Oba se dívali do okénka. Někteří uvnitř se modlili. Ti nejmenší – jak se zdálo podle pohybu jejich rtů – říkali, že nechtějí umřít, jako by čelili něčemu jinému než konečnému řešení. Zvenku to vypadalo směšně, jak plěli na životě, od těch nejmenších až po ty nejstarší.

Stařec mlčel. Pak se zhaslo. Než ostatní začali řvát, řekl stařec jediné slovo, kterému zvenku a pro řev, který do pěti minut utichl, jako vždycky, nebylo rozumět.

Už byli vzhůru. Na lesy se kladl pomalý jitřní stín. Slunce bude zvolna stoupat, ale do té doby zůstane zima, až potom zase horko. Druhý si přál, aby ranní slunce nebylo tak slabé, jako polední slunce bude úmorné. Teď je to nezahřeje. Byla tu zima. Taky prvnímu je zima. Díval se na povlak, který vytvářelo slunce a stín, než pozlatí koruny stromů.

Teprve když seděli, viděli, že jsou oba ležením na zemi a pod tvrdými větvemi jako zdřevěnělí.

„Mám dojem, jako bych spal vteřinu,“ řekl druhý.

„Pro mě za mě tu nemusíme zůstat, Many,“ řekl první, ale ještě na sobě neměl botu a bylo jasné, že se neobuje.

První si nejdřív asi pět minut zatloukal kamenem vylézající hřebík. Pak si ošetřoval podebranou patu. Tlačil si z toho hnis a otíral ho do listí a mechu. Mech byl čistý a mokrý.

První se pomalu postavil. Cítil v noze mokvavou bolest. Byla to jiná bolest než v noci nebo včera.

Tam, kde ležel stín, se ještě držel sních. Odpoledne nepromluvili o počasí ani slovo.

Za pár hodin, ať to zatloukal, kolikrát chtěl, vylezla špice hřebíku znovu. Hrál se svou nohou a hřebíkem hru na schovávanou. Napětí, které to přinášelo od začátku, se zvyšovalo. Bolest rostla, i když o ní neřekl slovo.

Pomáhala mu hůl, kterou si vzal z krmelce. Les vypadal v tichu a bez deště jiný. Opíral se o obě hole. Pak jednu odhodil a šel s tou delší. Držel se jí chvílemi oběma rukama.

Šli většinu dne z kopce, tak jako ještě včera stoupali většinou do kopce. Druhý začal:

„Pamatuješ si na toho slovenskýho siláka ze *Sonderkommanda*, jak mu ten jeho kamarád říkal, že zítra vyberou do plynu jeho matku, jestli by pro ni mohl něco udělat, a von mu na to řekl: ‚Všichni máme matku.‘ Totiž, říkal mu tím, že všichni měli matku, nejen on. Ten druhej se na něj jenom díval a díval. Pak mu ten silák řek: ‚Jestli se na mě ještě jednou takhle podíváš, vezmu kus železa a omlátím ti ho o hlavu, že už se v životě na nikoho takhle nepodíváš. Co myslíš, kde jsme? Co myslíš, že můžu udělat? Já jsem nemohl udělat nic ani pro mou vlastní matku a jediný, co pro mě udělala parta, že mně dali druhou směnu. Zaríglovali mě do skladiště plechovek s cyklonem. Chceš, abych tě taky zarígloval do skladiště s cyklonem? Kdy ji sem vezmou?‘ A ten jeho kamarád odpověděl, že selekce je ohlášená na ráno. Nakonec mu ten kamarád nabídl, co si vymyslel: ‚Chceš, abych tě prošvindloval do sprch s ní? To je to jediný, co pro tebe opravdu můžu udělat.‘ A díval se, že by možná byl rád, kdyby mu tohle byl někdo nabídnul, když plynoval svou matku.“

„Proč se díváš dozadu? Proč se pořád ohlížíš, Many? Jako bys nevěřil, kam jdeme.“

„To je právě to, že tomu věřím. Když se k nim ohlížím, je to, jako bych jim říkal, už nikdy.“

„Těm za námi je to jedno.“

„Těžko poznám, co je zvrhlý a normální zároveň.“

„Přemejšlím, jaký si v Praze koupím šaty a boty, Many.“

„Mám taky takovou představu, Dany. V pasáži Štěrba v Perlový ulici. Vím přesně, kde se prodávají.“

„Nezapomeň se dát odšvítit, než si ty nové věci na sebe vezmeš.“

Druhý už byl unaven, nechtělo se mu přemýšlet o všech důvodech toho, že první o své bolesti v noze nemluví. Vytanulo mu na mysl, co říkal Frank, když ho přistihli při lži, za kterou už se nikdo na nikoho nezlobil. „Co máme dělat, když žijeme ve světě, kde i nejlepší kamarádi lžou, protože každé už lže a lhaní patří k charakteru člověka stejně, jako se kdysi slušelo mluvit pravdu.“ A hezky a smutně se usmíval, jeho lhaní alespoň nevypadalo tak surové, jako když věděli, co toho druhého čeká, ale zdravili se „uvidíme se večer“; věděli všichni, že se nikdo nikde a s nikým už neuvidí. Nebylo to jen před vchodem do koupelen, na rampě před nákladními vagony nebo na cestě z lágru do lágru.

Naučili se to v německých táborech – jak říkal Frank –, nějaké předpoklady už k tomu byly. Tak jako lhaní to byla zbabělost a podlost. Stejně jako lhaní to byly ještě jiné věci. Ale lež je královna. „Němci se opíjejí její mocí, ale vyčítají to nám. A my zase vyčítáme jiným, co bychom měli vytýkat sobě. Ne jen sobě,“ dodával Frank Bondy.

Dany se k tomu tvářil, jako by to byly falešné karty, a nehrál, i když hodně jiných lidí hrálo. Proto se dřív Danyho drželi. Many si vzpomínal, že byly doby, kdy se kvůli tomu tak trochu drželi i jeho. Držel se jich dvou právě proto i Frank?

A pak, naučili se už, že nejlepší je vyrovnat se s něčím, co člověka bolí, sám, protože to mělo ještě ty druhé stránky.

Teď o hřebíku nemluvil, jako by tím hřebík a ránu v noze mohl sprovodit ze světa.

Občas se druhý podíval vzhůru do větví stromů. Byl to už dávno jednotvárný pohled. Myslel na hnízda ptáků a na jejich vajíčka. Na vajíčka je v březnu ještě brzy, usoudil.

Mezi nižšími větvemi visely pavučiny ještě z loňska. Byly potrhané větrem a deštěm, jako nějaké dávné mapy, které dělá příroda. Nikdo se podle nich neřídí. Visely z nich mrtvé cáry.

Později odpoledne jim přeběhla přes cestu liška. Začalo se zatahovat nebe. Kraj lesa se neustále ztrácel. Bylo to, jako by šli za něčím, co se vzdaluje stejnou rychlostí, jakou se k tomu přibližují.

„Nevidím slunce,“ řekl konečně druhý. Znamenalo to, jako by prvního volal.

„Jdeme na východ, zapadne před námi,“ odpověděl první. A znamenalo to, jako by se bránil i útočil zároveň.

„Na silnici by nám odpadla spousta těchhle občůzek.“

„Podle toho, kde jsme. Jsme ještě moc hluboko v Německu.“

„Zdržuje nás táhnout se po hřebenech kopců.“

„Do tohohle lesa jsem se taky nezamířoval, Many, jestli si snad myslíš.“

„Na silnici bysme si mohli naskočit na nějaký vozidlo.“

„Ty už taky pěkně smrdíš,“ zkusil první.

„Praha,“ řekl najednou druhý, jako by spal, procitnul a viděl, co si přál vidět.

„Jsme v jižním Německu, Many, probud' se.“

„Jak myslíš, že jsme ještě daleko?“

„Jak říkala moje máma, Many: Když nechceš, abych ti lhal, tak se mě neptej.“

„Chceš jít až do setmění, Dany?“

„Alespoň ještě kousek, Many.“

„Jak dlouho se chceš plahočit, když už se stmívá?“

„Alespoň ten kopec, co máme před sebou, Many.“

Ploužili se žalostně vedle sebe. První silně kulhal.

„Je ti špatně?“ zeptal se druhý.

Bylo vidět, že se spíš bojí odpovědi, zároveň na ni čeká a nedívá se na prvního, aby neviděl, jak se první dívá na něj.

„Ne,“ odpověděl pomalu první.

„Seš si jistej, že stromy obrůstají mechem jen na severní straně, Dany?“

Opíral se jim do tváří vítr.

„Hvízdá to, jako když se vaří čaj,“ řekl potom první.

„Mám v břicho křeč.“

„Nebud' taková padavka, Many.“

Druhý mlčel.

„Mám to taky,“ řekl první.

„Podebíraj se mi oči.“

„Tenhle kopec a dost, Many.“

„Slunce už zalezlo. Nemá cenu chodit dál.“

„Kousek.“

„Nevím, čím to je.“

„Je to hladem, Many. Nic to není.“

„Chceš říct, že jsem rozmazlenej?“

„Rozmazlenej seš taky, Many.“

„Kolik jsme dneska ušli?“

„Nepočítal jsem to.“

„Cos prve teda počítal?“

„Počítal jsem kroky, Many.“

„Nechci jít potmě. Jdi si potmě sám, když chceš.“

První se na něj podíval.

„Jsem celej potlučenej a zešvihanej,“ řekl tiše druhý.

„To jsme oba, Many.“

„Proč sis to nesundal hned?“

„Mám jít bez boty?“

První zas chvíli neodpověděl; druhý se potom zeptal: „Až kam chceš dojít?“

„Viděl jsem z protějšího svahu takovou paseku na tomhle kopci. Ale až nahoře.“

„Chyt' se mě, Dany.“

„Myslím si to taky, že delší les už si nikdo nemoh vymyslet,“ chytil se ho první.

„Dojdu ti pak někam pro vodu, budeš si to muset vymejt.“

„To už tě vidím, Many, jak hledáš potmě vodu.“

„Rád bych věděl, kde jsme.“

„Vyšli jsme přinejmenším už z toho nejhoršího pásma, Many. Nevím proč, ale začalo mi to tu něco připomínat.“

První se přidržoval druhého. Kulhali skoro stejně. Druhý myslel na to, kolikrát měli opravdu štěstí, navzdory všemu, co se stalo.

„Ten kousek nahoru, Many, pak se na mě můžeš vykašlat.“

„Taky že se na tebe vykašlu, můžeš si to po válce zopakovat sám.“

Na okraj paseky došli za téměř úplné tmy. Změnilo se jen to, že měsíc se protrhal, jako včera, do mraků a osvětloval paseku. Proužky stříbrného staniolu, které shazovala americká letadla, svítily v lese jako perly.

Druhý se zastavil a díval se, jak první zarazil hůl do země a nebyl v stavu ze sebe vydat slovo. Přestal se rozhlížet, jako by něco zkoumal. Napadlo ho, kam všude asi mohl spadnout staniol z amerických stíhaček nebo bombardovacích letadel. Mohli to být taky Angličani. Staniol svítil chvílemi jako lesklé kameny, když na ně dopadne paprsek měsíce.

„Tohle Frank věděl,“ řekl druhý.

První zůstal stát ještě chvíli vedle krmelce, jako by nemohl věřit svým očím, co vidí, nebo tomu málu, co viděl. Ještě než si sedl, pustil vedle sebe hůl, jako by ji vracel na místo, kde ještě ráno byla. Mohl to být krmelec dvojče toho, z něhož ráno vyšli. Byl to týž krmelec.

„Je mi z toho špatně,“ řekl druhý.

„Zavedlo mě sem slunce,“ odpověděl první. „To posraný, zkurvený slunce, Many.“ Poslední slova už jen šeptal.

A potom, jako by se chtěl přesvědčit, že má ještě hlas, nebo že existuje: „Ty klikatý hřebeny, Many. To, že jsme nemohli jít skoro ani kousek rovně, Many.“

„Vykašli se na to, Dany,“ řekl tiše a vztekle druhý.

„Kurva,“ řekl první. „Řek bych rád, že to není jen moje vina.“

Druhý padl na větve vedle krmelce, které ležely, jak je ráno rozhrnuli. Neřekl už slovo.

První myslel na to, jak ho obelstilo slunce, noha, nohy, břicho nebo osud, jako by dostal palicí ránu do hlavy. Neměl už sílu to vyslovit.

Druhý se díval vleže do tmy lesa. V šeru a mezi stromy svítila jinovatka, některé kmeny a listí. V průřvách stromů shledával podobu s kanály, o kterých jim v Meuslowitzích vyprávěly polské ženy, které v nich pochytili, a v kterých se dalo taky jen zabloudit. Druhého napadlo, že nikdy nedojdou. Dojdou nanejvýš zase jen jako dneska tam, odkud vyšli, kde už byli.

Neměl sílu obviňovat Danyho. Zároveň ho z toho obviňoval. A obviňoval sebe, tak jako se asi obviňuje Dany. Chvěl se chladem. Zase se zkusil obejmout oběma rukama a skrčit nohy. Napadlo ho, že se snad ani nedá dojít na nějaký konec, protože lesy, skoro stejně jako ty polské kanály, nemají konec.

Les je možná ještě horší. Nevede jen tím jediným směrem, tam nebo zpátky. Dá se v něm chodit kolem dokola tak dlouho, dokud člověk může chodit. A pak je už jen to, že si lehnou, jako právě teď. Cvakaly mu zuby.

Pocítil místo vůně země, jehličí a pryskyřice v nose pach kanálů, v kterých s Danym nikdy nebyli, ale v kterých byly ty polské ženy a židovští utečenci z Treblinky. Cítil to všechno jako ztuchlinu stojaté vody, louží, hniloby a krysy.

Krasy v tom dokážou žít. Krasy a ti nejsilnější lidi. Dech staré trávy a vody a hlíny. Ostrý pach všeho.

Les byl zároveň mírný a vanula z něj neúčast, která možná nikomu nic nedávala, ale také nikomu nic nebrala.

Chvíli se druhému zdálo, že lesy jsou červené jako krev. Byly jen tmavé. Krev ve tmě je taky tmavá a není ji vidět, napadlo mu. Pociťoval stav otupělosti jako první. Zajdou tady únavou u toho útulku pro zvěř. Budou je už brzy ožírat brouci, myši, vlci a lišky. Nedivil se, kdyby tu byli divocí kanci. Budou je ohryzávat veverka. Představil si, jaká zvěř a jak je bude očichávat. Možná že vybíravější zvířata se od nich odvrátí. Bude to chvíli trvat, než tu shnijí Danyho kosti.

V jeho znavené mysli vystřídala červenou barvu bílá. Bylo to skoro neviditelné světlo. Kosti byly bílé. Cítil, jak dýchá, slyšel, jak mu kručí v žaludku, a mlčel, měl bezvládný jazyk. Zdálo se mu, že vidí a slyší pohyb a šelest Danyho kostí. Nechtěl zkoušet, zda může pohnout jazykem.

Les kolem nich voněl přicházejícím jarem. Byla to smolná vůně; vzduchem pronikala pryskyřice. Obsahovala dotek zimy. Slunce, které vychutnávali kolem poledne, vracelo spícímu lesu život. Za několik dní a nocí se les promění. Nebude tak vlhko a chladno. Týkalo se jich to jen odlehle, i když taky přímo. Cítili vyřazenost všeho a všech, včetně sebe samých. Všechno je proti nim. Proč? Proto. Slunce, noc, chladno, les, jaro. Vlhko.

Zvedl zrak k vrcholům stromů, aby se přesvědčil, že má ještě vůli. Napjal sluch, aby přezkoumal, že to, co slyší, jsou hlasy lesa. Vidiny se mu vrátily. To, co slyšel a co mohly být Danyho kosti. Potom se mu zas zdálo, že se z kanálů staly stromy a z mezer mezi stromy kanály.

Vítr procházel lesem jako zvrácená, neúčastná podoba času, který se nepočítá na dny, noci, roky; narážel na stromy a vyvracel

je. Viděl, jak na něho padaly, i ve tmě. Zavalovaly ho pokaždé přesně tam, kde ležel. Jeden, dva, tři stromy. Naslouchal větru.

Dýchal krátce a prudce. Nepoznali, že nevyšli z neznámého pásma, ale že se do něj vraceli. Co to bylo, co je sem přivleklo? Přetáhl si přes hlavu větve, kde ležel. Odpočíval téměř ve stejném důlku, který si vyležel včera.

Po všem, jak se mu zdálo, lezli červení, bílí a průhlední brouci. Přál si, aby to zmizelo.

První čekal, až druhý usne. Pak si svlékal botu. Syčel bolestí. Druhý nespal. Neřekl ani slovo.

Druhý myslel na to, proč první nenávidí Franka Bondyho a kdy se lidi začínají nenávidět, i když se potřebují, nebo možná právě proto, že se tak potřebují, nebo proto, že jsou si tak blízko.

Viděl nad sebou větve. I když zavíral druhý křečovitě oči, viděl před sebou ty větve, celé stromy a padaly na něho tam, kde měl hlavu, stále znovu. Tytéž a zároveň jiné stromy.

Slyšel zvuk padajících stromů, jak se na něj kácely, nejprve pomalu, pak rychleji a nakonec se strašlivou prudkostí a tíhou. Stříbrné, černé, voňavé a těžké stromy, osvětlené měsíčním stříbrem, které je ještě zvětšovalo.

Pak padaly skoro pomalu, pořád stejnou rychlostí jako ze začátku a potom, i když už dopadaly a vířily vzduch svými korunami, jako když plachtí a přistává bezmotorové letadlo. Šuměly přesně tak, jako když před válkou a ještě na začátku války skládali lesní dělníci před svátky po městě celé svazky jedlí; že je prostě shazovali z nákladních aut na dlažbu.

Viděl na sebe spadnout tři stromy, třebaže otevřel oči. Nemohl jim uhnout. Neměl taky sílu, aby varoval Danyho.

„Ráno musíme jít jinak,“ řekl první.

Slunce už stálo vysoko. Šli vedle sebe. První se opíral o druhého a o hůl. Podobali se nemocným, vychrtlým vlkům. Oba měli zrudlé oči, v koutcích úst i oči bílý maz. Lepila se na ně pryskyřice, jak naráželi na kmeny, a oba sešlehalý nízké větve a křoví. Byli od hlíny a od bláta.

„Musíme se dostat z lesa,“ řekl první.

A když druhý hodiny mlčel: „Nebud' svině, Many.“

Dodal: „Dal bych za to všechno, Many, že by si to s námi ještě rádi vyměnili, kdyby mohli. Doufám, že nechceš opakovat to, co nahoře.“

Druhý ani nevzhlédl. První měl strach z jeho očí. Druhý se opřel o strom. Nebe se zatáhlo. Za chvíli bude pršet.

„Viděl jsem konec lesa, Many.“

Druhý se podíval nahoru na mraky. Hledal na nebi konec světa. Konec cesty. Cítil dešťové mraky a věděl, že jim nebe nic neodpustí.

„Když chceš bejt krysa, Many, můžu bejt taky krysa,“ řekl první.

A ještě: „Co si pamatuju, chtěl jsi vždycky chcípnout jako ten dánskej lodník, Many, ne jako Tomy Kosta.“

Oči druhého přehlédly průsek. Nebyl to konec lesa. Začínala kamenitá pláň, jako by tudy kdysi tekla řeka a na kamenitém dně nemohly zapustit kořeny stromy ani za tisíce let a za níž mohl les teprve pokračovat.

„Tohle je konec lesa?“ zašeptal vztekle druhý.

Měl zalepené oči, vypadal ztrhaně. První pohnul rty, jako by se chystal něco říct. Trvalo mu chvíli, než to ze sebe vyrazil: „Zatím ses nenechal nikdy zkurvit, Many. Stačí přejít ty kameny.“

Opíral se o hůl a stál.

„Jak dlouho jsme nejedli?“ zeptal se druhý. Byl špinavý, zpocený a rozdrápaný. Vypadal jako troska, mlel z posledního. Ale měl ještě dost síly, aby viděl, že i první je u konce s dechem.

„Nemá cenu to pořád počítat.“

„Zůstanu tady.“

„Dneska něco seženu.“

„Říkals, že tu les končí.“

„Začíná tu jinej les. Je to tu už jiný. Seženu něco. Přísahám ti na to, Many.“

„Neseženeš nic,“ odpověděl druhý. Unavovalo ho každé slovo. Vyčerpávalo ho už i dýchat. Bodalo ho na prsou. Cítil tíhu svého těla. Podlomila se mu kolena.

S pomocí hole se dopajdal první chlapec do poloviny kamenného pásu. Ohlížel se chvílemi za sebe a pak zase sklopil pohled ke kamenům, aby viděl, kam zarazí nebo o co si opře hůl. Ploužil se kamenišťem. Zarazil pokaždé hůl oběma rukama, jako by ohledával kámen, o nějž se hůl zachytila, vyprostil ji a pak se opřel oběma rukama, udělal krok, přitáhl druhou nohu a znovu.

Bylo vidět, že počítá s tím, že druhý se odlepí od stromu a pustí se za ním. Myslel na to, že když půjde napřed, přiměje druhého, aby ho sledoval, jako když vyskočili z vlaku. Ještě nepršelo.

Druhý se konečně odlepil od stromu. První počkal, až druhý dojde k němu. Drželo se mu hůř rovnováhu, když stál, než když šel.

„Musej tu bejt nějaký jeskyně,“ díval se druhý na kameny.

„Leda ty seš jeskyně,“ odpověděl první, jako by říkal, že jdou podle pravidel, která si oba společně určili, aniž o nich mluvili, a nemělo by smyslu je měnit uprostřed, protože by na to mohli oba jedinež doplatit.

Pár vteřin se vlekli vedle sebe po kamenech.

První už věděl, co by to znamenalo upadnout. Mohl taky uklouznout a upadnout naznak. Myslel na to, že by mu mohl ten polský medik-amputér uříznout nemocnou nohu, aby mohl jít o holi, s tou zdravou nohou. Tak Lech Wolkomirsky v něm ještě žije, zkurvysyn.

Přivřel oči, skousl zuby a šel dál. Byl to chabý krok a utopil v tom tu šílenou myšlenku, kus vůle, strašlivou chuť k životu, protože toho bylo tolik, co si chtěl vynahradiť, a pořád ho to zrazovalo a unikalo mu to. Sotva se držel na nohou. Otočil se.

„Many!“ řekl.

Druhý ležel tváří na kamenech. Uhodil se do čela o hranu. Krvácel. První se k němu chtěl vrátit, ale musel by se otočit a měl strach, aby neztratil rovnováhu. Díval se na Manyho a myslel na sebe.

„Tak si tu lež,“ šeptal. „Nech se zastřelit, zajdi tu hlady. To v nejlepším případě.“

Rána na čele druhého krvácela. Mraky klesly níž a za chvíli ještě níže. Zvedal se vítr. Přinesl první kapky deště. Dany měl oči plné zbytků jehličí. Druhý si zakryl ránu dlaní. Tak chce ještě žít, řekl si první. Ještě chce žít. Může se zvednout.

Druhému se točila hlava, i když ležel. Nevnímal už, že krvácí. Kámen ho chladil. Krev byla teplá a lepavá. Olízl si ruku.

Slyšel šepot prvního, který stál nad ním, a slyšel v něm jeho hněv a strach a znovu hněv a skrytou bázeň, a matně mu prolétlo hlavou, kdo koho zrazuje a co už zradil, jako sebe, Franka Bondyho, matku, otce, každého, koho potkal – jednou nebo dvakrát, tisíckrát, i když někdy jen v duchu, a jak to všechno bylo a kdy stačila třeba jen letmá myšlenka.

Neměl sílu ani chuť říkat, že i to je jinak, než se říká.

Rozpršelo se. Krev z kamene a jeho čela a dlaně splachovala voda. První ještě stál a díval se dolů. Druhý si ho nevnímal. Díval se pak za Danym, když udělal první kroky, jakoby škvírou, kterou mohl zahlédnout za kamenným pruhem, protože to byl zase les. Větve, pavučiny, proudy vod, všechno se podobalo provazovým žebříkům, trhaným a zmítaným větrem, přerušovaným a zase spojovaným.

Vypadalo to skrz vodu jako pavouci. Napadlo ho, že když nezavře oči, přijde o ně, protože mu je ti vodní pavouci vykousou. Déšť ho bil do temene hlavy. Tříšť kapek ho píchala i do zavřených očí.

První se došoural nazpět. Štouchal do druhého holí.

„Sedni si ke mně,“ zašeptal druhý.

„Už bych nevstal,“ odpověděl první zuřivě.

„Je tu moc těch zvířátek.“

„Krvácíš, ale ne moc,“ řekl první. „Praštil ses do kamene.“

„Počkej na mě, Dany.“

„Ani mě nehne,“ řekl první.

Na konec kamenného pásu došli vedle sebe. Vypadali oba jako trosky. Opírali se jeden o druhého. Pořád pršelo. Trochu je to opláchlo.

IX

„Vidím tu nahou kamennou ženskou, tu sochu, Dany. Sedí nahoře u kašny na Václavském náměstí u Muzea. Když stojíš za ní a díváš se jí skrz nohy, vidíš, jak jí mezi nima jezdí tramvaj.“

První se zkusil usmát, ale neusmál se. Druhý cítil, co první chtěl. Nezáleželo to na tom, jak se tvářil.

„Už ani nevím, že jsem se praštil,“ řekl druhý.

Tenkrát je pozval Frank Bondy v Meuslowitzích do své světnice pro kápa; nabídl jim, aby si sedli, a tvářil se, že věděli hned, co má na mysli. Chystali útěk. Frank je ujistil, že to učiní „stěžejním bodem svého života“.

Měl příjemný, hluboký bas. Stačilo slyšet jeho hlas, v němž zněly ozvěny všeho, co bylo a co možná ještě bude, aby měli pocit, že být s Bondym je výsada. Vyprávěl jim o svém minulém životě.

Tvářil se jako žena, která chce, aby jí člověk věřil, že jí ubývá let úměrně tomu, čím je starší. Tomu rozuměli. Bylo to jako schody, které vedou nahoru; to nahoru nebo dolů – na tom už nezáleželo – byly jejich útěk a přípravy k němu. Hrál ruskou ruletu, vyprávěl jim o hrách, v nichž dávají lidi v sázku život, aniž jim někdo nebo něco hrozilo. V noci mezi bombardováním anglických letek jim říkal o své sbírce starých pistolí, které mu zabavili Němci, když přišli do Prahy. (To byla noc, kdy vedle lágru spadlo a shořelo britské bombardovací letadlo.)

Frank uměl čarovat slovy. Spřádal ze slov, co kdysi bylo a zase snad bude, možná i pro některé z nich. Kouzlil ze lži a iluzí naděje – jako vůni chleba, co nedostali, teplo deky, kterou si nesehnali.

Jednou se ptal Sedmihradský Bondyho na vína. Pokud jde o šampaňské, dá se vždycky pít, pokud je chladné, třebaže to není prvotřídní značka.

Drželo je to nad vodou.

Zahrnulo to tři židle, které sehnal, aby je mohl pozvat a nabídnout jim, aby si sedli. V souvislosti s útekem jim sdělil, že jejich úkolem číslo jedna je opatřit klíč k zámku v bráně do ženského oddělení. Odůvodnil to rozumně. Plot s elektrickým napětím nad bažinou v ženském lágru stál nad močálem, v mokvajícím zemi, kde musely být dráty kvůli krátkému spojení výš.

Nebylo sporu o tom, že tamtudy se dá nejsnadněji prolézt, aniž by se člověk zaživa opekl.

„Byl bych rád, kdyby alespoň tentokrát pro nás pracoval ďábel, hoši,“ řekl Frank. Usmíval se, jako by jim záviděl, že jsou mladí a co mají ještě před sebou.

Vypadalo to tak, že kdo by chtěl podlézt dráty, se utopí v močále; proto to nikdo před nimi nezkusil. Lidi už neměli kam utíkat. Na bahnisku nestála stráž, hlídaly za ně dráty a močál.

Obtiskli si ten večer otvor v zámku do pěnového mýdla, které jim na to Frank Bondy dal. Dany pak ukradl v továrně staré klíče. Jeden předělal podle nátisku. Druhý den klíč vyzkoušeli. Pasoval. Dali ho Frankovi a Bondy jim vyslovil svou účast, obdiv a přesvědčení, že začali dobře. Doufá, že stejně taky skončí.

Za pár dní viděli, že Frank chodí s pomocí jejich klíče po setmění k Polce, která se jmenovala Wanda a pracovala v kuchyni.

Žárlili na tu polskou chudinku a potřebovali ji zmenšit, aby Frankovi nebylo líto ji opustit. Dávala Frankovi jídlo a chtěla smazat, co se stalo. Věřila mu, protože potřebovala někomu věřit.

Frank tichounce říkal: „Je to všechno starší než my, kamarádi. Neexistují trvalí přátelé a milenci a trvalí nepřátelé; trvalý je jen vlastní

zájem.“ Byla to stejně tak omluva, jako sebeobvinění. Vypadalo to potom, jako by hlavní překážkou v přípravách na útěk byla ta fikaná Wanda. Ženy v lágrech neměly vlasy. Neměly ani zuby. Neměly toho víc. Někdy stály na nástupišti nahé, pražilo na ně slunce nebo na ně přšelo anebo mrzly. Nejhorší pro ně byla přítomnost mužů SS.

Ostatní Polky říkaly Frankovi Bondybej, jako někde v Turecku. Jiní mu říkali Bondyboy. Tenkrát jim dal Frank adresu své pražské snoubenky, kdyby se s ním na útěku něco stalo. Praha XII, Chorvatská 14. Danymu odkázal hodinky, které nějakým záhadným způsobem získal, a Manymu peníze. Na svou pražskou snoubenku asi myslel, i když byl s Wandou. Jedné psal a druhé říkal, co pro něho znamenají; ani jedné nelhal. Byly to ozvěny života, který se k němu už neměl vrátit. Kombinace náhražky a paměti.

Říkal, že „každá povídka má tři verze. První říkáte vy mně, druhou říkám já vám a tu třetí nikdo nezná.“ Sedělo mu to v prsou.

„Proč na něj pořád myslíš?“ zeptal se první.

„Nemyslím na něj pořád. Jen na něco. Myslíš, že si rozuměl s tou jeho pražskou ženskou? Nebo že by si rozuměli teď?“

„Asi jako kočka s krysou,“ odpověděl první. „Už jsem ho dávno odepsal a sesadil z trůnu. Jako jsem musel sesadit svého fotra, když přišli Němci, i když asi nemoh udělat víc, než udělal.“

„Tak dlouho sliboval, že prásknem do bot, až tam zůstal.“

„Rád se kasal,“ řekl první.

Frank Bondy opakoval: „Všichni máme své dobré a špatné dny.“ Ptal se jich, jak dlouho neviděli zrcadlo. Danymu lichotilo, že ho někdo jako Sedmihradský pokládá za nebezpečí lidstva. Projel už hodně zemí v hodně vlacích, ale pamatoval si jen názvy pár stanic, zato všechny lágry. Představa nákladního vlaku se měnila v přelud pohodlí. Vězt se ve vagoně, dny a noci, není taky jen zlé, myslel si.

Sedmihradský zabíjel lidi rituálním způsobem, aby je zbavil krve jako zaříznutou slepici. Pověsil je nahé za nohy na plot u kuchyně a podřezal anebo nařídil vězni, aby je podřezal, a čekal, až vykape krev do hlíny. „Jeden Žid, dvě synagogy,“ dal se slyšet Sedmihradský. „Tady i nejbohatší umře chudej.“

„Jo,“ řekl druhý.

Ráno museli nastoupit, aby se dívali, jak věší jednoho z těch, co ukradli den předtím v kuchyni brambory; Frank šeptal: „Svět patří jen živým.“ Ze svědomí se mu stala ozvěna, něco, bez čeho už se člověk naučil obejít. Díval se na Sedmihradského: „Když ztratíš prsten, máš pořád ještě prsty.“ A: „Dokud pro mě svítí slunce, nestarám se o měsíc.“

„Většina lidí má v očích ďábla, když tě zabíjejí. Pozor na ně,“ řekl Frank Bondy. „I když sami nehnou prstem.“ Řekl to stejně věcně, jako když tvrdil, že hřešit je dobré. Hřích je krása.

Frank Bondy se svou vybranou výchovou, jejíž zbytky na ně tak působily, dobrodružstvími ve světě, který nikdy nepoznali a který už většina jejich lidí nepozná, se svou příležitostnou morálkou, která se přizpůsobila každé situaci, musel vědět, co říká. Smrsklo se to na poloušměv v hezké Bondyho tváři; na bublinu, které se podobalo Frankovo svědomí. Držel se života, i kdyby visel na vlásku. Nepatřil k těm, kteří si ze všeho nejvíc přáli, aby je vybrali a měli to za sebou. „Dokud hraješ, máš možnost vyhrát.“

Občas oslovil Franka Bondyho, kterého si zvolili kápem, komandant lágru, SS-Oberscharführer Heinz Werner Blume z Heidelbergu, vysoký, plavovlasý a modrooký, střídavě v černé nebo šedo zelené polní uniformě.

SS-Oberscharführer Heinz Werner Blume udělal holí čáru do blátivého písku u baráků vězňů a nařídil, že nikdo ji nesmí překročit. Čára v blátě zmizela, protože pršelo, jako by tam nikdy nebyla. Nikdo z vězňů však už čáru nikdy nepřekročil, třebaže tam už nebyla. Blume to věděl. Věděl,

že narýsoval neviditelnou čáru, kterou nepřekročí nikdo, dokud chce žít. Každý vězeň si ji podrží v paměti, hlouběji než poslední buňku.

My jsme ji překročili, pomyslel si druhý. Udělali jsme krok přes čáru, i když jsme o ní věděli. Setřel se mu v mysli rozdíl mezi čarou v blátě nebo písku anebo čarou z ostnatého drátu. Propojila se mu na esesáky, které znali jménem: Rainer Haasler. Hans Stahl. Helmut Francknabele. Oskar Wolf. Gerhardt Dieter. Heinz Werner Blume. Leon Wechter. Moje čára v blátě a v písku, myslel si druhý. „Odtud už pro vás cesta nevede,“ řekl SS-Oberscharführer Blume. „Leda komínem.“

„Vynechal dráty,“ utrousil potom Frank Bondy.

Bondyho – stejně jako Blumeho – zaměstnávala otázka, proč je nutné, dřív než Němci zabijou člověka, ponížít ho, aby uznal, ještě než vypustí duši, proč musí umřít. Waffen-SS-Oberscharführer Blume musel vědět, proč je snadné zlomit lidi. Dokázal, že i nejhorší smrt je lepší než život.

Někdo se jednou zmínil, že se Bondyho matka měla sama zabít. Nebo že Bondyho nejsilnější opora je lhostejnost – včera, dnes, zítra. Ke všemu a ke všem. Kdoví? Jen jinak se tvářil a myslel si svoje. Bondy nikdy nemluvil o svém otci a matce. O rodině. Proč? Byl to nekonečný řetěz otázek.

Frank Bondy našel rovnováhu, když ji druzí ztráceli. Měl v sobě něco, co lidi mátl. Opakoval po SS-Oberscharführerovi Blumovi slovíčko Schlußstrich. Čára, pod kterou už se všechno jen sčítá, a výsledek. Co stačí sečíst: výsledek je vyčerpání, kdy člověk ví, co k němu přichází.

Moudrosti, z kterých nic nezbylo. Je příjemné se dívat na déšť, když stojíš pod střechou. Vlások po vlásku a přijde pleš. Kdo je kmotrem vlkovi, musí mít pod kabátem psa. A dál, a další. Myš jen s jednou dírou se vždycky chytí. Každý člověk si s sebou nese jen dvě věci: svůj zadek a v hrudi nepřítel. Hlupák vyhraje první kolo. Lepší mít kamaráda na trhu než peníze v kufru. Kdo utíká, toho pronásledují. Donekonečna.

Když udeří nejkrutější mráz, žere vlk vlka. – Měl dojem, jako by šlapal do prázdna. Mezera mezi nebem a zemí mizela. – V nouzi jsou i děti dospělé. Řekni příteli lež, a když ji neprozradí, pověz mu pravdu. Kdo se dožebrává, platí nejdráže. – Druhý si pamatoval, co slyšel Frank Bondy ve Španělsku, když překročil hranice z přímořských lázní v Biarritzu do San Sebastianu, v kasinu na Playa de la Concha, pláži škeblí. – Plot vydrží tři roky, pes překoná tři ploty, kuň tři psy a člověk tři koně. Možná, opakoval si druhý. O sobě Frank Bondy říkal: Člověk musí mít vlčí svědomí, aby přežil. Když jsi kovadlina, buď trpělivý, jsi-li kladivo, udeř. Každému se stane, co chce ze všeho nejméně. Lidi jsou jako manželství. Vybarví se. Stačí držet se řeky, aby člověk došel k moři? Často největší darebák dělá nejlepší dojem. Kdo chce potěšit všechny, nevstane nikdy dost brzo. Špatný obchodník má za to, že musí na všem vydělat. – Nebe se prostupovalo se zemí. Cítil chvílemi mazlavou hlínu, pak kameny, prach pod nohama. – Z hřібěte, které se nevytrhne z ohlávky, nebude dobrý kuň. Jen blázen čeká, den nečeká. – Frank Bondy se mu rozplýval v duchu před očima, stejně jako se rozpouštěla slova, jako v dálce utichající ozvěna. Představoval si, co přijde. Probíral to, jako se přebírá hrách, pleje býlí, odstraňují kosti z vařené ryby. Včera – alespoň některá včera –, zítra – jakékoli zítra – doplňovala a vyřazovala slova. Síla, s níž si to představoval, nepočítaje své nohy, ruce a prsty, oči, uši a opatrnost, byla jeho poslední síla. To nemusel říkat. Ani sobě. Napadlo ho, že paměť je lepší společník než Dany. Než on sám, tady a teď. Paměť je taky lepší společník než ticho, dálka a vlhko a strach. Než les v noci, vlhká, mazlavá země, kameny, ostré větve. Nebo ne, není. Je i není. Některá včera jsou ještě naživu. Alespoň kousek z nich. Vůně. Dotek. Vánek. Dveře. Hodně z nich rozežralo zapomenutí, čas, čas, žízeň a hlad nebo hrůza. Otupělost. Lhostejnost. Únava. Snad i tohle – teď, tady – bude jednou včera. S námi nebo bez nás.

Se mnou nebo beze mě. Hrál si v duchu se slovy včera, dneska, zítra. Krok, další krok. Zítra, včera. Krok. Včera, krok. Zítra. Slyšel v sobě vysychající hlas, který říkal, že tam, kam jdou, stejně nikdo už není. Nikdo na ně nečeká, ani v tom nejlepším případě. Byl to jeho vlastní hlas, se kterým zápasil, protože se mu pořád opakoval. Asi jako Bondy: „Koukni, život jde dál, pro ty druhé svět zešílel, ale točí se, jako se točil předtím. Rozhodující jsou maličkosti. Už to nikdy nebude, co to bylo.“ Mně se to vrazilo do toho, že i když dojdem, zazvoním a nikdo nepřijde ke dveřím.

„Myslíš to, že si musel ještě zaplatit, aby ho vzali do transportu?“
„To už bylo jenom to poslední. Klouže to tu, pozor, Many.“

Pak dodal: „Musím se tě chytit.“

„Dokud mi nežereš prsty, tak klidně, Dany.“

Náhle les končil. Cesta je zavedla k poli. Zastavili se za vysokým houštím. Na poli pracoval oráč s pluhem.

„Tu ženskou zabijeme,“ řekl první. A potom: „Jinak by nás prozradila.“

Civěli ze skrytu v křoví na zarostlého oráče. Vedl tence protáhlou koženou uzdu ryzáka za pluhem. Držel uzdu v jedné ruce a oběma přidržoval pluh. Úhor se svažoval dolů k vesnici, odkud prve přišla žena. Donesla mu hliněný krajáč a džbáněk. Muž zastavil koně. Kůň sklopil hlavu.

Muž byl zarostlý. Měl na sobě roztrhanou a záplatovanou kazajku s odstávajícím límcem. Žena stála kousek opodál a čekala, až se muž nají.

Žena byla hezká. Muž musel být alespoň o generaci starší. Žena na sobě měla vlněný kabát, ručně pletené vlněné punčochy a vysoké pánské šněrovací boty.

Muž jedl. Žena pozorovala koně a nebe, proud mračen. Muž ukusoval velká sousta, žvýkal důkladně a polykal. Díval se chvílemi přes hřbet koně na ženu.

Bylo to úzké dlouhé pole. Žena se odvrátila.

„Čím?“ zašeptal druhý.

„Kamenem nebo holí,“ odpověděl první.

„Kdo to udělá?“

Muž se díval na koně, který stál klidně, i když mu nikdo nedržel uzdu a opratě ležely přehozeny přes větev ořeší. Muž ukusoval z krajíců chleba, překlopených na sebe. Nebylo vidět, co má mezi nimi.

Oba chlapci to sledovali a polykali naprázdno. Když muž dojedl chleby, shýbl se pro džbánek. Viděli, že pije mléko. Teklo mu po bradě, za krk a na prsa.

Žena zůstávala zamyšlena. Měla hladce sčesané vlasy pod květovaným šátkem. Když muž dojedl a dopil a usmál se na ni, sebrala žena s vážnou tváří džbánek i krajáč, zabalila je do šátku a šátek s nádobím potopila do tašky. Měla hezké, pomalé pohyby a bylo vidět, že je v myšlenkách někde mimo.

Potom vykročila žena pomalu nazpět. Dělal dlouhé kroky. Držela se zpříma; nemusela sledovat cestu, kterou znala nazpaměť.

Muž výše po svahu si srovnal opratě a pobídl koně. Rozorával dál jarní zemi. Žena se ani jednou neotočila, ale muž se na ni několikrát podíval, než se čelem zas vrátil k zadku a zadním nohám koně. Zarostlý orač pracoval pomalu. Jeho kroky se přizpůsobily línému tempu koně. Tíha měkké země, kterou převracel, se bláťivě a černě odrážela v jeho tváři.

Žena došla na okraj vesnice. Šli v zástupu, aby je neviděla za sebou. Zapadla do stavení s narudlou střechou. Byla to samota. Vesni-

ce začínala až za druhým svahem. Byl to obytný dům s přístavkem, seníkem a budkou se záchodem.

U boudy pobíhal na dlouhém řetězu německý ovčák. Vítal ženu divokým štěkotem. Žena se podívala na psa a poprvé se usmála.

Někde ve vesnici odpovídala ovčákovi fena. Štěkala a vyla kvílivě a dlouze.

Za chvíli otevřela žena dveře a vyšla na dvůr v černých domácích šatech a v zástěře. Sypala slepicím zrní. Pes štěkal a žena se zase usmála na psa, na slepice a možná že i sama na sebe.

„Vypadá to, že je tu sama,“ řekl první.

„Jak to chceš udělat?“ zeptal se druhý.

„Uděláme to jen jeden, Many.“

„Kdo?“

„Rozlosujem si to. Řekni číslo. Many. Do dvacíti. Ale honem. Rozpočítám to. Od koho mám začít?“

„Patnáct,“ odpověděl druhý. „Ode mě.“

První to rozpočítal. „Seš to ty, Many. Musíš ji zabít.“

„Dobře, zabiju ji.“

„Kdybys to neudělal, udělají to pak oni nám, Many.“

„Jo. Půjč mi tu hůl.“

První mu podal klacek. „Nenechávej ho tam,“ řekl. „Vyraž z ní, ještě než to uděláš, jak je to ještě daleko do nejbližšího města a jak se jmenuje.“

Když byla žena hotova se slepicemi, vytáhla z kapsy zástěry kostku cukru. Nechala chvíli skákat psa na zadních. Nakonec mu ji hodila. Pes vyskočil vysoko. Chňapl po kostce a sežral ji.

Vzduchem proudily vůně předjaří, lesa a luk a teplého chléva. Druhý otevřel a sevřel rty, jako by lokal po něčem, co není vidět. Cítil, jak se první třese.

Dveře do chléva byly otevřené. Nebylo vidět dovnitř. Bylo tam šero, zdůrazněné světlem po dešti.

Naplnila je oba předtucha jídla. Změnilo se to v chvění a polykání slin. Bylo to tak blízko, jako země, které se dotýkali nohama, a jako vlhký vzduch, který jim rozpouštěl bláto na rukou, na těle a po tvářích.

Ve vesnici začali zvonit poledne. Nad stavením přelétali z okapu na okap holubi. Z kurníku se ozval kohout.

První se díval na tmavé otevřené dveře chléva.

„Nechceš si od ní vzít sirky a pak to tu pro jistotu zapálit?“ šeptal první.

„Dalo by to moc práce. Nemám sílu.“

První se stále díval na pootevřené dveře do chléva.

„Zaměstnalo by je to, než zmizíme,“ řekl.

„Leda bys moh běhat.“

„Nemůžu běhat. Jsem rád, že chodím.“

Žena zašla do chléva. Když vyšla, byl na její tváři zamyšlený úsměv, kterému nerozuměli. Ani teď za sebou dveře do chléva nezavřela. Pohladila si dlaní své černé vlasy.

„Já tě v tom taky nenechal, Many,“ řekl najednou první.

Druhý mu jen přelétl pohledem po tváři a neodpověděl.

„Počkám tady,“ zašeptal první.

„Čekej u dřevníku. Můžeš si u pumpy ošetřit nohu.“

„Hlavně ji zab.“

„Neboj se.“

„Za každou cenu, Many.“

„Jo.“

Druhý vykročil s holí prvního v ruce podél dřevníku, aby na něj pes nedosáhl. Neměl už přehled, kolik dní nejedli. Najednou se zastavil a ohlédl: „Už skoro vůbec nemám hlad,“ řekl.

Žena stála u dřezu s nádobím. Překvapeně vzhledla. Many vstoupil do kuchyně. Viděla hůl v jeho ruce; způsob, jak ji zvedl a podržel.

Druhý přelétl pohledem místnost. Pod stolem stálo dvouleté dítě. Žena měla chladnou, hezkou tvář, vzorně učesané vlasy. Dítě mělo plavé vlasy, jako by to nebylo po ní. Teď dítě vylezlo. Přidržel se za ruku ženy. Ženina ruka se chvěla.

Many byl taky překvapen, jak na ni zapůsobil. Ještě ho nenapadlo, že vypadá tak hrozně, že by se možná lekl sám sebe, kdyby se viděl. Možná že to dělala kuchyň, dům, žena a dítě. Držel zvednutý klacek. Chystal se vykročit. Žena skoro omdlévala. Nemohla dostat z hrdla slovo. Asi se bála křičet, i kdyby mohla, aby to neurychlila.

Bylo vidět, jak polkla slinu. Prázdné hrdlo se zvlnilo a její brada se přitiskla téměř k prsům. Hrud' se jí prudce zvedala a klesala. Měla sněhobílou pleť, plná prsa a štíhlé boky a silné hezké nohy v tmavých punčochách.

Na dítě to nepřeskočilo. Nebo to nebylo vidět. Mohla si domyslet, co chci, řekl si v duchu. Opřel se zády o zavřené dveře.

Viděl v jejích očích hrůzu ze smrti, jako ji viděl už mnohokrát s Danym, když vozili uhlí z centrálního skladu, ve sprchách, a nemusel se už nikoho ptát, co lidi cítí, co si myslí, když mají zemřít, protože to měli napsáno na rtech, v očích, na každém milimetru kůže.

Cítil, čím to na něj přeskakuje; bylo to skoro jiné uspokojení, než jaké čekal a na jaké se připravil. Žena strnula. Nemohla se pohnout. Svírala ústa. Upřeně ho pozorovala.

Věděl, že mu stačí tři nebo čtyři kroky s napřaženým klackem a bude to mít za sebou. Nebyl jen připraven na dítě. Necítil k ženě lítost. Mohl si vybavit, co říkal kdysi komandant vysokému komi-

saři, když stáli v chodbičce u kulatého okénka jako na lodi, že nakonec jim pomáhají tím, že je zabijou, od strachu ze smrti. A pak si mohl vybavit ještě mnoho jiných věcí. Ztratilo se to v něm za ty tři roky okupace, co byli v Praze, a ještě za ty druhé tři roky, co se dostali do lágrů, kdy je odsuzovali neznámí lidé za neznámé věci, aniž o tom věděli, a za jiné věci, s nimiž mohli být v každém případě spojeni jen velice vzdáleně, nikdy přímo. K tomu se teď přidalo to dítě.

Myšlenka zabít ženu přišla prostě, jako naopak bylo pro ně ze začátku těžké pochopit, proč je zabíjejí jako vši, aniž jim něčím ublížili.

Udělám tři, tři a půl kroku, říkal si. Uhodím ji do hlavy, jak nejsilněji můžu. Až upadne, praštím ji pro jistotu ještě jednou nebo dvakrát. Bouchnu ji doprostřed hlavy, abych měl jistotu, že to dostala.

Pak se v duchu ptal, co udělá, když dítě začne křičet. Mohl si domyslet, že dítě začne plakat. A tak jistě, jak věděl, že má právo zabít ženu, věděl, že nechce a neměl by zabíjet dítě a že je nezabije.

Napadlo ho zároveň, proč by to mohla být chyba, ale rozhodl se, že dítě nezabije. Zabije ženu, protože je dospělá a protože ji chtěl a musí zabít. Dítě nemusí zabíjet. Jenom to nemohl poskládat dohromady.

Uvažoval, jak se zbaví dítěte nebo jak je oddělí od ženy. Až to budu mít za sebou, řekl si, přivážu dítě ženinou zástěrou k noze stolu.

Byla tu podobná kredenc, jakou měli doma, napadlo ho, s šedými kameninovými hrnký. Židle měly hranaté řezby. Stály tu čtyři stejné židle. Pro koho byly ty druhé dvě židle? Na odkládacím stole vedle dřezu ležela modrá emailová krabice na chleba. Utkvěl pohledem na plechovce a žena to postřehla.

Vedle plechovky ležel dlouhý kuchyňský nůž na zařezávání slepic. Obojí měla žena na dosah, daleko blíže než on.

Druhý si to v duchu spočítal, jak jí zhatí cestu k noži, kdyby se pohnula. Pořád se opíral zády o dveře.

Stůl, vedle něhož stála žena a dítě, byl pokryt bílým venkovským ubrusem s třásněmi. Přes to ještě ležel druhý ubrus z červeného lnu.

U stěny stálo kanape. Nad opěradlem visela ručně vyšíváná kuchařka s obrazem myslivce a nějakou německou průpovědkou, psanou švabachem. Na vysoké vyřezávané skříni stála petrolejová lampa s širokým bílým stínidlem.

Vedle dřezu, ve výši ženiných prsou, byl na stěně zavěšen porcelánový mlýnek na kávu, s dřevěnou klikou. Na prádelníku stály staré hodiny na čtyřech zlatých nožkách s číselníkem a kruhy zvířetníku. Hodiny byly žluté a zlaté a ručičky byly z modrého plechu. Tikaly nahlas. Bylo na nich čtvrt na dvě.

Pohlédl znovu k plechovce vedle dřezu. Do dřezu natékala voda. Žena pomalu natáhla ruku, aby bylo vidět, že chce jen zastavit vodu a nic jiného. Otočila kohoutkem a voda začala jenom kapat, než ustalo i to.

Rozprostřelo se tu ticho. Žena sledovala jeho pohled, když se díval na plechovku na chleba, jako by jí tím něco říkal. Natočila se trochu bokem k dítěti, jako by je chránila, až vykročí a bude chtít praštit. Znovu znehybněla hrůzou.

Přehlédl místnost jako ostrov. Bylo tu čisto. Tak lidi mají tohle, myslel si. Bože, to není možné. Mají tohle všechno i uprostřed války.

„Co chceš?“ zeptala se konečně žena německy. „*Was willst du?*“

Ale nečekala na odpověď a udělala opatrný úkrok, aby mohla dosáhnout k plechovce na chleba. Otevřela ji a vyndala chléb.

Musela pustit dítě. Byl to načatý bochník čerstvého vesnického chleba. Pak vzala do druhé ruky nůž. Současně si opřela chléb o prsa. Začala ukrajovat krajíce, ukrojila tři a položila je vedle na kraj odkládacího stolu u dřezu. Nejdřív uložila chléb nazpět do plechovky a zavřela ji a pak položila nůž a ustoupila.

Druhý cítil vůni chleba, místnosti, sledoval ženu jako ve snu. Cítil chleba a současně pociťoval závrať. Přivíral oči a žena v nich viděla vraždu. Viděl v duchu během zlomku vteřiny třikrát nebo pětkrát, jak udělal ty tři kroky a uhodil ji a jak ji dorážel, když už ležela na zemi. Ležela vždycky v nějaké pozměněné poloze a naposled se jí vyhrnula sukně a byly jí vidět podvazky. V jednom zlomku vteřiny, s vyhrnutými sukněmi, ležela na kanapi a dívala se na něj, s tou svou vážnou krásnou tváří, jako by ho vyzývala.

Musel překonat závrať a pomáhalo mu, že se pořád ještě opíral zády o dveře a že držel klacek a zároveň se ho držel jako nějakého zřetelného pevného bodu. Bylo toho hodně, co viděl tváří v tvář té čistě oblečené ženě a plavovlasé a modrooké německé holčičce a v místnosti, do které se vracel každý den po práci na poli oráč, její muž nebo její otec. Nebyly to ty divné věci, o kterých s oblibou vyprávěl Frank Bondy. Byly to nejprostší věci. Spánky a oči se mu začaly zaplavovat krví.

Šel si pro chleby. Žena teď položila obě dlaně se sevřenými prsty dítěti na hlavičku. Zvedl hůl. Viděla ze všeho nejvíc jeho krví podlité oči.

„Víc nemám,“ řekla žena.

Druhý mlčel. Žena viděla ránu na jeho čele.

„Omastek taky ne,“ dodala.

Mluvila, jako by slova byla hráz nebo ochrana, ale věděla, že to není nic. Druhý docouval pozpátku ke dveřím. Vzal krajíce a přidržoval si je na prsou, jako prve žena.

Hučelo mu v hlavě tolik věcí a mezi nimi slovo „děkuju“, které neřekl. Neřekl nic. Podíval se na dítě. Dítě sklopilo oči. Teď mělo strach i dítě.

První na něho čekal u dřevníku s rozšněrovanou botou.

„Klepnuls ji?“ zeptal se a pohled na chleby v něm vyvolal úlevu.

„Měla tam dítě.“

Z očí prvního zmizelo ulehčení. Jeho rty se sevřely.

„Kde jsme?“ vyštěkl. „Zeptal ses jí, kde jsme?“

Druhý mu podal dva krajíce chleba a nechal si jeden. Pak mu podal nazpět jeho sukovici.

„Tys ji nepraštil?“

„Nejdřív to sněz.“

„Ty ani nevíš, kde jsme? Cos tam dělal?“

Když od někoho něco chceš, měl bys mu hned říct, co mu za to chceš dát. Jinak se to nedá hrát dlouho.

Dany taky neměl rád lidi, kteří byli „dej mi, půjč mi, udělej pro mě!“. Byli takoví jistě i po lágru, jako takoví byli předtím.

Danymu se zdálo, že někdo si šel pro chleba dvakrát. Ten člověk zrudl. Nedalo se mu dokázat, že šel dvakrát, ale nedalo se to už ani vyvrátit. V lágru, z kterého přišli do Meuslowitz, se lidi pro chleba škrtili. Rdoušili se i pro jiné věci. Za to, když někdo šel dvakrát, se našlo hodně rukou ochotných ke všemu. Anebo se to zařídilo tak, že vedoucí bloku poslal postiženého dotyčného do sauny. „Sauna“ byla něco jiného, než co dali světu Finové, jen jiný výraz pro komín. Taky mu někdy hodili přes hlavu deku a zbytek dokončili násadami od lopat.

Snad slovo spravedlnost bylo pořád ještě platné slovo. S jeho obsahem už to bylo nejistější, jako by to všechno někdo vzal a zadupal do země jako zrníčko prachu a zase, tu a tam, je našel, očistil a vrátil mu původní obsah.

Ten člověk, kterému pak nikdo nevěřil, mumlal něco o křivém svědectví.

„Jestližes ji nezabil, nechá zabít nás, Many.“

„Jez,“ opakoval druhý.

„Tak jsme si to ujednali, Many.“

První zas zuřil; zkazilo mu to radost z chleba.

Potom zvedl ruku s krajícem k ústům. Druhý ho pozoroval. Smažávalo to slova, která padla. První se zakousl. Povolil čelisti stejně prudce, jako v tom předtím byla všechna jeho zuřivost, chtivost a hlad.

Byla to ohromná věc, mít chleba, a věděli oba, co to je. První se zatvářil, jako by mu někdo přejel struhadlem po jazyku a patře až hluboko do hrdla. Zkrvavila se mu ústa. Vyplivoval sousto do nastavené dlaně a na zem, až do posledního ostrého drobečku.

„Co je ti?“ zeptal se druhý.

„Nejde mi to jíst.“

První otevřel ústa. Měl dásně samou krev. Stékala mu z koutků.
„Je to moc tvrdý,“ řekl ještě.

Chléb byl měkký. Věděli oba, že je to čerstvý chléb. Druhý se podíval na svůj krajíc a ukousl s největší opatrností své první sousto docela zkraje.

Vyplivl okamžitě chleba na zem. I jeho chléb zčervenal krví. Cítil, že mu opuchla ústa zevnitř.

„Dlouho jsme nejedli,“ řekl první.

„Musí mi dát nějaký mlíko,“ dodal druhý.

„Vem ho i pro mě,“ řekl tiše první.

„Zabiju ji teď, když mi to nedá.“

„Mohla by za náma poslat půl vesnice, Many. Mám jít s tebou, Many?“

„Ne, seš slabej a pomalej.“ Druhý odešel beze slova. První si svlékl botu.

Pata byla černá od bláta, zrudlá, jak se podebrala, a při sebemenším doteku z ní vytékal hnis.

První se na to chvíli díval, jako by to nebyla jeho noha a jeho rána. Cítil přitom ten horečný klid, který vždycky vystřídal jeho zuřivost. Štoural se v ráně dřívkem a zdálo se mu, že nikdy ještě necítil takový klid. Noha byla tak oteklá, že odhadoval v duchu, jak na ni navlékne botu a že ji už radši do konce cesty nesundá.

Pak zvrátil hlavu dozadu a opřel se o dřevník. Zavřel oči. Měl pocit, jako by chodil ve vzduchoprázdnu, kde nebyla pevná země pod nohama, mezi hvězdami. Když pootevřel oči, nedíval se už ani na nohu, ani na botu.

Nízko po poli lítali v hustých houfech vrabci. Neletěli nikdy daleko.

Díval se na dva oblázky, které byly na dosah jeho ruky, jako by nikdy neviděl oblázky, nebo jako kdyby si je znovu objevil. Hrál si s kameny jako s ploškami domina. Posouval je sem a tam a přidal k nim rozložený křemínek. Přestal si všímat vrabců.

Pak zkoumal kamínky. Chtěl možná, aby v jeho těle, ústech a noze odumřelo všechno, co bylo živé, protože co bylo živé, bolelo.

Usmíval se na kameny, jako by byl šílený. Záviděl kamenům, protože věděl, že kámen nic nebolí. Kámen může kdokoli rozbít nebo rozdrtit na prach, a přece ho to nebude bolet.

Byla to síla kamenů proti jakékoli bolesti. Nemyslel jenom na nohu a ústa. Oblázky vypadaly jako nepatrná, znetvořená vajíčka nějakých kolibříků. Pro kameny bylo každé znetvoření normální, pomyslel si. Nebo to bylo něco jiného než myšlenky, proud toho, co cítil a vnímal, nebo co necítil a nevnímal. Vzhlédl ke kurníku. Ale nevstal, aby tam vlezl. Pak se díval na otevřené dveře do chléva.

Viděl temnější obdélník dveří, které se otvíraly dovnitř a na něž nebylo vidět, na otvor, za nímž si mohl představit teplo, nějaké zvíře, od něhož nehrozí žádné nebezpečí. Slyšel bučet krávu?

Díval se na kameny, aby nemusel pozorovat chléb, který nemohli jíst. Měl dojem, jako by za zavřenýma očima viděl, jak Many vyplazuje na tu německou ženu jazyk, aby viděla opuchlé maso v jeho ústech ještě dřív, než ji praští.

Zavřené oči mu přinášely pocit pohodlí. Nechápal, jak může žít v německé vesnici žena s černými vlasy a oni dva s Manym, modroocí, s plavými vlasy ještě předtím, než jim je začali stříhat a dělat z nich matrace nebo kombinézy pro komanda z nacistických ponorek a pokrývky jako ve zvláštním oddělení vlasů v Auschwitz-Birkenau, tu smějí být jen jako vetřelci. Věděl, že si na to s Manym zvykli, i když před tím utíkali, a že na to budou umět brzo zapomenout, a i když ne, vzpomínka je vždycky něco jiného než skutečnost.

Myslel na to, zda jsou zbylí vesničani také modroocí, plavovlasí s rovnými nosy, rasa, která je tím čistší, čím severněji se nějaká bytost narodí. Takže ta docela nejčistší rasa, jak říkal jeho otec, když měl dobrou náladu, jsou lední medvědi. To prorokoval tatínek konec Třetí říše do pěti měsíců.

Nejčistší rasa jsou ledovce; kry. První zůstal sedět. Naslouchal zuřivému štěkotu psa, jako by se ho to netýkalo. Čekal, až vyjde ze stavení Many. Měl dojem, že mu pomáhá, když jenom sedí a je vedle něho stavení, kde nejsou žádné dráty kolem dokola. Taky les odtud vypadal jinak. Trochu se vzpomatuje, řekl si.

Žena je pozorovala oknem. Dobře viděla, jak odhodili do houští u dřevníku prázdné hrnky, do kterých jim nalila vlažnou kávu z náhražek. Pozorovala, jak oba hnětli v dlaních brambory, které vyndala z kamnovce. Dělal z nich těsto, aby jim lépe sklouzly chřtánem.

Sledovala také, jak menší pomáhal povstat tomu většímu a jak jim to šlo pomalu a ztěžka. Zvedl ze země hůl, které se v jeho ruce tolik bála, a podal ji tomu vyššímu.

Většímu mohlo být patnáct až sedmnáct. Menší byl mladší, ale čím pozorněji se dívala, tím byla zmatenější a nahlížela, že stejně tak mohl být starší.

Menší vedl toho vyššího. Větší musel být už dlouho a hodně nemocen. Připomněli jí náhle oba dva staré koně. Menší měl rozbitou hlavu na čele, asi se uhodil do skály nebo narazil na něco ostrého nebo ho někdo uhodil. Větší musel mít ošklivě zraněnou nohu.

Dívala se na ně jako ryba, která žije v zátiší hluboké vody. V jejím pohledu bylo znechucení, které narůstalo, čím dál už ušli směrem od stavení, a kterému rozuměla jen sama. Nebylo těžké odhadnout, kam půjdou.

Mohla vidět i bez velké námahy, že to bylo dlouho, co nejedli. Byli špinaví a páchli, jako asi páchl ten menší v kuchyni. Společně s nedůvěrou a úlekem, který, když ho přestála, se měnil v druh zvědavosti a utišení, že se nic nestalo, si připouštěla pocit údivu a zmatku, jak se tohle mohlo stát, na německém území, hluboko v zázemí. Nikdy tu nebyli žádní cizinci. Myslela na všechno, co už slyšela o intuici a půdě a krvi, o čistotě a nečistotě rasy.

A bylo tu ještě něco. Bylo to mimo dobré a zlé, jak to znala, a ještě něco, co to zároveň zahrnuje.

Okenice byly zacloněny červenou, ručně dělanou záclonou. Všechno v tomto domě, v kuchyni i v ložnici, neslo stopy práce jejich rukou. A kromě toho rukou její matky a jejího otce a jejich matek a jejich otců.

Taky žena viděla husté houfy vrabců, kteří přelétali po poli, a na druhém konci pole zahlédla vrány.

Záclona a to, jak se současně odrážela její tvář a hlava v okně jako v matném, průhledném zrcadle, připomenulo ženě doby, kdy byla ještě dívkou a neměla dítě. Zvedla dítě do náručí. Odhadovala vyššího a menšího, jak vcházeli zase do lesa, jako se odhadují lovná zvířata. „Miláčku,“ řekla dítěti. „Můj miláčku.“

Slunce se opíralo do okna. Dvojí lesk prolínal odrazem její tváře, jak se dívala na oba chlapce a zároveň viděla zblízka v okně sama sebe. Přesvědčila se volnou rukou, že má dobře zapnuté šaty. Knoflíky byly zapjaté.

Menší se otočil ke stavení. Pes štěkal. Žena zůstala u okna déle, než kam je mohla sledovat, jako by ještě váhala, co udělá.

Ve skutečnosti se už rozhodla. Postavila holčičku na podlahu. Přejela bříškem dlaně a prstů sklo zevnitř, jako by se dotýkala všeho, co je venku. Když odtrhla ruku od okna, dotkla se svých prsou.

Pak si navlékla plášť a uvázala šátek. Její tvář byla klidná. Strach už odešel. Jen její rty byly sevřené a ostré a oči přísné. Dotkla se v myšlenkách svého klína. Ale ozvěna zlosti, v kterou se změnilo to, jak ji vystrašili, zůstávala. Nejdříve šla a zvedla hrnky a odnesla je dovnitř, aby je mohla hned opláchnout. Pouštěla na ně zamyšleně vodu.

Měla pocit, jako by ji přitahovala i odpuzovala myšlenka na mor, na znásilnění nebo zprznění rasy, na všechno, čeho se bála a co jí bylo odporné, protože to nechtěla a protože její odpor nezahrnoval jen to, co nechtěla. Cítila v sobě ještě jiné ozvěny. Mohl je někdo vidět, když přišli? Byli to Židi? Nebo to byli cikáni? Projela jí páteří mrazivost, kterou znovu ucítila v klíně a spáncích. Vypadají teď Židi takhle? Jako ti dva, kterých se bál i její pes? Myslela na to, co slyšela v rádiu, co jí říkal otec a jeho otec a co věděli ještě od otců jejich otců. Věděla, že na to nestačí rozum. „Prasata,“ řekla najednou.

Přejela si dlaní po bocích, aby si uhladila kabát, a řekla znovu, stejně jako prve „miláčku“, to slovo. „Prasata.“

Holčička sledovala její ústa. Vlci, opakovala si žena. Jestliže vypadají Židi teď takhle, není jich věru pro svět škoda. Nikomu jich nemusí být líto, aby strašili lidi. Nikdy předtím živého Žida neviděla, takže si ani teď nebyla docela jista.

Byli to Italové? Nebo zajatí Řekové? Uvědomila si, že menší, i když byl dvakrát v kuchyni, nepromluvil ani slovo.

Je jistě pravda, že přinášejí rozklad, nepřijemnosti a zmatek. Rozrušují klid, o který se člověk snaží. Je v nich něco, bez čeho se jistě lidi obejdou. Šly jí hlavou výrazy, k nimž zatím neměla hmatatelnou představu nebo zkušenost – vyloučit, vypudit, vyčistit a odstranit –, které slyšela od starosty a v rádiu. Otiskly se jí na jeden ráz v hlavě, jako by na sebe přiložila dlaně obou rukou, aby se kryly jako jediná. Co neměla ráda v sobě a co už její otec a matka neměli rádi sami u sebe, se jí najednou promítlo do obou chlapců. Cítila, co ji zaskočilo a oslabilo, a vzápětí zároveň posílilo. Potřebovala povzbudit a posílit. A cítila, kde se její nově nabytá síla bere. Ano, byla, je a bude to pravda. Vnímala, co to znamená patřit nepochybně k čisté rase. Ano, řekla si znovu, je to pravda, co se říká; nemají idealismus. Znají jen návod k zištnému, nečistému a nesrozumitelnému životu.

Menší i větší, i když už byli v lese a nebylo je vidět, jí připadali jako mlha. Měla najednou pocit, jako by v nich přišla válka nakonec i k ní. Cítila v hrudi něco, co bylo stejně temné a zmatené jako strach, s kterým se kdysi vdávala a z něhož jí potom pomohlo dítě. Přelétla pohledem otevřenými dveřmi z kuchyně do ložnice vysoko zastlanou manželskou postel.

„Byla jsem příliš dlouho hodná,“ řekla dítěti.

„Mama,“ řeklo dítě.

Byli to tuláci, pomyslela si žena. Někdo, kdo nehne prstem, aby si udělal chleba, který jí, a přitesal trámy, které mu drží střechu nad hlavou. Kdoví odkud utekli? Kdoví kolik lidí okradli a zabili? Nikdy nebudou nic jiného. Nepatří sem. Nikdy sem nepatřili.

Nakonec se ještě jednou přesvědčila dlaní, že má dobře uvázaný šátek na hlavě. Pak šla k obecní úřadovně za kopcem. Vstoupila ke starostovi.

X

Druhý na něj pohlédl a viděl v jeho očích, že tohle nebyla lež.

„Vypadá to, že se k nám zase vrací štěstí, Dany.“

„Hlavní, že jdeme dolů. Půjdeme teď už skoro pořád jen z kopce, i když to možná ještě někde bude do kopce.“ Říkal to unaveně a tiše, ale bylo v tom i tak ještě povzbuzení.

„Je ti zima?“

Z vrcholu lesa to vypadalo, jako že se opravdu začala svažovat celá krajina. Svahy, lesy a pole se snižovaly, i když museli mírně stoupat, jako to bylo předtím obráceně. Svažité země mohla znamenat víc než pravděpodobně pohraniční oblast. Míjeli skálu, pod jejímž převisem si mohli sednout a chvíli odpočinout, aniž by museli mít strach z lidí nebo zvíře. Bylo by dobré tu zůstat den a noc a ani se nehnout, pomyslel si druhý a první uhodl a sdílel jeho myšlenku. Kdyby pršelo, nespadne na ně ani kapka. Leda by vítr hnal déšť proti nim.

„Byl bych rád, kdyby nás tu viděl Frank,“ řekl druhý.

„Proč?“ zeptal se první.

„Když má někdo tolik věcí, že si už ani nevzpomíná, kolik jich měl, nezaslouží si, aby je měl.“

Noha prvního byla už skoro bezvládná. Vypadala jako kus pověšeného dřeva. Skála byla obrovská a bezpečná. Sedět pod převisem jim dělalo dobře. Taky nehýbat se jim dělalo dobře. „Říkals něco?“ zeptal se druhý.

„Teď už to vydržíme,“ odpověděl první.

Druhý se vrátil v duchu do vagonu. Po třetím dni jízdy z jejich posledního tábora do Dachau v jižním Německu ležel Tomy Kosta, s tváří tak pobled-

lou, už bez krve, zažloutlou jako citron. Byl to ten nepříjemný druh lidí, kteří ani nemají nadání zabalit to do něčeho, v čem by to mohlo vypadat o odstín lepší. Dokud ještě měl sílu v rukou a nohou, byl vychytralý. Těch nahore se bál, těmi dole pohrdal. Věděli, že žaluje. Bylo to vždycky něco mezi udáním, žalobou a sebeobhajobou. Dával si pozor, aby mu nikdo neměl co dokázat. Měl tvář jako uhnětenou z opotřebovaného vosku, nos, oči, ústa. Když Kosta zavřel oči, nemohl nikdo odhadnout, zda ještě žije, nebo už dávno ne.

Nikomu ho nebylo líto. Nikdy z něj nikdo nic neměl. Dokázal se udržet dlouho. Někdy Frank říkal, že by chtěl vidět, koho si takovej člověk vezme za ženu; viděl už případy, kdy si sehnali docela pohlednou manželku a měli ucházející děti.

Frank byl první, co si na účet Tomička Kosty vyřizoval účty s lidmi z Kohenovy party a žertoval na Kostovo konto ty první tři dny. Kosta mu připomínal „egyptskou princeznu v muzeu, kde jednou byl“. Nabalzámovanou pryskyřicemi a navzdory tomu už skoro rozpadlou. Držela podle Franka pohromadě díky tomu, že ty tři tisíce let ležela v bedně, oblečená od hlavy až k patě, srolovaná jako onuce a zatočená do barevných saténových pásů, stejně tenkých a pevných jako tenká hovězí nebo kozí kůže.

„Byla báječně oblečená. Divím se, že ji nikdo za ty tři tisíce let nesvlík,“ říkal Bondy.

Kosta vypadal spíš o tři tisíce let starší. Bylo mu méně než Bondyho egyptské princezně. Byl hubenější, než když se narodil, a vypadal starší a zmačkanější, než když přišel na svět.

„Říká se, že člověk, když umírá, vypadá stejně, jako když se narodil, a obráceně,“ poznamenal Frank.

Frank poznal první, že Kosta ještě žije. Podle otřesů jeho těla v rytmu vagonů. „Každý druhý si hraje na to, jako že jeho život není tak docela z tohodle světa,“ usoudil Frank.

Kosta umíral pomalu, zabalený do dek. Šel z něj pach jako z leklé ryby. Mohli si domyslet, proč připomíná Bondymu tu egyptskou princeznu. Deky mu nikdo nevzal. Promenovaly mu po nich vši. Pár lidí uvažovalo už třetí den, kdy začal tak páchnout, jak se ho zbavit. Nikomu nestál za námahu, aby vstali, vzali ho za ruce a za nohy a vyhodili v noci přes pažení.

Vši roznášely tyf. Naštěstí pro Kostu jich měl tolik, že se ho nikdo netknul.

Když si někdo potřeboval ulevit čtvrtou noc přes pažení vozu, stoupali si mu ve tmě na prsa, na ramena a někdy i na hlavu jako na schůdek, z něhož se to dalo udělat pohodlněji.

Od té noci páchl Kosta ještě navíc čpavkem. Bylo vlastně divné, jak si to Kosta všechno a trvale zkazil, i kdyby to dokonce přežil a usadil se na neznámém místě. O nějakých lidech napsal vedení terezínského ghetta, když si ještě hráli na samosprávu, že s „touhle zlatou mládeží by se mělo něco udělat“. Nikomu nevěřil, jako by to mohlo zvětšit jeho vlastní důvěryhodnost. Nikdy neudělal, co řekl, a neřekl, co udělá. Pro Němce měl úsměv idiota, kterým je napůl dráždil a napůl uklidňoval. V hlavě to měl srovnané. Věděl, že hlavní stan gestapa v Berlíně je na Prinz-Albrecht-Straße 8, jako by chodil s Kaltenbrunnerem na pivo. Nestál by za tolik uvažování, kdyby neležel vedle nich a neměl vši. Vlak pohupoval jeho žebrovitým tělem, navlečeným v hadrech.

Ráno se Dany podíval po lidech, co po něm v noci šlapali. Dal jim na srozuměnou, že kdo na něj ještě jednou šlápne, dostane se do křížku s ním. Nebylo to jen proti Franku Bondymu. Byla to Danyho nevypočitatelnost. Nakonec nikdo nevěděl, jak a kvůli čemu se zničehonic naštve.

Byla to pomalá, lenivá smrtka. Ráno do něj Dany skoro kopal, aby ho přivedl k vědomí. Potom z něj začal vybírat vši jako Kristus. Házel je přes pažení podél trati. Dany byl s to nakazit klidně půl jižního Německa.

Tenkrát si už našel Bondy místo vedle Sedmihradského, jako by byl odpovědný za vagon. Ve skutečnosti nechtěl být blízko Kosty. Připomínal mu vším, čím byl a co se z něj stalo, co chtěl zapomenout.

Na chvíličku se zastavili.

„Představ si, že bysme byli holky, Dany,“ prohodil druhý.

„To ani nechci,“ odpověděl tiše první.

Druhý ho vlekl dál. Danyho noha prohrabala mraveniště, jak ji táhl za sebou. Lesy se zdály řidší. Nemuseli se už tolik vyhýbat stromům.

Frank říkal: „Pořád bude zapadat a vycházet slunce, hoši. Zase bude pršet a uschne to. Budou vedra, vánice a svítit a hasnout hvězdy. Pochybuju, že by se toho v Monte Carlu, v hernách a klubovních místnostech, kromě zatemnění moc změnilo.“ Cítil, čím ho vyškrtli z budoucnosti. „Všechno, co je na světě dobré a schopné, je ve špatných rukou,“ soudil. „O Německu nemluvě.“

Znělo to, jako když předtím říkal, že „všechny symboly časem vyblednou“. Lidí jezdí jistě i teď – kdy je veze vlak na Dachau – k moři, ani je nenapadne přestat plavat, hrát tenis, mít svoje koníčky, dělat děti nebo si je nedělat. Budou se vdávat, ženit, rozvádět. Ženské si budou hledat jiné muže a muži jiné ženy. To „stejně nikdy nevyřeší“.

Prvnímu se zdálo, že ztrácí sílu rychleji, než jdou. Snažil se šetřit všechno na to, co potřeboval k pohybu jednou nohou, jako by na druhou mohl zapomenout.

„Ještě můžeš?“ zeptal se druhý.

„To, co říkala moje máma, Many. Když budeš chtít žít, budeš žít. Když nebudeš chtít žít, nebudeš žít. Tak to už příroda zařizuje.“

„Jdem zase do kopce, Dany.“

„Hodně z toho všeho byla vždycky jen zbabělost,“ řekl tiše první.

„Je těžkej vzduch,“ řekl druhý. „Vlhko.“

Byli oba v duchu se svými věcmi. Byly to společné i rozdílné záležitosti. Padalo sem víc světla. Paprsky slunce klouzaly po kamenech.

Many myslel na to, proč nezabil tu ženu s dítětem. Myslel na to pomalu, jak byl unaven, a uvažoval o tom, jako by se to vtíralo do jeho mysli skoro proti jeho vůli, něco, co nečekal, s čím nepočítal a co není nezbytně nutné. Přinášelo to ještě mnoho dalších věcí. Kolem zabíjení bylo dřív mnoho tajemství, které si zabíjení možná ani nezasloužilo. To všechno se z toho teď svléklo a bylo to nahé, jako byli nazí oni.

Všechno se prostoupilo zabíjením a vše se do zabíjení oblékalo a obouvalo, jako by to byla noha, boty, chůze i kroky. Měl i dozadu uspokojení z každého zabitého Němce, zatímco oni dva s Danym ještě žili, jako asi Němci, co ještě žili, měli radost z každé zabitě židovské ženy, muže nebo dítěte. Obsáhlo to pomstu, kterou za ně někdo vykonal, a zadostiučinění, že je to vždycky ještě možné, i když se to už třeba zdá vyloučené.

Nakonec se všechno smrškló jen na to. V zabíjení byla zvláštní síla, i když se ta síla dala poznat a ovládat. Věděl přesně, kdy ho to začalo unavovat, myslet jenom na zabíjení, stejně jako ho to předtím začalo udivovat, jako když člověk zjistí, že všechno, co za tím viděl, bylo zastřené nebo zahalené oponou, která se najednou rozevřela.

Věděl přesně, kdy se to změnilo. A co by to mohlo znamenat, že se to změnilo, když byl u té ženy.

Bylo to jako gumové lano, které přitahovalo člověka stejnou silou, jakou se od toho odtahoval. Bylo to dvojznačné a mnohoznačné jako všechno, s čím se zatím setkal a čím si mohl jen lámat hlavu.

Nedovedl si to ještě vysvětlit, ale cítil, co to v člověku udělá, když může někoho zabít, a jak to zahrnuje i to, když nezabije. Byl v tom obsažen on sám, někam dopředu, kde se bude možná moci ptát sám sebe a bude moci sám sobě odpovědět.

Zabít nebo nezabít se dostalo do člověka, jako je v něm krev, kterou pumpuje srdce do tepen a žil, vzduch, který vdechuje a vydechuje. Mimo jejich vůli žít tu byla vždycky mnohonásobná vůle je zabít. Byla to přesila, ale dalo se proti ní zkusit obstát tak dlouho, dokud člověk žije, pokud ho nezabijou. Byla to vůle proti vůli.

Možná že si na to odpoví jednou stejně jako teď. A pak si odpoví ještě jednu věc. Je dvojí druh lidí. Jedni, co mají štěstí, a druzí, kteří nemají štěstí. Jedni, které zabijou, a druzí, které nezabijou. Jedni, kteří musí zabít, a druzí, kteří nemusí zabít. A pak jsou lidi, kteří žijou jen proto, že místo nich zabili někoho jiného. Není to jejich vina, ale nejsou už ani nevinni, lidi, místo nichž se už nikdo nenarodí. Je lepší to v duchu odsunout stranou. Hodit to za hlavu. Jak říkal Frank, mezi tolerancí a morálkou se ztratí hranice. Pro Franka to byl materiál, z kterého vypukla válka.

Myslel taky ještě na Franka Bondyho, který odněkud věděl, že je rozdíl mezi tím někoho zavraždit a někoho zabít, protože ten člověk chtěl zabít mě nebo mě zotročit, jako bych už ani nežil, jen živořil v jeho stínu, z mnoha důvodů. Zavraždit někoho, protože chci jeho věci, pohrdám jím, aniž bych věděl, kdo je, nebo zabít někoho, protože ho nenávidím za to, co mi udělal a co udělal těm druhým, co jsem viděl, o čem jsem slyšel, u čeho jsem byl. A bylo toho vedle sebe a proti sobě ještě mnohem víc.

Ten rozdíl se asi setřel, ale nesetřel se nikdy úplně. Nestíral se, dokud na to mohl člověk myslet, i když byl tak unavený a také jeho myšlenky byly unavené.

Toho polského medika, který amputoval lidem nohy a ruce a prsty, i když nemusel, by dokázal zabít, i dodatečně, protože na něj měl vztek a věděl, že by byl v právu. Ale byl i tenkrát rád, že ho zabili ti druzí.

Hodně lidí, které viděl při tom, co dělali, by dokázal zabít, aniž by si to musel vyčítat.

Ale mohl si vzpomenout i teď na situace, kdy si myslel, že by bylo skoro lepší, aby byl zabit sám, než aby zabil.

S tou ženskou to bylo taky ještě něco jiného, protože si mohl zatím nejhloběji v sobě říct, že neudělal nic z těch velkých věcí, které neměl udělat. To byl ten starý pocit, o kterém si myslel, že v něm vyhasnul, jako když Dany říkal, že minulost je pro něj mrtvá, a nebyla, že by člověk vážně dal radši přednost tomu nechat se zabít, než aby zabil sám.

Tu ženskou nezabil, protože by se cítil vinen. To, co věděl teď, v tu chvíli, kdy byl v její kuchyni, cítil instinktem, který mu říkal i věci, které nevěděl nebo je věděl až daleko dodatečně, nebo nikdy. Byla to také nějaká zvláštní síla, která v člověku existovala, kromě skutečné a přehledné síly ve svalech, v nohou, rukou, očích, aby je udržel otevřené, když tak dlouho nespal, ta divná síla, kterou člověk někde skrýval a radši ji nevyvolával v život, jako by tím, že o ní neuvažoval, snad nebyla. Nebo naopak.

Věděl, kdy by se člověk nechal radši zabít, než aby ho dodatečně zabil stud, který by nikdy neutlumil a který se nemůže ztratit, aniž by věděl, proč se neztrácí, a naopak, začne narůstat, až když se zdá, že se rozplynul. Mělo to taky dvě stránky: schopnost někoho uhodit a zabít a neschopnost nebo nevěli někoho uhodit a zabít.

Někdo má štěstí a nemusí zabít, i když je válka a zabíjení patří k dennímu chlebu jako hlad, zima a spousta věcí, které by nikdo neudělal, a pak jsou tu ti druzí, co nemají štěstí a zabijou je.

A potom myslel dlouho na ty, co se zabili sami. Bylo jich tolik, že trvalo dost dlouho, než je probral, i když ani neprobral všechny, a než došel k tomu, který to udělal naposled, když vyskočil po hlavě v noci z vagonu.

Zabít nebo nezabít, nezabít nebo zabít. Dát se zabít nebo se nedat zabít. Až na to, kdy si už člověk nemůže vybrat – buď proto, že nemá sílu, nebo proto, že ho dostali do kouta. Ale je to pořád jen zabít či nezabít. Je to začátek a konec. Všechno uprostřed. A zůstane to tak asi až do posledního člověka na světě. Ale ten se už nebude muset ptát. Ještě nejsme poslední na světě. Ještě jdeme za svým. Nezabili nás ještě.

Myslel na to dítě. V duchu se zeptal Danyho: „Chceš, abych zabíjel děti?“ V jeho představě Dany mlčel, jako mlčel skutečně. A najednou na to všechno zapomněl. Snažil se jen překonat únavu. Cítil v morku kostí, proč je to ze všeho nejdůležitější. Kdykoli nepřekonal únavu – alespoň do jisté míry –, ztrácel smysl pro nebezpečí, a to bylo dobré i špatné, ale mohlo to být i nejhorší. Smysl pro nebezpečí bylo to první, co je vždycky nakonec zachránilo.

Byl to smysl pro nebezpečí, který zachránil Danyho a který pak Danyho přiměl, aby vyskočili z vlaku v tu správnou chvíli. A pak, když už za nimi střílel Sedmihradský. A potom, když je ostřeloval omylem ten americký letec.

Jenže teď byl Dany unavený. Nemyslí asi už ani na nebezpečí, ani na bezpečí. Tak to bylo na tom kopci na začátku s ním, uvažoval Many. Smysl toho všeho nic neváží, ale bez něj je člověku lehčeji, jako by z něj spadlo závaží. Většinou se nepočítá, jaký člověk je, ale co dělá. Co udělá v tu rozhodující chvíli. A pak jako v dlouhé ozvěně. Tohle, co mi jde hlavou, je ta ozvěna. Je to ozvěna i původní hlas. Prolíná se to.

Jak teď šli lesem, snažil se našlapovat, aby to nebylo pro Danyho ještě horší. Ale nemohl na to myslet pořád.

Pomyslel si, že Dany jde vedle něj jak slepec; našlapuje, jako kdyby každý jeho krok byl mrtvě narozené dítě. Je to jeho chyba, ne moje. Jde, jako by už byl mrtev, řekl si ještě. Možná že si to šetří na místo, kam dojdou. Ale možná, že si myslel, že to už nemůže být horší.

První asi cítil, že druhý uvažuje o něm.

„Budu jen jít, jestli někam dojdem, Many,“ řekl. „Budu se při tom válet celý dny ve vaně.“

Dalo se z toho vyčíst, že si mohl sednout a zemřít; nebo zůstat stát a zemřít anebo jít a zemřít z kroku na krok. Byl k tomu zralý, jako poslední suché listí, než spadne ze stromu; dalo se to zaslechnout z každého jeho slova.

Mluvil o vaně s horkou vodou. „Budu jít, jít, jít...“ Šeptal a říkal to jako něco, o čem ví, že už to taky není pravda. To, co jednou tvrdil Frank Bondy: „Když si myslíš, že něco už nemůže bejt horší, zkus si představit, že bys to ztratil. Teprve co ztratíš, má cenu.“ Ale taky měl zásadu: „Když se někdo nechá ošidit, dobře mu tak.“ Měl za to, že když si někdo nechá něco líbit, patří mu to. Někdy přirovnával Frank Bondy život k partii karet. „Ani tak rád nevyhrávám, jako nesnáším prohru.“ Byl to už dávno všechno loňský snůh.

Ptáci zpívali v korunách stromů. Po mírně stoupajícím svahu se pohybovali taky už jenom pomalu. Druhý cítil, že je zase horký. To, co pokládal Frank Bondy vždycky za nejšilenější, napadlo ho.

Hodně z toho, čeho se ze začátku báli, pohltila teď únava. Šli, jako by spali, a drželi se jeden druhého, aby se neztratili.

„Viděl jsem v duchu ty děti,“ řekl druhý, jako by něco chtěl dodatečně vysvětlit.

„Jo,“ odpověděl první.

„Byli to Maďaři.“

„Jo.“

„Tlačily se na matky, držely se jich za prsty, za ruce, nohy, za šaty, za co mohly.“

„Hm.“

„Tiskly hlavy k jejich bokům nebo zadkům, břichu nebo stehům u klína, kam dosáhly.“

První neodpověděl. Snad v chůzi dřímал. Druhý se nadlouho odmlčel.

„Byly by se do nich nejradši protlačily a zmizely, jestli víš, co chci říct. Víš kde,“ řekl druhý. „Vypadaly jako malé krysy.“

„Jo.“

Znělo v tom: Že se ti o tom chce vůbec mluvit. „Děti jsou všude stejný.“

„Jo,“ řekl první, jako by říkal ne. Druhý byl přece první, kdo by to měl vědět.

„Ale i v břiše nebo v zadku mámy by byly za chvíli v plynové komoře, i s ní.“

„Hm.“

„Je to za námi,“ řekl druhý, ačkoli v tom znělo nevyslovené, že je to pořád s ním, a bude to před ním, jakkoli dlouho nebo kam půjdou a dojdou. Je to v nás, asi i v Danym, ale zdolalo ho to, nechce mluvit už vůbec o ničem. Druhý myslel na děti, které šly do plynu pozdě, protože do ledna 1944 zůstávaly židovské rodiny v Maďarsku poměrně v klidu; pak jim to Němci vraceli zrychleně i s úroky; dávali jim přednost do komína, takže si oddechli ostatní, kteří mohli čekat. I maďarské rodiny nakonec musely čekat, protože

jich bylo tolik a nemohlo se na všechny najednou dostat, čekaly před komorami, na prostranství mezi podzemní svlékárnou a spalovnou, mezi břízami; nedávali jim už jíst ani pít. Děti byly nejdřív ukřičené, pak jen ustrašené a nikdo je nedokázal uklidnit, matky, otcové ani staří lidé, až nakonec hlad, žízeň a nejistota, jak ji děti cítí. Viděl v duchu německé dítě, jak se drží ustrašené matky. To dítě mu to překazilo. Nikdy nechápal dost dobře, jak dokážou Němci zabíjet děti. Odpustil by jim možná ledacos. Ne zabíjet děti. Snažil se ze sebe vymazat, jak v Birkenau házeli esesáci ze sportu batolata na zeď, jako by to byla kulečnicková koule nebo vrhací disk. Neodradila je ani přítomnost matek. Věděli, že se jim nikdy nemůže nic stát. Kdo by je obvinil? Kdo by proti nim svědčil?

První ani teď neodpovídal.

„Je mi z toho vždycky špatně. Dělají se mi hned mžitky před očima.“

„Zapomeň na to; ničí ti to nervy; kdo to potřebuje?“

„Jo; zapomenu na to.“

„Nemysli ani na děti nebo matky, když chceš dojít. Schovej si to na potom.“

„Jo,“ slíbil znovu druhý.

Ale Dany byl zároveň rád, když Many mluvil, protože se bál ticha a slyšet hlas druhého pro něj bylo něco, co jenom cítil a co asi by neuměl vyjádřit slovy, aby to neznělo směšně nebo chabě.

A věděl, jakou námahou za to první platí. První, po dlouhé době, myslel na svou matku. Na její zrzavé vlasy vyčesané do drdolu, anebo rozpuštěné až na záda. Vlasy. Vlasy.

„Many?“

„Co?“

„Nic.“

„Ty toho taky nech,“ řekl pak Many.

Asi už pochopil, proč jsem tu holčičku nezabil, myslel si druhý o prvním, a proč jsem nezabil tu ženskou. To se ví, že to byla chyba. Bylo by krásné, kdyby mohl člověk dělat jen ty správné věci, které musí udělat, aby existoval, i když na ně musí mít silný žaludek. Máme oba dost silný žaludek, když se vezmou v úvahu některé věci. Nechtělo se mu na ně myslet. Co jedli. Kdy se nikdo nikoho neptal, co jedl. Pak myslel na to, jak lidi na baráku prosili, aby je v noci nebo mezi směnou a selekcí někdo zabil a měli to za sebou. Dítě otce. Otec dítě. Někdo měl strach o život. Někdo už měl strach ještě žít. Myslel na to, kolik lidí utopili esesáci v latríně. Aby tam nikdo nevysedával zbytečně dlouho. Stačilo utopit jednoho dva.

„Many...“

„Jo, jsem tady.“

„Jsem tu taky,“ řekl první.

„Jako bych to snad nevěděl,“ řekl druhý.

Vzduch byl hustý a potrhané pavučiny visely ze stromů jako stará, stejně potrhaná lhostejnost všeho a všech ke všemu a všem. Procházeli lesem a kusy pavučin, roztrhané větrem nebo deštěm, se na nich zachycovaly a visely z nich nebo vlály ve větru, než je ze sebe zase strášli, aniž se tím namáhali. Prvnímu připomenuly potrhané pavučiny matčiny vlasy.

„Nemá to konec,“ řekl první.

Myslel na jejich vzájemnou otupělost. Na to, že jsou k sobě chvílemi jako hluchý s němým nebo hluchoněmý se slepým.

Když byl první dlouho ticho, věděl o něm druhý, že naslouchá zvířatům nebo své únavě, v které všechno doznívало anebo vyvolávalo podobné ozvěny jako v něm, a trávě a stromům, větru, šelestu jehličí, něčemu tak vzdálenému jako třesk hvězd a blízkému jako rozslápnutý brouk, puklá suchá bobule ještě z loňska, hluk, který dělají kroky, země nebo mravenci.

„Měls ji klepnout,“ dodal zase první, ale znělo to, jako by zároveň říkal, že ticho ho zabíjí. Nebo ho naplňuje něčím, co nechce. Nebyla pro to slova.

Jediné, co můžeme ještě zabít, je ticho, pomyslel si druhý. Stačí být naživu. Věděl, že se toho první drží, aby zapomněl na bolest v patě, na to, kolik musí ujít, jak daleko je ještě asi Praha; kterým směrem, aby nešli zase špatně, jako by se tím držel jediné jistoty, něčeho, co věděl tak určitě, jako že po dni přijde noc a po noci den, i když ne v každém případě taky pro ně. Ještě něco ví každý člověk jistě, řekl si. Ví to i Dany, i já. Věděl to Frank Bondy.

Už vím, jak se dělí svět, pomyslel si druhý: na to, co je člověku lhostejné, a na to, co mu není lhostejné. Na obojí může zájít. Musí to v sobě vhodně střídat, aby přežil, lhostejnost i její sestřičku, opak lhostejnosti. A co se na tom dá postavit, na čem člověku ještě záleží. Taky na tom, čemu se dokáže člověk přizpůsobit nebo ne. Myslel zase na sebe a na Danyho. Na Danyho včerejší zásady, které se asi ztrácely v ráně, kterou měl v patě. Myslel na to, jak někdy v neděli nemuseli na druhou směnu a v táboře byl klid. Dany odpočíval vedle něj a mlčel, a když se ozval, řekl, že si připadá jako hadrová panna nebo panák, ale místo pilin nacpané popelem. Hadrová panna nacpaná popelem. Jo, tomu rozumím bez námahy. Tak si asi chvílemi, když na to měli čas, připadali všichni. Připomenula se mu chuť popela i v zeleném a nahnědlém jehličí, starých šiškách, v zeleném smolném lese. Dokázalo to, nadlouho, přebít všechny ostatní vůně.

Nechtělo se mu mluvit o tom, co se mu pořád tlačilo do spánků: Všude se najde někdo, kdo tě zabije bez důvodu. Je takové místo, kde to neplatí? Možná na konci Mléčné dráhy, jak by asi odpověděl Frank Bondy. Snad by mu nevadilo, kdyby tu ženu zabil, ale v sebeobraně. V sebeobraně se musí zabít, aby člověka nezabili. Ale je

hodně lidí na světě, kteří zabijou člověka, jako zabíjejí zvířata, bez důvodu. Ztrácel se mu v duchu mezi tím rozdíl. Zabít nebo nezabít. Uvažoval chvíli o lidech, kteří zabíjejí, aniž k tomu potřebovali důvod. Němci nepotřebují důvod, aby zabili. Nepotřebují ani člověka nenávidět. Zabíjet je otužuje. Cítí se tím tvrdí, jako skála, dub, jako křemen. Přináší jim to radost. Mají potěšení z krutosti. Zabíjejí, jako by říkali světu: Podívejte se, jak jsme otužilí, krutí, bez citu. Copak Dany snad neví, že když jednou člověk zabije, už není nikdy, jako byl předtím? Pletla se mu do toho ozvěna myšlenky, kterou přisuzoval Němcům; říkali jim pořád totéž, tři roky, co byli v lágrech, a tři roky předtím: „Nemáte, nemáš možnost. Prohrajete, prohraješ. Nakonec prohrajete. Nakonec prohraješ.“ Je to snadnější jednat s člověkem jako Dany, myslel si. Když je nevystrašíš nebo je neobrátiš proti sobě, aby tě nenáviděli, nezabijou tě.

„Je to bludiště,“ řekl.

„Půjdem donekonečna.“

„Je to pořád teď, anebo nikdy.“

„Co?“

„Čas. Bludiště, Many.“

„Hm,“ řekl první, jako by to říkal druhý.

A zase šli.

„Stůjte!“ ozval se pod nimi stařecky chrčivý hlas. „Halt.“

Oba sebou trhli. Druhý se otočil. Stačil jim pohled na sebe. Ani je nenapadlo zastavit. Všechno zas začalo fungovat, jako by se probudili.

V nížině mezi stromy pod nimi postupovalo asi dvanáct starců ozbrojených puškami.

„Wehrwolfové,“ vyhrkl první.

„Nadešli si nás,“ vydechl druhý. „Pojd'!“

Odhadli oba ty staré a mohli vidět, že jsou staří a slabí a nebudou stačit dlouho s dechem, jako s ním nebudou dlouho stačit oni. Starci vypadali jako jednotka veteránů; věděli, že je nepotkali v lese náhodou. Napadlo oba, že starci jsou ještě čerství, zatímco oni už melou z posledního.

Mohli jen utéct. Dostat se na vrchol kopce, přes hřeben a zmizet za ním, zatímco starci budou teprve stoupat a nebudou moci vědět, kterým směrem na odvrácené straně se dali. Kolik to bylo metrů? Starci to měli asi sto třicet metrů a oni jen asi třicet. Viděli před sebou smrčí. Musí se tam dostat. Ale i to záleželo na náskoku, který si získají. Museli dokázat, aby je od starců oddělil kopec, tak jako je oddělil ten první kopec od vlaku. Byla to zkušenost, která se teď vyplácela, a nemuseli se o tom dohadovat.

Ticho lesa rozrazil podruhé výkřik starce, který ty druhé s páskami domobrany vedl. Vzápětí za ním vyšlehl do lesa výstřel.

Oba chlapci běželi lesem, i když slovo běh je nadsazené a jejich „jak nejrychleji mohli“ bylo poměrně pomalé. Bylo to téměř tím pomalejší, čím víc se snažili být co nejrychlejší. Na vrcholu kopce viděli smrčí, pod něž se chtěli dostat, prolézt jím a pak běžet dolů, po odvrácené straně svahu.

„Nemůžu,“ řekl první.

Druhý neodpovídal. Viděl, jak první lapá po dechu. A taky postřehl, jak se starci opírali o své lovecké pušky, jako by to byly hole. Odhadl mezeru, která je oddělovala zdola od starců a shora od hřebene vrchu.

„Dělej,“ sykl druhý.

„Nemůžu,“ řekl první.

Bylo to poprvé za celou cestu, co řekl nemůžu, a druhý z toho slyšel ještě jiné věci. Viděl, jak první lapal po dechu, ale ani to nebyl jen vzduch, který nemohl chytit. Odhadl znovu mezeru, která

je oddělovala od vrcholu kopce a od starců. A odhadl vzdálenost, hustotu a barvu smrčí.

„Dělej!“ křikl.

„Nejde to.“

„Chceš chcípnout?“

„Nejde to,“ odpovídal první, jako by potvrzoval otázku druhého.

„Dělej,“ opakoval druhý, jako by opakoval, že musí.

Lesem začaly práskat výstřely, jeden za druhým, až jich bylo dvanáct a pak začaly znovu. Dvanáct a dvanáct a znovu dvanáct. Ozvěna se rozléhala lesem tím zvláštním ozvukem, který se tříštil o stromy a unikal v mechu a v korunách. Starci nebyli nikdy hotovi ke střelbě ve stejnou dobu. Dalo jim to práci nabít, zalícit a vystřelit. Ale stříleli, jako by si tím sami něco dokazovali. Postupovali v rojnici lesem mezi stromy, do vrchu, který je zpomaloval. Část starců měla uniformy nebo části uniforem. Někteří byli ve svých vycházkových loveckých oblecích, které už taky byly velmi staré. Stařec, který je vedl a vypadal svěžeji než jedenáct ostatních, šel vzpřímeně, v čele ostatních, jako by je chtěl povzbudit a strhnout k výkonu, který jim přihrála náhoda i povinnost. Měl na sobě myslivecký klobouk se štětkou a ve srovnání s kulovnicemi ostatních byla jeho puška skoro moderní. Jeho uniforma byla novější, i když také byla stará a neměla na sobě označení ani hodnosti.

Stříleli nepravidelně a kule hvízdaly lesem. Někdy proletěla lesem jen jedna kule a pak bylo ticho, jako by ji sledovali, alespoň podle zvuku, než se utopila v jehličí a mechu před nimi, nebo se zavrtila do měkké kůry kmene.

„Nemůžu,“ šeptal první, kterého druhý táhl za sebou za ruku.

„Můžeš,“ šeptal nazpět druhý.

Kule je míjely, zavrťávaly se blízko nich nebo před nimi a pod nimi do mechu a roztříštily některé kořeny.

Zvláštní byl zvuk letících projektilů, které šly vysoko a nic jim nestálo v cestě, takže za sebou nechávaly svištivý, zlověstný a zároveň skoro nevinný zvuk.

Vníмали střely jako část hry, kterou to bylo pro starce; a zároveň to byla hra jednostranná, protože se hrálo jen o život obou chlapců. Někdy kulky připomínaly včely nebo sršně.

Nebyly to včely ani sršni a ani jeden z chlapců na to nemyslel.

Ptáci se vylekali a ztichli. Nejlépe střílel muž, který jednotku vedl. Ani ten nestřílel dobře. Nejdříve nechal starce střílet v chůzi a pak jim nařídil, aby se zastavili, vyrovnali, opřeli o stromy a mířili déle. Bylo slyšet německé rozkazy, pokyny a útržky vět.

Krajní ze starců si vedl kolo. Bylo slyšet řev, který platil jim. Velitel domobrany je chtěl přimět k tomu, aby zastavili. Pak dal rozkaz střílet v salvách. Les se znovu naplnil střelbou.

„Dělej,“ šeptal druhý. Rval prvního za rukáv, který se roztrhal.

„Běž sám,“ odpovídal první.

„Pojď,“ opakoval druhý.

„Zkus to sám.“

„Dělej!“

„Nech mě tu,“ prosil první.

První se vysmekl druhému. Druhý udělal pár kroků, než se otočil. Ani na vteřinu si nepřipustil, že by se mohli vydat do rukou starcům. Dany ležel pár kroků pod ním. Nemohl udělat sám ani krok. Starci se zastřelovali na něj.

Muž, který je vedl a kterému bylo asi méně než ostatním, snad pětadesát nebo sedmdesát, si vzal nabitou pušku od starce, který polykal sliny a už nestřílel.

Druhý viděl jen tu jedinou možnost, aby se dostali nahoru přes hřeben dřív, než je starci zastřelí. Už věděl, že je starci nedohoní a že to poznali a budou se zastřelovat, dokud se nestrefí.

Věděl, že kdyby byl kopec delší, mohli by je starci uštvat, protože to nezáleželo na vzdálenosti, ale na tom, kdo déle vydrží. K tomu, co si ti staří chtěli dokázat, jim stačilo je uštvat.

Nechtěl myslet na to, že by Dany nedošel a dostali ho zaživa. První už nevnímal, že se k němu vrátil a začal ho zase rvát za límec a za rukáv, dokud se nepohnul.

Druhý polkl a napjaly se mu žíly na čele k prasknutí. Uchopil prvního pevněji, aby mu nevyklouzl, a vlekl ho jako balík. Bylo to to nejtěžší, co kdy v životě vlekl. První se snažil dostat se na nohu. Svíral svou hůl. Ale hůl se chvílemi vzepřela a bránila mu v pohybu.

Druhý nechtěl myslet na to, co to s Danym dělá. Táhl ho za sebou a věděl, že ho musí dotáhnout na hřeben, když to má mít smysl.

„Proč mě tu nechceš nechat?“ vydechl první, když druhý musel na vteřinu zastavit a nadechnout se.

„Nechci bejt sám,“ zašeptal druhý.

Blíž k vrcholku začínal porost. Bičovaly je nižší větve. Pronikli nízkým křovím. Slyšeli se navzájem, jak dýchají. To slyšeli výrazněji než kule. Konečně byli ve smrčí. Před nimi vyrazil z úkrytu párek divokých králíků. Zmizeli po několika skocích v houští. Oba byli podrápaní a tekla z nich krev a pot.

„Stůjte!“ křičel první ze starců a nabíjel si pušku. Bylo slyšet cvakot zámku. A pak zase jednotlivé výstřely.

Pro starce muselo být potěšení střílet. Vrátilo jim to mnoho z těch věcí, které už kdysi v životě měli a teď je dostávali podruhé.

Stříleli na své hadrové pohyblivé terče a měli dost nábojů, aby měli zároveň šanci zasáhnout.

Druhý už nemohl dýchat. V hlavě mu hučela dvě německá slova „halt“ a „nieder“. Cítil zase ty povědomé palčivé chuchvalce v hrudi a v bocích. Nemyslel na to, že bojují o život; myslel jen na to, zda

mohou dosáhnout vrcholu, ale nelámal si tím hlavu, jenom to chtěl.

Řetěz starců postupoval za nimi a vzdálenost narostla. Postupovali pomaleji než oni, jako by tím platili za výsadu střílet. Zase zastavili a mířili opřeni každý o svůj strom.

Zdola v lese bylo slyšet německy: „*Ich kann nicht mehr. – Schieß doch! – Hab' nicht geladen. – Jetzt bist du dran. – Mir tut die Hand weh, ich hab' Rheuma. – Ich krieg' ihn schon. – Entweder du, oder ich. – Männer, vorwärts!*“

Hlasy byly staré a věčné. Postupovali v řadě; hlasy, jež sem pronikly, byly šišlavé; měli víc kulek než zubů.

První už skoro ztrácel vědomí. Nechal se vléct porostem. Odrážel se jen někdy svou zdravou nohou. Ve chvíli, kdy druhý uklouzl, jeden ze střelců pečlivě zamířil a vystřelil. Kule, která opustila hlaveň, proletěla lesem, vzdáleností asi sto metrů, a než je dostihla, ve zlomku vteřiny se stalo několik věcí, z nichž jen dvě byly rozhodující a postřehnutelné. Druhý vlácel svého polomrtvého společníka, a jak se přece jen první snažil pomoci, vkleče, vleže a znovu vkleče, jednou rukou jako by pádloval, a jak jím prostovlasý trhl a on ho naopak stahoval nazpět, aniž by chtěl, aby nezůstal v porostu sám, zakopl menší o kořen. V té chvíli kulka, která by ještě před zlomkem vteřiny proletěla jeho páteří, pokračovala v cestě a provrtala si prostor jen rukávem paže, za kterou se ho první držel. Nedotkla se masa a hvízdavě utonula v jehličí a pod mechem, jako by ji mohl druhý vidět.

„Přísahám, Dany,“ chrčel.

První se zkusil postavit. Bylo cítit spálenou tkaninu. První poskakoval vleže, divoce a směšně po jedné noze. Druhý ho teď vzal za límec kabátu oběma rukama, čelem k němu, takže couval směrem k vrcholu kopce a táhl ho jako zvíře.

„Jo,“ sípal druhý.

A pak jako by se o něčem přesvědčoval: „Dělej!“

První mlčel. Pak šeptal, aby ho tu druhý nechal.

Menší teď vlekl většího jako utrženou část svého těla. Byli už v nejnižším zeleném porostu. Byli tak vyčerpaní, že se mohli zastavit a lehnout si a zahynout dřív, než by je starci zastřelili a dostihli.

Za prstencem zelené trávy byl hřeben a v blízkosti hřebenu už překonával i druhý vzdálenost každého kroku na několik fází a vkleče.

„Ještě kousek,“ sípal menší.

První vypadal, jako by oslepl.

„Jsme skoro nahoře, Dany.“

A pak: „Převal se na mě.“

Byli nahoře. Drželi se v objetí. Překulili se tak, aby je hřeben kryl. Druhý zvracel. Nevyhýbal se tváří prvnímu a dávil. Smrčí bylo svěží, zelené a vonělo. Les roztrhlo ještě několik výstřelů, ale už jich nebylo dvanáct. Pak to utichlo a mezi stromy se zase ozvali ptáci.

Druhý si otřel ústa o mech. Nemysleli už na to, že se starci asi bojí sledovat je až nahoru, na odvrácenou stranu svahu, protože nemohou vědět, zda mají nebo nemají zbraně.

„Měls ji zabít,“ řekl potom první, když už zase mohl mluvit.

„Budem to zas mít z kopce, Dany.“

„Poslala je ta svině,“ dodal první.

„Je ti špatně?“

„Ne.“

„Seš celej bílej.“

První mlčel.

„Co je ti?“ zeptal se druhý.

Lesem províval vítr. Ptáci zpívali. Koruny se pohupovaly ve vlnách, jak se vracely tam, kde původně byly. Vypadalo to jako hra. Země a les voněly předjařím. Byl slunný, hezký den, jaké někdy bývají v březnu, nebo naopak v září. Hluboko dolů, kam až pod sebe mohli dohlédnout, se táhl les svahem. Stromy se kolébaly mírně, jen někdy se listí chvělo, jako když se chvěje struna, ale vrhalo odstíny zeleně ke slunci, které je měnilo v zlaté. Čím dále mohli dohlédnout, tím víc k sobě stromy splývaly, obrovské, vysoké lesnaté pole, a tam, kde se špicemi dotýkaly stromy oblohy a obloha se dotýkala stromů, byla téměř rovná čára, jako nějaký jiný, lesnatý obzor, s tu a tam vykousnutým zubem, jak byl některý strom nebo některé stromy nižší, a vypadalo to jako nepořádně učesaná, neznámá přímka.

A taky některé stromy byly vybledlejší a to zase vypadalo jako mnohokrát opravená zelená kazajka.

A pak tady bylo krásné modré nebe, tiché a mírné, syté modří, kterou mají jen ty nejhezčí slunné předjarní dny.

„Jak to, že nepoznáš, že tě chce někdo zabít, Many?“

První se mu podíval do očí, byly spíš šedé než modré a byl v nich lesk, jakého se někdy ten druhý u Danyho lekal.

„Já už to poznám,“ dodal.

Byli unaveni a přáli si spát a mysleli na to, že jdou a spí zároveň. Přáli si spát tak dlouho, jak si to v minulých třech letech tak často přáli, aby se vyspali, jak se nikdy nevyspali.

Druhý ještě cítil na patře hořkost zvratků. Neměl už v žaludku nic z toho, co tam předtím dostal. Z tváře prvního zůstaly výraznější jen zanícené, krví podlité bledé a lesklé oči.

„Jsem už skoro jako ti Židi z Maďarska, Dany,“ řekl druhý potom.

Napadlo ho jen letmo, co jednou vyprávěl Frank o Maďarech. A pak si z toho Frank Bondy udělal klacek na některé maďarské

Židy, když mezi sebou hovořili maďarsky, aby jim nikdo nerozuměl, a vyprávěl, jak si někde v Americe pletli maďarštinu s šílenstvím.

„Jsem jak umlácenej,“ dodal za chvíli druhý.

První mu neodpovídal. V patě ho bodalo a myslel na to, jak zašel Leonard. Povzbuzoval se, že dokud ho to bodá, nemůže být noha docela mrtvá a on taky ne. Vzduch byl čistý, pronikavý. Země byla vlhká.

„Ještě chvíli a začal bych se litovat,“ řekl druhý.

Pak ještě řekl: „Když jsem byl malej, Dany, chodil jsem do školy s německou holčičkou.“

„Kdybych šel dovnitř já, Many, zabil bych ji,“ řekl první.

Sestupovali pomalu vedle sebe a mlčeli. Uprostřed lesa, stále směrem dolů, narazili najednou na silnici. Byla široká, s hladkým, trochu děravým asfaltovým povrchem, jak to stavěli v lesnatých oblastech v posledních šesti letech Němci.

Podívali se na sebe. Les, mech, nebe a silnice vytvořily něco nového. Bylo to jako nějaký trám, který pluje po vodě, a ta voda taky pluje po vodě nebo po jiné tekuté hmotě a všechno to plulo, jako by to byly jen vrstvy nějakých vod a hmot, které se houply jedna v druhé.

Sedli si nahoře nad příkopem. Během hodiny projelo silnicí oběma směry několik německých kamionů. Jednou tudy projel vojenský motocykl, nějaká spojka. Zvuk motoru nebyl nikdy tak neskutečný jako zvuky lesa, větru a ptáků.

„U týchle serpentiny je to nejlepší, myslím,“ řekl druhý.

„Kterým směrem, myslíš?“ zeptal se první.

Mluvil o směru a přál si zůstat sedět.

„Podle mě dolů. To je doprava, Dany.“

„Vytekla ze mě všechna krev. Nebo vyschla. Jsem celej vyschlej.“

Za okamžik podal druhý prvnímu ruku a stáhl ho, aby sklouzli na dno škarpy. Seděli tak, aby je nebylo vidět, kdyby kolem něco jelo v opačném směru nebo auto, na které by se beztak nedostali. Bylo by dobré, kdyby tu byla převislá skála, pomyslel si druhý. Neřekl to. Za hodinu zaslechli motor. Odhadovali, co to je. Motor se pomalu přibližoval.

„Vypadá to jako nákladák, Dany.“

„Je to nákladák, Many.“

„Máme zas štěstí, Dany, jestli je to nákladák.“

„Je to nákladák,“ opakoval první.

Pak druhý řekl: „Nákladák.“

Zvuk motoru narůstal. Byl to docela jiný zvuk než vlak, kterému naslouchali šest dní, takže se jim vryl do paměti, že ho slyšeli, i když už dávno ve vlaku nebyli, jako by vlaky projížděly lesem, nocí a jejich myšlenkami.

„Třeba to pojede až tam, Dany.“

„Jede pomalu,“ řekl první.

Bylo to ze všeho nejdůležitější, aby jel pomalu a mohli si naskočít. Lehli si na břicho. Byla to malá třítuna. Korba byla prázdná. Auto vrčelo do zatáček, takže ho mohli slyšet i vidět a odhadnout své možnosti, aby se nespolehali na to, že pojede ještě něco, a ne jelo by pak nic.

„Nic lepšího nám nepojede,“ zašeptal druhý.

První sevřel v pravé ruce hůl a levičkou se chytil dlaně druhého. Jakmile je auto začalo míjet, vytáhl druhý vyššího ze škarpy, udělal dva skoky za autem a první poskakoval za ním.

Druhý se zachytil korby. Dany udělal další dva skoky za ním, jako by mu to bylo jedno, že přijde o nohu. Potřeboval k tomu samozřejmě i tu nemocnou nohu a došlápl na ni. Věděl hned, že to neměl dělat. Věděli oba okamžitě, že to neměl dělat.

Druhý se držel pažení korby a přitahoval prvního a nákladák se pomalu škrábal nahoru. Přesto byl tah vozu prudký. Prvního bodlo v noze jako ještě nikdy. Přešlápl si, aby se navzdory bolesti odrazil, a podlomila se mu i jeho zdravá noha. Padl. Druhý ho ještě několik vteřin táhl, takže nebylo znát, jak padá. Jeho tělo se protížilo. Druhý pustil nejprve prvnímu ruku, slyšel ždychnutí těla na silnici a pak se přestal držet korby.

První ležel na cestě. Vedle něj ležela hůl. Druhý k němu skočil a začal jím cloumat, aby ho postavil. Mohli si spočítat, že auto už nemohou chytit, a možná že ho napadlo odtáhnout prvního, aby je neviděl řidič v zrcátku. Trhnul ještě párkrát rukávem většího. Bylo to, jako by ho bil. Nebo jako by bil sebe, celý svět. Za autem se už nepodíval.

Jelo na první rychlost do kopce a vrčelo jako stará pila.

XI

Místnost ve vesnici, kam je odvedli jako zajatce, spojovala dvojími dveřmi starostovu kancelář s hostincem. Stačilo přejít chodbu.

Nechali je svléknout donaha, a když zjistili, že jsou neozbrojeni, dovolili jim zase, aby se oblékli. Jejich šaty ztvrdly a páchly. Hadry v botech se spekly.

Otevřenými dveřmi bylo vidět do lokálu. Druhému napadlo, že to možná byla dřív škola, než z toho udělali hostinec. Stoly a židle byly srovnány v jednom rohu, v několika vrstvách na sobě, jak tu přežily zimu.

Byli to starci, kteří je honili a stříleli po nich v lese. Stačilo jim, aby si je nadešli spodkem lesa, v místě, kde rozdělila les silnice. Najednou se starostovi muži vynořili pod silnicí ze stínu mezi stromy a stáli před nimi. Rozestoupili se do vojenského polokruhu a obklíčili je. Mířili na ně puškami, jen starosta měl luger.

Starosta je upozornil, že stačí pohyb, aby je zastřelili. Pak je odvedli sem. Stařec v bývalé české uniformě mluvil důvěrně se starostou německy. Museli držet celou cestu ze silnice sem zvednuté ruce, jen Dany si mohl vzít hůl, protože bez ní nemohl vstát ani jít.

Starcům nevadilo, jak strašně kulhal a že kvůli tomu museli jít pomalu.

Když je dovedli sem, dovolili jim posadit se na dlouhou lavici. Bylo tu teplo. Pak asi lavici nechají vydrhnout, napadlo druhého. Stáli dvě hodiny se zvednutýma rukama a Dany se najednou svezl na zem. Druhý se díval chvílemi do chuchvalců červeně v Danyho tváři. Měl žízeň a litoval, že se prve nenapil ve škarpě z louže.

Vesnice byla tichá a čistá. Všechno uspořádané, domy, zahrady a cesty a pole, stromy a keře, kůlny, nasekané dříví po straně domečků, ještě pozůstatky zimy, všechno otevřené jaru, daleko od války. Za koncem vesnice ležel hřbitov, obehnaný bílou zdí, na které nebyly skvrny, kromě světlejších míst po deštích. Pole byla zčásti už zoraná. Na hřebenu střech a v holubnicích vrkali holubi. Seděli v párech, bílí a šedí, občas některý přeletěl a usadil se na protější střeše. Slyšeli štěkat dva psy. Pak se jeden pes přidal a na jednu někdo šel a všichni tři psi ztichli. Na konci vesnice rostly tři lípy s obrovskými korunami. Kokrhal kohout. Okna v hospodě se leskla. Vesnice vypadala za oknem cizí, upravená, klidná a spořádaná, všechno na svém místě, kde už to bylo dávno a kde to asi takhle zůstane. Možná. Z obrazů na zdi hospody se dívaly tváře otců nebo dědů v loveckých oblecích, s dvouhlavňovými puškami. Uprostřed byla vycpaná hlava divokého kance.

Byl rád, že se mu nevrací vidina, jak jde všech dva tisíce lidí rovnou z vagonů do plynu, zdraví se s lidmi ze *Sonderkommando* a říkají, že do šesti neděl se všichni sejdou tam nahoře; kdo byl dole i nahoře, musí přece spolehlivě vědět, kde je to lepší. *Viděl v duchu, jak začali vyskakovat přes pažení vagonů, pokud nebyli v těch krytých, z kterých se už nikdy nemohli dostat, i když se nějakým způsobem pak dostali i z nich, jako by vyskakovat za jízdy z vagonů byla nějaká nakažlivá židovská nemoc. Sonderkommando je ujišťuje přátelsky, že mají štěstí, protože právě došly čerstvé plechovky s cyklonem B a nikdo nemusí zatím šetřit; vyřídí se to během patnácti minut; nebude se to táhnout, jako když mají na dva tisíce lidí jen pár plechovek, a podobá se to, jako by slabé ruce opilého rezníka chtěly zabít uškrcením statné tele, krávu a býka najednou. Když budou mít štěstí a komandant si to bude*

přát, zahraje jim lágrová kapela argentinské tango anebo marš *Alte Kameraden*.

Pak *Sonderkommando* pije polskou vodku z lahví, které jdou z dlaně do dlaně, jak jim je přinesli němečtí vojáci, s kterými tu jsou společně, aby jim to šlo od ruky.

„Na zdraví,“ říkají lidi ze *Sonderkommanda* těm, co jdou do sprch.

Jsou tu známí neznámí, příbuzní, pár slavných lidí a jsou všichni na jedné lodi. Tohle se mu někdy zdálo, jako by to před sebou viděl, a pak si nebyl jist, zda to neviděl opravdu, když vozili s Danym uhlí.

Americký letec kroužil nad kopcem. Už nestřílel. Jen oblétał vlak. Vypadal jako hvězda, nakloněn křídlem, aby na ně viděl. Jen několikrát vystřelil do lokomotivy, aby věděli, že má nabito v kulometech i v kanonku a dostatek střeliva i benzínu.

Pokaždé se hned napoprvé trefil. Pak létal nad vlakem, předváděl akrobatické triky první kategorie, včetně loopingu, jako by to znamenalo nějaké všem srozumitelné šifry.

Rozuměly tomu všechny tři strany po svém, Němci, oni a letec.

Kopec byl poset lidmi. Běželi jak mravenci. Lezli přes sebe, zakopávali o sebe, ale neustále se to černé mraveniště posunovalo po svahu kopcem směrem nahoru. Stráže stály u vagonů. Vstoje, s povykročenou levou nohou, stáli vojáci pevně a stříleli do prchajících jako do králíků.

Stříleli skoro nazdařbůh. Taky tak to lidi trefovalo. Zasáhli téměř každým výstřelem, i když ne všechny stejně nebezpečně. Za chvíli se černal kopec těmi, co běželi, i když někdy po zádech, hlavách a rukou těch, co už leželi zasaženi, a na některých místech to nebyla černě, ale červeň kopce. Při ohlédnutí vypadal vrch u paty svahu jako červená, krví napitá země.

Mezi zasaženými lidmi byla i ta hezká Polka, kterou vytáhli z kanálů. Mluvila o milosti, o ponížení a povznesení, ačkoli tomu se nedalo dost dohře rozumět. Ukazovala Frankovi, který se nad ní zastavil, jizvy na bocích a na prsou a na stehnech, jak ji pokousali němečtí cvičení psi a jak jí německé ženy otevřely prsa bičem.

Viděl potom Danyho, jak jde do komína. Spatřil matku, otce a svou malou sestru Annu. A ještě něco.

Bylo to vždycky směšné, jak člověk mohl vidět i sebe, jak tam jde a zároveň jak tam nejde. Na všechny, co šli do komína, klesala mlha.

Bylo toho vždycky dost, co si navzájem neříkali. Možná že i Dany měl tyhle vidiny. Někdy stačili lidi ze Sonderkommanda dát i pár lidem ve sprchách loka vodky. „Jsme všichni na jedné lodi,“ říkali, stejně jako místní Waffen-SS. Měli svůj kousek pravdy.

Nakonec to nebyli jen němečtí choromyslní a nemocní, na kterých nacisti vyzkoušeli komory a trik se sprchami, a Židi, ale i Francouzi, Angličani, Američani a Kanadani a samozřejmě Rusové a Poláci, celý svět šel v německém abecedním pořádku do sprch. Brali si ručník a mýdlo, jak papouškoval ten blbec ze Sedmihradska, po ještě větším pitomci z Německa, zabíjet je čirá nádhera, všechny otužuje, ty, co zabíjejí, i zabíjené. Může – stejně jako jeho vzor, komandant vši SS – hrdě míjet kopce mrtvol a prohlásit: „To mnou ani nehne.“ Sedmihradský si taky myslel, že brodit se v krvi jako ve vodě ho dělá lepším, protože silnějším a tvrdším, nesmiřitelně. „Jen padavka ví, co je to slitování.“ A s úsměvem: „Ano, smrt je má milenka.“

Bondy o Sedmihradském řekl:

„Nemá pravidla a není to pro něj hra, jen tři fáze: Můžeš spáchat, co chceš. Děláš, jako by se nic nestalo. Do třetice stačí mlčet: přijde den, kdy na nic už nebudou svědci.“

Vyplatil každého nového vězně tuctem ran, aby nikdo už po výprasku nebyl, čím byl ještě před ním. Bil rád otce před synem, syna před

otcem, bratra před bratrem. Nařídil otci bít syna, synovi otce, bratrovi bratra.

Sedmihradský do nich střílel, i když se do Danyho a do něj netrefil, protože je zaštitili lidi, co vyskákali z vagonů až po nich. Stud člověka vysiluje. Každý, kdo ještě žil, žil na úkor někoho, koho už zabili. Tak to zařídili Němci, ne oni sami.

Sedmihradský bil a zabíjel lidi, aby zahlédl v jejich očích a tvářích hrůzu, která ho uspokojila. Cítil se silnější. Neptal se na účel, když zabíjel nebo trápil lidi. „Láska je slepá,“ říkal Sedmihradský Frankovi Bondymu. Nejvíce bil lidi, co se pokusili o sebevraždu. „Ty stoko, ty zvrhlá stvůro! Chceš, abys mi chyběl do počtu?“ Taky Sedmihradský zabíjel bez důvodu. Někdo potřebuje důvod, aby zabíjel, myslel si druhý. Někdo válčí, protože rád zabíjí. To jsou Němci. Někdo má rád válku, protože může zabíjet bez důvodu, ale nerad válčí. K těm patří Sedmihradský. Nebo Rakušani. Hodně Rakušanů bylo u Waffen-SS, ale dávali přednost službě v lágrech, aby mohli zabíjet bez důvodu, pěkně za větrem. To si dřív nemyslel, že tolik lidí zabíjí bez důvodu.

Už si přestal lámat hlavu, proč tolik lidí zabíjí lidi, jako se zabíjejí zvířata, a nemusí k tomu mít žádný důvod, snad ani nenávisť nebo pomstychtivost. Zabíjet patří k životu některých lidí jako lovit ryby, pozorovat motýly anebo chytat či pozorovat ptáky v letu, dýchat nebo kejchat, sledovat počasí, když svítí slunce, prší, mrzne. Někomu je příjemné zabíjet. Mně ne. Danymu taky ne.

Když bylo hezky, připomínal lágr Sedmihradskému rumunské vrchy a pláň a zpíval si, docela hezky, i když vždycky ochraptěle, německé a rumunské písničky, mezi nimi Das ist die Berliner Luft, Berlínský vzduch. Sedmihradský se posmíval, že se sbíhají na apel jako kuřata s useknutou hlavičkou. Ztlučené, když se sbírali, aby si zachránili život, pobízel: „I slepé kuře najde zrno.“ Nerušily ho nemoci, pro něž vězňové ani neznali jméno.

V Dachau u Mnichova, kde Sedmihradský sloužil po Flossenburgu, dělali radní i obyvatelé, že nemají ani potuchy, co se děje za zdí. Nejsou jako Švýcaři nebo Švédi? První dodávají svítící náramkové hodiny Longines a Omega nebo Schaffhausen a čokoládu pro německé letce, druzí se mohou přetřhnout, aby dali německé armádě nejlepší děla. Každý člověk má v sobě takovou zeď, soudil Sedmihradský, za níž se radši nekouká. Měl v Sedmihradsku pět tříd základní školy.

„Z morálky udělali něco jako pažitku do polívky,“ říkal Bondy. „Stačí mít pažitku nebo morálku rád nebo nerad. Pro pořádek tetují v lágru i nemluvnata, než je strčí, dřív než zapadne sluníčko, do pece.“ Sedmihradskému vylézaly chlupy z uší a z nosu.

Druhému se připomenul pach, kterým zaváněli lidi ze Sonderkomanda, sběrači a spalovači mrtvol a zřízení ve sprchách, než je nechali vylítnout komínem, izolovali je a nechali bydlet ve zvláštním baráku.

Sedmihradský ubil vězně Flacka, že močil u plotu. Sedmihradský se díval na lidi jako na hračky, které může libovolně rozbít. Stačilo dát vězni rozkaz; odtlačit vagon s rourami, cementem, kamením. Zvednout po náletu traverzu. Tvrdil, že židovská duše smrdí česnekem. Židovská duše je jako odhalený zadek vězňů, když jim vyplatí pětadvacet. Nařídil Danymu odtáhnout Flacka do krematoria.

„V lágru jsou všichni vinni, i nevinní,“ řekl Bondy. „Podílíme se na velkém díle výstavby Německa.“

A taky, za zády Sedmihradského: „Miluje nás k smrti.“

Chystal se Dany, aby oplatil, co poslední tři roky dostával? Šlo by to vůbec splatit? Dany byl unaven, aby někoho nenáviděl. Neodpouštěl všechno. Ani na to neměl sílu. Taky mu to nesedělo jako lidem z Kohe-novy party, kteří mluvili o pomstě. Dany se držel svých dvou pravidel. Asi se s tím už narodil. S někým, jako je Dany, to může takhle jen umřít. Dany dokázal ze všeho nejvíc starat se sám o sebe, ale držel se mě, jako jsem se držel já jeho, protože člověk sám je méně než dva, když jsou z jed-

noho těsta. Sám to někdy člověk může dokázat. Ve dvou nemusí. Dany dával přednost starat se o sebe, ale ve dvou. Tak je to taky se mnou.

Mám závrat, nebo co, zeptal se v duchu Many. Točila se mu hlava. Dělal se mu mžítka před očima. Zatmívalo a zase se před ním rozsvětlo. Tlačilo ho to na prsou. Obrovská dlaň, která ho tiskla. Co to je? Many zamrkal, aby se toho zbavil.

Když se Dany otáčel k té Polce, co ležela na kopci, říkala mu: „Měli jste ji zabít. My bychom tu ženu zabili, i s dítětem.“ A pak: „Podívej, co udělali s námi. To jim snad chcete zapomenout?“

Dany běžel dál. Stačilo, že se u ní zdržoval Frank Bondy. Dostala zásah do páteře. Frank vyběhl s dvěma dekami, aby mu nebyla v noci zima, každou si nesl pod jednou paží. Když si k té Polce klekl, položil jí jednu z dek pod hlavu. Druhou jí zakryl tu ránu.

Wanda mu říkala, aby se nezdržoval, je vyřizená. Nebude asi hodně lidí, kteří v tomhle závodě doběhnou.

Frank Bondy se na ni podíval a z jeho očí zmizela neřest. Zůstal s ní.

Létaly mu kule nad hlavou. Wanda měla dost, i kdyby směla přežít. Frank ji utěšoval. Nikdo na světě neví, co je mu souzeno a komu patří zítřek. Nebyl to už kopec, navzdory tisícům mrtvol, byla to propast. Mizelo to, už dávno zasypané nebo zarůstající trávou, novým lesním porostem. Namlouval jí, že jí pomůže jeho pražská snoubenka Blanka; má za sebou tři a půl roku medicíny, než Němci zavřeli univerzity; může na tom stavět.

Letec kroužil nad tím řídnoucím a současně houstnoucím mravenišťem. Divil se možná, jak se z černé země stala rudá. Najednou se ztratil, i s tím hvízdavým zvukem motoru.

Nebe zas bylo prázdné.

Starci se hlučně vraceli do lokálu. Zhodnotili svůj vojenský úspěch, správnou taktiku a strategii, svou užitečnost, která se ztrácela jednak tím, co člověku odnímá pokročilý věk, a za druhé, že to byla koneckonců zapadlá vesnice.

Nesli si do lokálu sklenice piva z čerstvě načatého sudu. Jak stojí v bibli, je čas k boji, čas k práci a čas k oslavě, je čas ke všemu. Mladší ze starců sundávali mezitím z hromady stolů a židlí několik kusů, aby se mohli posadit a měli na co si postavit sklenice.

Ti, kteří už seděli a pili, začali rozbalovat jídlo, které si přinesli. Pušky měli neustále při sobě. Byly to většinou dávné rakousko-uherské a italské armádní kulovnice a opakovačky, staré jako starci, jestli ne ještě starší.

Starci jedli a pili. Zpívali pak německé pochody a písně, tu o bratříčkovi, „aby pil a nechal své starosti doma“. A potom o námořníkovi, kterého nemůže nic vyvést z míry. Hulákali společně refrén: *Keine Angst, keine Angst, Rosmarie... A Alte Kameraden*.

Po několika sklenicích začali chodit na stranu, kolem obou chlapců, kteří byli u zdi. Po chvíli se vraceli ze dvora a dopínali si kalhoty ještě v lokále. Byli cítit čpavkem a močí. Nebyly tu ženy.

Někdo natáhl starý gramofon. Stařec, který měl pušku na rameni jako myslivec, řemenem nahoru, začal tančit.

Bělovousý stařec vybalil z novinového papíru kuře a nabídl všem, kdo chtěli, takže kostnaté ruce roztrhaly kuře v minutě na kusy.

Potom dělal ten s puškou sklopenou hlavní dolů společníka muži, který už tančil, aby nebyl sám. Než okousal stehno až na kost, držel se druhého jen dlaní jedné ruky na zádech.

Hlídal je stařík s oblyškanou manlicherovkou na klíně. Občas šramotil závěrem, aby jim dokázal, že by puška ještě dokázala spustit. Měl na sobě kabát z hnědého voskovaného plátna, který

vypadal jako kožený. Jedl jitrnici, ale neměl zuby a musel ji rozmělnit dásněmi, stejně jako chléb, který k tomu přikusoval. Vytlačil si pokaždé ze střívka pracně kus jitrnice rovnou do úst.

Papír, v kterém měl jídlo, pečlivě skládal do malých čtverečků. Kdyby to byla voda, napadlo druhému, skočil by a vypil by mu ty noviny z dlaní.

První byl netečný. Cukalo mu v noze. Ve vedru usínal. Budila ho jen bolest. Vypadalo to, jako by si noha dělala, co chce.

„Dany,“ zkusil druhý.

„Nemluvit!“ vyštěkl stařík, který je hlídal. „*Nicht sprechen*,“ opakoval, s poloplnými ústy. „Ruce dozadu.“

Zavolal je starosta. Stařík s manlicherovkou jim stál v zádech. Starosta seděl ve svém koženém kabátu s páskem za svým pracovním stolem. Na stěně měl zasklenou fotografii mladého vojáka, asi svého syna. Přes levý roh rámu byla černá páska. Oba drželi ruce dozadu.

Dany rozuměl německy lépe než Many. Na otázky starosty, odkud jsou, kam jdou, kde se tu vzali, odkud a kam šli, odpovídal Dany to jedno. Říkal starostovi, že jsou z Drážďan. Papíry jim shořely už 19. února při náletu. Od té doby nedostali z Prahy nové. Šli pěšky. Nechtěli obtěžovat bez papírů a peněz říšské úřady nebo dráhy.

„Nikomu jsme nic neudělali,“ řekl druhý.

První si myslel: Udělali jsme chybu, že jsme tu ženskou neklepli, protože nás udala. Ale možná to nebyla chyba, když nás za to nezastřelí.

„Nikoho jsme nezabili, nikomu jsme nic neudělali,“ opakoval druhý.

Druhý začal starostovi tvrdit, že by si to mohl ověřit na komisařství v Praze, kdyby si tam zatelefonoval, že bydlí oba na Jungmannově náměstí číslo 4, co je kiosek s novinami a italský zmrzlinář,

pokud se to nezměnilo. Vybavil si na zlomek vteřiny zmrzačeného muže, který prodával v kiosku noviny. Měl unavenou, duchem nepřítomnou tvář a Many si vždycky jen mohl říkat, co se tomu člověku stalo, a věděl, že je lepší se neptat, teď mu bylo, jako by ho viděl zblízka a osud toho muže byl lepší, protože se s tím naučil žít a nikoho nepotřeboval a nikdo ho nepronásledoval.

Dany doplnil, že v Drážďanech přišli o dokumenty a shořel jim osobní majetek. Byli tam s nasazením cizích dělníků. Odstraňovali zápalníky z nevybuchlých bomb.

„*Totaleinsatz*,“ dodal Many.

Starosta mu nevěřil ani slovo. Nejdřív mu tvrdil, že neumí němcky, a teď to ze sebe chrlil jako krev. Dělal si na papír poznámky, nebo si možná jen něco kreslil. Nakonec řekl: „Rozepněte si kalhoty.“

Potom se starosta rozřehtal jako kozel. Držel si nos. Smál se asi minutu. „Zapnout,“ řekl.

„Nikomů jsme nic neudělali,“ opakoval druhý.

„Neměli jsme povolení na vlak,“ lhal první.

„Nevěděli jsme, kde jsme,“ řekl druhý.

„Jste v *Rottau*,“ řekl starosta. „*Rotava - Rottau*.“

„Nejsem obřezanej,“ řekl druhý najednou. „A Danymu to udělali pro nemoc.“

„Jako by tě obřezávali kuchyňským nožem,“ řekl starosta. „Takhle vás mrzačí, abyste se neměli kam schovat. A vy pak mrzačíte ty ostatní. Tady nahoře. A tady.“ Starosta si ukázal prstem na čelo a pak do kapsy.

„My nikoho nemrzačíme,“ řekl druhý.

Dany si nedokázal slabýma rukama zapnout kalhoty.

„V sedum pro vás přijede motorová hlídka,“ řekl starosta. „Zaveze vás do Karlových Var. *Karlsbad*. Budete postaveni před stanný soud. Tam o vás rozhodnou.“

„Ven,“ ukázal jim stařík s manlicherovkou.

Sedli si zase na lavici, kde byli prve.

„Na cestě přepadneme stráž, Dany.“

„Jo,“ odpověděl první.

„Nezapomeň si hůl, Dany.“

„Ruhe!“ křikl stařík.

„Sedni si zprava, abys mohl skočit, Dany.“

„Hab' ich nicht gesagt Ruhe?“ opakoval stařík.

„Chci ještě mluvit se starostou, musím mu něco říct,“ řekl druhý.

„Je to zbytečná audience,“ řekl stařík.

„Danymu to udělali pro nemoc,“ řekl druhý.

Tak Karlovy Vary jsou tak blízko, myslel si. Museli se motat v kruhu. Ale zároveň ušli kus cesty. Tohle všechno už bylo v Čechách. Karlovy Vary. *Karlsbad. Rottau.* Rotava. Doma je země, kde můžeš být doma a kde nemůžeš být doma, podle toho, jak ses narodil, jak říkal Frank Bondy. Kdo ji okupuje nebo neokupuje. Jak se ubrání nebo neubrání. Kdo už má doma, které nebere z „doma“ někoho druhého?

Frank rozuměl německy líp než oni oba dohromady. Uměl i španělsky, anglicky a portugalsky jidiš a francouzsky, jako by se narodil v Monte Carlu. Zůstal ve vlaku na Dachau i s tím. Vyběhl pozdě.

A pak říkal: „Učíme se počítat, čím jsme starší, jen to, když někdo neseleže. Těch, co selhávají, je tolik, že to nemá smysl počítat.“

My s Danym jsme neselehali, opakoval si druhý. Byla to od začátku přesila. Byla to jedna rána pod pás za druhou. Ze začátku se Němci tvářili, že uznávají pravidla. V lágru už si zástěrku nebrali. Nemá cenu to počítat. Je to zase přesila. Není to selhání, je to přesila. Čím horší okolnost, tím méně se toho odpouští.

Zněla mu v uších slova starosty, co řekl, že nesmí a nebude panovat v téhle zemi, i když válka skoro končí. Starosta je tu taky doma, pomyslel si. Starostův okurkovitý čenich a kožená tvář. To,

jak řekl, že se nesmějí divit, když je zastřelí, protože surově přepadli německou vesničanku, okradli ji o chléb, brambory, mléko v kávě, nemluvě o tom, co vědí nejlépe už sami. A potom neuposlechli opakované výzvy německé domobraný. Chtěli je zmást, že těch pár set metrů lesem šli několik hodin?

Přiblížila se sedmá. Na cestě je hodně tankových zátarasů, eskorta se možná zdrží, pomyslel si.

Viděl na nohou Danyho své boty, kdysi Leonardovy boty. Nevnímal už, jak Dany páchne. Cítil to asi stařík, protože se odvrátil. Dany si držel čepici v ruce. Svaly a rysy ve tváři Danyho ochably. I jeho ramena ochabla. Byla to ta ochablost, kterou Many neviděl prvně a které se sám u sebe bál.

Pak ho napadlo, že mít Frankovy hodinky, možná že by se vykoupi.

Na stěně vedle staříka visely kyvadlové hodiny. Mosazné kruhové těžadlo se pohybovalo sem a tam. Každou čtvrt hodinu se ozval měkký, dunivý tón, v polovině hodiny dva.

Druhý viděl v duchu dveře, na veřeji jmenovku, ale místo jména prázdné místo. Zvonek, na který by přitiskl bříško prstu. Tam, kam se v duchu neustále přenášel i se strachem, že tam už nikdo nebude. Nebude tam ani on? Kdo ví? Třeba tam už bydlí noví nájemníci.

„Dany?“ opakoval šeptem.

„Nemá to cenu,“ odpověděl konečně šeptem první.

Venku se sklánělo slunce k západu. Hodiny zaduněly sedmou. Zněla v tom slavnost, jako by to zahrnulo všechny věci, které byly, i ty, které budou. Nebo nebudou. Zněla v tom dotknutelnost i nedotknutelnost věčnosti, smrtelnost života a životnost smrti. Druhý poslouchal zvuk hodin a věděl, že půjdou ještě mnoho let. Minou sedmou a osmou a mezitím zazní jejich třesk. Ve zvuku hodin bylo něco mírného. Ale zněla v nich taky lhostejnost k po-

míjivosti a významu všeho, co se děje nebo už neděje, co přijde nebo už ne. K naději nebo k beznaději.

Seděli ještě na lavici, kterou obrousilo k hladkosti skla tisíce zadnic venkovanů, kteří vyjdou zítra se světlem orat a sít, lovit, strážet, dojit, shánět své prašivé a poctivé živobytí a zábavu, budou se modlit, rodit děti, hnojit pole, starat se o psy a kočky, slepice, to všechno, co znal Frank Bondy, ti lidé z PKR, Kohenovy party a co znali oni s Danym, stavět domy, zabíjet zvěř. A ty hodiny to zopakují stokrát a tisíckrát, a když se rozbije stroj, zopakují to jiné hodiny.

Těžadlo se zhouplo. Bylo to mosazné závaží. Stmívalo se jen zvolna. Byl to jeden z těch hezkých, voňavých předjarních večerů po krásném slunném dni, v kterých je toho hodně, a nejen toho, co je vidět a co se obaluje tmou jako jemným tkanivem.

V německé nemocnici, kde pracovali s Frankem Bondym na výkopech pro protiletectvé kryty, pochopil poprvé, že Frank nemá jen jednu tvář. Člověka nezdobí jen zkušenosti, i kdyby je posbíral od Monte Carla po Rio de Janeiro a zpátky; člověk není jen souhrn, ale co a čím se ukáže v rozhodující chvíli. Co to potvrzuje nebo vyvrací. A co si, za některých okolností, může strčit za klobouk.

Ale nebyla to tvář jako ženská, že jednou jí člověk něco slíbí a ona mu to pak vyvrátí a potěší se tak dvakrát, jednak slibem, co měla dostat, a pak tím, co ušetřila.

V poledne přivezl Frank z terezínského ghetta baňky s polévkou. Byla to ubohá brynda. Bylo to ještě dobré vzhledem k tomu, že v některých lágrech dostávali jíst jen jednou za dvacet čtyři hodin. Many stál tehdy ve frontě na polévku, kterou rozdával Frank. Někoho asi předběhl, protože ho Bondy jemným stiskem ruky v lokti odstrčil z řady a poslal až na konec. Tehdy mu Frankova ruka připadala téměř světecky čistá. Frank odměřoval sběračky starostlivě a svědomitě. Pomalu míchal a nabíral

polévku, aby se na každého dostalo stejně zespodu a svrchu. K tomu přidával každému svůj laskavý úsměv.

Mohli si domyslet, že za tenhle úsměv musely kdysi ženy Franka milovat. A mohli si domyslet, proč ho za takový pohled obdivovali i muži.

Nakonec zbyli u baňky sami dva. Frank nabral Manymu plnou sběračku husté polévky ze dna a přelil ji do Manyho esšálku. Když Many couvl, přitáhl ho Frank znovu za loket a přidal mu druhou sběračku tak rychle, aby to skoro splynulo s prvním pohybem. Udělal to s tím jeho vlídným úsměvem, tou jeho světeckou ručičkou.

Něco se zlomilo. Krásná záruka nebo předtucha toho, co jednou možná bude. Protože jsou na světě lidi, pro které je to ještě důležité. Lidi, kteří dokážou rozeznat, navzdory všemu, co je dobré a špatné, správné a nesprávné, spravedlivé a nespravedlivé, nebo pro které naděje není jen lež.

Neviditelná stavba se nehlučně řítila, jako domeček z karet. Nikdo o tom nevěděl. Frank na sebe mohl být pyšný a Many by měl být šťastný. Nikdo neviděl druhou sběračku. A Bondy se jen kradmo a zkušeně podíval, jestli zbylo dost pro něho, ačkoli i to věděl jistě.

Stavba o čistém a spravedlivém člověku, který je silnější než okolnosti a pro kterého špína, která je obklopuje, je jenom prozatímní, se zhroutila s druhou sběračkou, kterou mu dal. Frank ho místo odpovědi obdařil otcovským úsměvem, jako by říkal: „Nehraj si na blbečka, Many.“

Poslal ho stranou; komu by to měl dát, když ne jemu?

Samozřejmě že z porcí dvanácti kopáčů se dalo ušetřit, při troše obratnosti, víc, než by si nezkušený dokázal pomyslet. Nebyla by žádná spása v tom, kdyby to snad neudělal.

Všechno se tenkrát vypařilo na staveništi do špíny, kterou čpěl svět a jemuž nikdo nemohl ujít, pokud žil, a někdo, i když zemřel. Čpěl sám tímhle světem.

Starosta vyšel z pracovny. Minul je bez jediného pohledu. Dany spal. Vypadal, jako by už umřel. Ale neumřel. Chvílemi sebou trhnul a jeho noha sebou šklubla, jako zabitá ryba. Pak zvonil telefon. Starosta s někým mluvil a tlumil a zvedal hlas. Bylo slyšet, jak odzvonil telefon a vyšel z chodby.

Starosta se vybavoval o něčem se starci v lokále. Ozval se smích. Pak starci tleskali.

„Volá mě *Herr Bürgermeister*,“ řekl stařík s manlicherovkou.

Druhý probudil loktem prvního.

„Přepadnem hlídku.“

„Jo.“

„Přísáhej, Dany.“

„Přísahám,“ odpověděl bezbarvě první.

Druhý myslel na to, že když vypadají tak zbědovaně, nesvážou jim možná ruce, už proto, že Dany by bez hole nemohl udělat krok. Hodiny vyduněly do místnosti poslední úder před sedmou. Teď si druhý pomyslel, že je to krása, kterou asi pocítí každý, kdo zemře. Není to vůbec žádná bolest. A není to těžké. Jsou sami. Jejich život už stejně nemá cenu. Dany mohl umřít hned, pomyslel si. Bylo to jako nějaká rozlehlá náruč trpělivosti, která je zešíroka začala objímat; jako když je člověk unaven a usíná, ale zároveň všechno sleduje, jako v bdělém nebo polobdělém stavu. Na lítost už nemá sílu. A přece mu bylo ještě něčeho líto. Mizející naděje. Udělali, co mohli. Tak to asi už počítá jen sám.

První zas dřímal. Zdálo se mu, že stařec s hodinkami se zlatým řetízkem na vestě řekl: „Dejte jim nažrat.“ Cukla mu noha.

Bylo zase slyšet starostův hlas:

„Přesně v sedm je vezměte před barák.“

„*Zu Befehl, Herr Bürgermeister*,“ řekl muž v bývalé důstojnické uniformě a v hlase mu zněla horlivost.

„Víte, co máte dělat,“ dodal starosta.

„Jawohl, Herr Bürgermeister.“

Druhému přišlo na mysl, že žádná eskorta nepřijede a že to starci udělají sami. Mohl si představit, jak leží s Danym na cestě u baráku, mezi lesem a hospodou, zastřelení, ve svých páchnoucích hadrech, se skrčenýma nohama, aby se Danymu líp leželo. Bylo zbytečné se radovat z toho, že na nich hadry v teplé místnosti uschly.

Taky starci vypadali mezi stoly, když už vstali a upravovali si šaty a brali do rukou pušky, jako nějací znetvoření, nemohoucí ptáci. Bylo alespoň dobré, že je nebili, nekopali nebo netrápili nějakým způsobem z těch všech, které tak dobře znali. Jenom je zastřelí. Zastřelí je asi najednou. Zastřelit je oba dva najednou bylo v jejich silách, když to bude zblízka. Bylo by dobré, když už to musí být, kdyby to bylo rychle. Starci se vzájemně upravovali a parádili.

Chodbou do lokálu prošla žena. Měla světlé vlasy, modré oči a bílou pleť. Na hlavě černý prací šátek. K plavým vlasům jako len jí to šlo. Druhý si připomněl ženu, která jim dala chleba a kterou nezabili. Dany se díval na svou nemocnou nohu.

Žena na sobě měla stejný kožený kabát jako starosta. Podobala se tváři na obrázku mladého muže na smuteční fotografii ve starostově kanceláři. Asi to byla starostova žena.

Manymu se tím najednou přivolalo, co našel Frank Bondy u té znásilněné Polky. To pěkné, co vězelo jen v ženách. To bylo to poslední, co se mu připomenulo. Je to proto, co jednou řekl Frank Bondy, že spojení ženy a muže připomíná smrt v okamžiku vzepětí? Taky něco mezi usínáním a probuzením?

V duchu spatřil dvojitého kavalec, jaké měli v tereziánské pevnosti, a to, jak šel prvně s děvčetem. Byla to někdejší stáj v Jägerkaserne, jak to

přejmenovali Němci po svých polních myslivcích, a chlapi si sem vodili ženské s břichy jak pijavice.

Dělala všechno, co muži chtěli, kromě toho, aby je pustila k sobě od pasu dolů, nechtěla otěhotnět. U Manyho udělala výjimku, jako potom udělala výjimku u Zdenka Picka a Milánka Oppenheimera. Ve skutečnosti ho k tomu dohnal otec. Ptal se ho, když večer po práci leželi vedle sebe na kavalcích – skoro až příliš nápadně často –, jestli už měl ženskou. Snad tatínek věděl, že přijde takováhle chvíle s hodinami a rozkazem, aby je vyvedli před barák, při západu slunce; snad tušil, že přijde ten poslední úder, oddělující celé hodiny, který už bude znamenat natažené kohoutky na německých puškách, než spustí.

Čistý tón hodin, který připomene to nejlepší, co kdo v životě měl. Jak říkal Frank, to, co je štěstí, nebo co pokládá za dobré jeden člověk, je pro druhého katastrofa a naopak. Nebo to, na co se chystal a co už asi tatínek znal.

Byla na něho vlídná. Položila mu dlaň do klína a hladila ho tak hezky, že myslel na matku, na matku své matky a všechny ženy daleko dozadu, které to musely takhle dělat, aby se narodil, a zapomínal na stud a na strach, že neobstojí. Vedla ho jako dítě v lese, kterého se dítě nejdřív bojí a kde je mu potom příjemně. Nebyl první, kdo s ní to odpoledne byl. Cítil, čím byla vlhká ještě dřív, než přišel.

„Chutná to sladce,“ řekla. „Je to cítit jako vůně pokosené trávy večer.“ Myslela asi na moře, protože pak mluvila i o vodě a večerech, jak odlišně vypadá břeh a voda večer. „Jsi jako mladý kuň,“ řekla. „Budeš mít štěstí u děvčat.“

Ale ze závěsu tenkrát přesto vylezl jako někdo jiný, než kdo tam zalezl. Nečekal už na Picka a Milánka Oppenheimera, až budou hotoví.

Dávno si už nevzpomínal na všechno, ačkoli to tenkrát vypadalo, že nezapomene ani na vteřinu. Staly se ostatně věci daleko horší než účet za tři, vyrovnaný dvěma dekagramy margarínu.

Tu chvíli potom mu připadal celý svět vlhký jako kožíšek v obrovském klínu. Jmenovala se Inge. Říkali o ní, že je tlustá, měla hezkou tvář, nazrzlé vlasy a teplé ruce a hluboký hlas, i když šeptala. Pak šel na záchod, kam se chodili vybrečet ostatní, a udělal to znovu a sám večer ještě jednou, na svém kavalci, když otec usnul, skoro v polosnu, bylo to téměř lepší.

Večer a v noci svítily hvězdy. Nebe se vyčistilo. Byl sám, jako jsou sami lidi planety Země v celém vesmíru, a i kdyby nebyli, cítili by se tak. Možná že by Frank Bondy věděl, co tomu chybělo.

Nazítří potkal tatínka s tím děvčetem na hlavní ulici. Vedle ní šel člověk, kterého mu tatínek představil jako svého spolužáka a jejího manžela.

Za chvíli vyšla žena z lokálu. Měla klidné, odpočinuté oči. Takové oči jsem už někde viděl, řekl si druhý. Ale nebyly to stejné mandlové oči, jako měl Leonard. Nebo Zdenek Pick. Nebo Milánek Oppenheimer. Nebo poloněmecká a položidovská Inge a potom holandské děvče Maria z Leeuwardenu, kterou poslali na východ, i když jí ještě nebylo čtrnáct, a políbila ho před odjezdem na ústa. Taky Bondy měl oči jako ona. Ta žena, kterou nezabili. Najednou ho napadlo, že to nejsou oči, ale havrani a vrány, které potkávali s Danym v lese. Cítil ženiny oči na sobě jako zobáky dravých ptáků, kteří se chystají klovat. Ještě někdo měl takové oči, Bože, maminka. Na vteřinu se před ním zatmělo. Měl pocit, jako by chtěl vstát a nemohl se pohnout. Nemohl posunout ani prst. Byla to nemožnost, jakou ještě nepocítil. Otevřel oči a pohnul prstem.

V té chvíli se ozval úder celé hodiny. Bylo to šest hlubokých úderů a k nim se připojil ten poslední k sedmé, který převáží váhu jejich života na druhou stranu.

Starosta vyšel na verandu před svou pracovnu. Postavil se k zábradlí. Žena si stoupla po jeho boku. Starostova tvář byla zasuhněta z kožených řemenů.

„Vstaňte,“ řekl muž, který velel starcům.

Druhý pomohl prvnímu vstát. Dal mu do dlaně hůl.

„Svlékněte se! Nechte si jen boty. Věci si složte a držte pod paží.“

Když byli nazí, větší v botách a menší s nohama obalenýma hadry, vyšší s mnoha zkaženými a vyraženými zuby, a stáli, první s holí a druhý s rukou kolem jeho ramen, s ranečky šatů pod paží, řekl starosta starci: „Vemte je před barák!“

„Geht,“ opakoval stařec.

Žena a starosta se dívali na oba nahé chlapce. Venku pluly červenky. V Manym se ještě zvedala vlna, která zahrnula Danyho. Věděl, že se bude držet, kvůli sobě i kvůli Danymu. Byl rád, že je s Danym.

Žena se dívala na jejich těla; hledala něco, co nenašla.

Před domem se na okamžik zastavili. Druhý vzal prvního pevněji pod paží, aby Dany nezakopl a aby je nemohli rozdělit. Už jsme si všechno řekli, prošlo druhému hlavou. Snad bude Dany na řadě první, protože je větší. Dany by se rozhodně neudržel na nohou sám.

Zbytek starců stál před barákem a okny hospody ve tvaru podkovy, se skloněnými puškami v rukou, s prsty na kohoutcích.

„Až do lesa,“ řekl starosta a žena se nepatrně usmála. „Na rámě zbraň!“ zavelel stařec.

Ozval se povědomý rachot uzávěrů pušek. Many se belhal o poznání vpředu. Nebyl to spěch. Neměli už kam spěchat. Držel volnou rukou Danyho kolem ramen. Druhou rukou svíral svůj balíček šatů. Očekával bez nejmenšího napětí, do kterého z nich to dřív vletne. Neotáčel se. Ani první chlapec se neotáčel. Už by to tu mělo být, myslel si druhý. Ještě ten poslední rozkaz a pak suchý třesk. Uslyšíme jen ty první, říkal si.

Tenkrát, když Němci stříleli v Meuslowitzích večer lidi a taky čekali na západ slunce, a oni se na to museli dívat, šeptal Frank Bondy, že to není nic nového. Vracel se až k pyramidám, které kdysi viděl, a k nějakým dávným průplavům, zaneseným pískem, jako by lágry nebo pyramidy a průplavy, jejichž dno je pokryto bahnem z masa a krve už neexistujících lidí, i to, co teprve přijde, bylo všechno součástí jednoho proudu, toho, co bylo, toho, co je, a toho, co bude.

Ale byl už tak unaven, že i tuhle myšlenku potopil do své lhostejnosti.

„Je to dobrý,“ řekl druhý. „Takhle je to dobrý.“

Cítil pod nohama hlínu, mech, kořeny a kameny. Díval se k lesu, v kterém tonuly červánky, a koutkem oka viděl Danyho. Čekal třesk, znásobený ozvěnou, kterou už nezaslechnou, znásobenou tolikrát, kolik je starců, kolik je stromů a kolik uší ji slyší. Obsáhlo to všechno, co bylo. Lesy, slova, lidi, co byli, i lidi, co už nebyli, kroky, rány. Napětí, které se ztlumilo únavou, se podobalo i v chůzi polospánku.

Dál za nimi už nikdo nemůže. Dál, za stěnu lesa, kde už je noc a kde ráno vyjde slunce. Ani teď se neohlédl. Díval se jen dopředu, na ptáky, na koruny stromů. Byli tu jen sami.

„Dany,“ zašeptal.

První k němu zvedl oči.

„Všechno je dobrý,“ řekl druhý tiše. To bylo to poslední, co řekl.

Stále ještě nic nepřicházelo. Druhý už ztratil pojem času. Nevracelo se k němu nic z toho, co bylo. Strach, co se stane, a zároveň touha po volnosti. Předtucha, s níž člověk cítí podanou ruku, šepot, dech. Šelest jako vánek, chvění mechu, jehličí na krajním

stromě. Vězelo tu pouze něco, co mohlo být. A do čeho vniknou ty dvě střely a pak další a co už nebude.

Už byli dvacet kroků od baráku. Many sevřel bok Danyho. Taky Dany sevřel rameno Manyho pevněji. Byli oba teď prostovlasí. Z jednoho do druhého se přelévala vlna jejich vzájemné odevzdanosti a toho, čím byli naplněni, že před nimi, do posledního kroku, zůstává to úžasné, k čemu jdou.

Byla to dvě malá, nahá těla, v botách a hadrech, menší a větší, držící se těsně vedle sebe.

Ani teď se ještě nic neozvalo. Pak v tom byla ozvěna smíchu starců a zvuk jejich pušek.

Přišlo to teprve potom, v zářivé hvězdné výši nad jejich hlavami, když už mizeli ve tmě, pod vysokými větvemi prvních stromů na kraji lesa. A pak ve spleti nižších, jako když se les prohlubuje, jako by to začínalo znovu a mělo to skončit právě tak, jako to končilo teď, jednou, dvakrát, stokrát. Tolikrát, kolikrát se o to pokusí. Ve vůni plísně, mezi kmeny, trávou, která vyrašila s jarem, kameny, mechem a loňským jehličím a kde už nestál, ani kdyby se otočili, cihlový dům starosty a hospoda. A kde se cesta ztrácela a les už byl hustý.

Vnořili se do noci jako její dvojité, štíhlý stín. Ticho neumlkalo.

Doslov

I tma může vrhat stín

Umělecké texty Arnošta Lustiga vznikají velmi dlouho a jejich podoba je neukončená. Nemůže být dosud definitivní, protože autor je stále dotváří, doplňuje nebo upřesňuje postavy, dopisuje dialogy, dějové události i nedějová uvažování svých hrdinů, vyvažuje poměr lyrických pasáží a otevřených výpovědí, v nichž naturalisticky popisuje zlo v lidech, upravuje sémantiku řeči vypravěče a vnitřních monologů dětí, starých lidí, mužů i žen existujících v jeho literárním světě, lidí, kteří byli, jak píše, vyškrtnuti z budoucnosti.

Je to posedlost, jíž Lustig vytváří povídky a romány. Jeho knihy vznikají nejen velmi dlouho, ale mají také několik podob. Jsou si navzájem podobné, a vzájemně se liší; zůstávají většinou jen jejich jména: *Noc a naděje*, *Démanty noci*, *Můj známý Vili Feld*, *Dita Saxová* nebo třeba *Tma nemá stín*. Dohromady tvoří jednu velikou knihu – ať už se kryjící pojmenováním (Kráľ promluvil, neřekl nic) nebo literárněhistorickou, případně literárněkritickou potřebou označení autorského celku (např. veškeré dílo Arnošta Lustiga, Spisy Arnošta Lustiga).

Lustigova posedlost by mohla být označena jako uhranutost slovy, jako potřeba co nejdokonalejšího vyjádření, autor je ochoten zvažovat každé slovo, odůvodněnost právě jeho existence, je schopen diskutovat o jakémkoli obratu či přirovnání, vyjadřují-li přesně to, co chtěl vyslovit, přesně to, co měl na mysli. Každé čtení svého textu tak změní v novou aktivitu tvůrce. Je jisté, že tato metoda v sobě ukrývá úskalí nadbytečnosti. V moderní české li-

teratuře je od dob Nezvalových známo, že jsou autoři, kteří neradi škrtají. Touží po tom, vnímat své texty jako součást sebe. Lustig je autorem, pro něhož psaní je způsobem existence, jeho knihy jsou jeho způsobem bytí. Ale také on dokáže nevstupovat již výrazněji do textu dříve napsaného, byť se to děje zcela výjimečně (*Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*). Zvolí však i opačný proces, než je doplňování nových postav nebo vkládání dalších scén, a škrta vše, co se mu s odstupem času zdá nepříhodné.

Dnešní podoba knihy *Tma nemá stín* je utvořena oběma postupy. Text je dotvářen připojováním nových motivů, retrospektiv, monologů i dialogů – čímž se do sousedství dostává jazyk 50. a 90. let –, ale také vyškrtáváním celých stránek z povídky obsažené v knize *Démanty noci* i z již přepracovaného vydání této povídky z roku 1991.

Historie prózy *Tma nemá stín* je poměrně dlouhá. Obě první Lustigovy knihy *Noc a naděje* a *Démanty noci* v kontextu druhé poloviny 50. let vzbudily velký ohlas. I proto byla značná část povídek obou těchto souborů otištěna v českých periodikách. Zároveň je možno říci, že tento ohlas byl do určité míry očekáván, ale zároveň byl paradoxní. Paradox spočívá v tak kladném přijetí obou prvních Lustigových knih v době nového upevnění Štollovy pozice a dogmatismu v české literární vědě. Proto byl souběžně s publikováním těchto povídek připojován vhodný (dobově vhodný) ideologický výklad, nebo se objevily námitky týkající se ideové či tvarové struktury Lustigových uměleckých textů – nedostatek optimismu, absence optimistického závěru, znevažování památky židovských obětí, nesrozumitelnost plynoucí z autorovy práce s jazykem apod.

Povídky *Noci a naděje* vycházely časopisecky především po vydání této knihy, značná část povídek souboru *Démanty noci* byla však nejprve otištěna ve známých českých literárních i tzv. spo-

lečenských novinách a časopisech konce 50. let: *Sousto* (v Novém životě v roce 1957, později ještě v Mladém světě v roce 1962; výňatek z povídky *Sousto* byl anglicky – pod názvem *The Lemon* – otištěn roku 1963 v časopise Czechoslovak Life), *Druhé kolo* (ve Světě v obrazech v roce 1957 a ještě jednou v následujícím roce v Květnu), *Bílý* (v Květnu roku 1958, v roce 1962 anglicky pod názvem *The White One* v antologii české a slovenské literatury 1890–1960 *The Linden Tree*, která vyšla ovšem v Praze), *Začátek a konec* (v Literárních novinách v roce 1958), *Michael a ten druhý s dýkou* (v Hostu do domu opět roku 1958), *Chlapec u okna* (v Novém životě v roce 1958), *Černý lev* (v Československém vojáku rovněž roku 1958). Povídky vycházely i v zahraničních novinách a časopisech, např. povídka *Bílý* v Polsku, Švýcarsku a (východním) Německu (v periodiku Die Tat), další texty v Maďarsku, v USA; australský literární časopis *Meanjin* udělil Lustigovi za povídku *Sousto* první cenu za rok 1961.

Poslední vydání knihy *Démanty noci* – v rámci Spisů Arnošta Lustiga vyšlo v nakladatelství Hynek v roce 1998 – je rozšířeno o přepracovanou povídku *Chvilé hned po ránu* (původně byla součástí knihy *Hořká vůně mandlí*) a o povídku *Poslední den ohňů*, která ovšem také není nová: její první verze se objevila už ve 4. čísle 23. ročníku Věstníku židovských náboženských obcí v Československu v roce 1961 (vyšla k 18. výročí povstání ve varšavském ghettu). Ve stejném roce byla otištěna také v 1. čísle Hosta do domu. Lustig ji potom zařadil do souboru *Noc a den*, který byl vydán v roce 1962.

První knihou, jež vyšla Lustigovi v zahraničí, byl dvousetšedesátistránkový výběr z povídkových souborů *Noc a naděje* a *Démanty noci*. Byl vydán v Polsku v roce 1959 pod názvem *Czarny lew* (Černý lev) v nákladu 5250 výtisků. Povídky přeložila Cecylia Dmochowska. Stejná překladatelka se podílela i na další Lustigově knize vydané v Polsku: v roce 1963 vyšla *Ulica zaginionych braci*

(Ulice ztracených bratří) v nákladu 10 260 výtisků. O dva roky později, tentokrát v překladu Zdzisława Hierowského, kniha *Nie będzie ponizonych*, v nákladu 10 290 výtisků.

V 60. letech vyšly v zahraničí další Lustigovy knihy, např. *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* v roce 1967 ve třech jazycích – v estonštině (jako *Hingepalve Katarzyna Horowitzi eest*, v Tallinnu v nakladatelství Periodika; přeložil Leo Metsar), v hebrejštině (*Tefilá 'al Káteríná Hóróbis*, překlad Elijahu Port) a v japonštině, společně s románem Jiřího Weila *Život s hvězdou* (*Šódžó Katedžina no tame no inori Jami ni kage wa nai – Hitoguči no tabemono*, překlad Kei Kurisu). Vydání Kateřiny Horovitzové v hebrejštině (v nakladatelství Sifriat Poalim v Tel Avivu) bylo doprovázeno povídkami *Růžová ulice* a *Návrat* z knihy *Noc a naděje* a povídkou *Bílý z Démantů noci*. Japonské vydání *Modlitby pro Kateřinu Horovitzovou* bylo rozšířeno o dvě povídky ze souboru *Démanty noci*: *Sousto* a *Tma nemá stín*. *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* byla později přeložena také do němčiny (jako *Ein Gebet für Katharina Horowitzová* v tenkrát ještě hamburském nakladatelství Luchterhand, 1991; překlad Petr Sacher. Kniha byla v roce 1993 čtena v Bavorském rozhlase).

Do angličtiny byly přeloženy obě první Lustigovy knihy. Vyšly v roce 1962: *Night and Hope* (Dutton, New York, a Hutchinson, Londýn, přeložil George Theiner) i *Diamonds in the Night* (v Praze vydala Artia, ve Velké Británii byla distribuována prostřednictvím Collet's, přeložila Iris Urwinová). *Noc a naděje* i *Démanty noci* byly znovu vydány, případně též přeloženy, ještě později: *Noc a naděje* ve Washingtonu (Inscape Publisher) v roce 1976 a v Evanstonu (Northwestern University Press) v roce 1985, *Démanty noci*, tentokrát pod názvem *Diamonds of the Night* a v překladu Jeanne Němcové, v Evanstonu roku 1986 (místo povídky *Tma nemá stín* je zde *Chvilé hned po ránu*).

Kniha *Tma nemá stín* vyšla pod názvem *Darkness Casts No Shadow* poprvé v překladu Jeanne Němcové v roce 1976 v nakladatelství Inscape Publisher ve Washingtonu. Druhé vydání se objevilo v roce 1978 v New Yorku v nakladatelství Avon; zde byla kniha vydána celkem třikrát. Popáté vyšla v roce 1985 v Evanstonu v nakladatelství Northwestern University Press. Pod označením *The Collected Works of Arnošt Lustig* a titulem *Children of the Holocaust* figurují tři Lustigovy knihy vydané anglicky v USA: *Noc a naděje*, *Démanty noci* a *Tma nemá stín*. Tento soubor vyšel v nakladatelství Northwestern University Press opět celkem třikrát – v letech 1995, 1996 a 1998. Jednou byla próza *Tma nemá stín* vydána ve Velké Británii, v londýnském nakladatelství Quartet Books v roce 1989 (zde vyšly i další Lustigovy knihy – *Noc a naděje*, *Démanty noci*, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, *Dita Saxová*). Povídka *Tma nemá stín* vyšla, jak již o tom byla zmínka, také japonsky v roce 1967 v Tokiu, v nakladatelství Kobun-Sha. Přeprocované české vydání z roku 1991 bylo přeloženo a vydáno v Nizozemí pod názvem *Het donker kent geen schaduw* v amsterodamském nakladatelství Wereldbibliotheek v roce 1995; přeložila Mieke Lindenburgová. (Totéž nakladatelství vydalo v roce 1994 také knihu *De reis van Katharina Horowitz*.) Kniha *Tma nemá stín* vyšla ještě dvakrát v Německu: jako *Finsternis wirft keine Schatten* v roce 1994 v nyní již mnichovském nakladatelství Luchterhand, přeložil Peter Ambros, a o tři roky později jako paperback opět v Mnichově, tentokráte v Deutscher Taschenbuch Verlag (1997). Vůbec prvním úspěšným Lustigovým titulem byla v někdejší západní Německu, kde se tematika holocaustu dlouhou dobu obcházela, kniha *Nemilovaná* (*Die Ungeliebte: Aus dem Tagebuch der Perla S.*) v překladu Petra Sachera, která vyšla v roce 1984 v mnichovském nakladatelství Roitman a později jako paperback v roce 1989 v berlínském nakladatelství Ullstein.

V USA byly vydány ještě jiné Lustigovy knihy (např. *Dita Saxova*, 1979, 1993, vyšla i v Londýně již v roce 1966, znovu v roce 1993; *The Unloved: from the Diary of Perla S.*, 1985, 1996; soubory *Indecent Dreams*, 1988, 1990; *Street of Lost Brothers*, 1990). Kromě toho byly Lustigovy první knihy brzy po vydání v Československu přeloženy do dalších jazyků, kupř. němčiny či španělštiny.

Povídka *Tma nemá stín* vyšla tedy v souboru *Démanty noci* na konci roku 1958. Bylo to ve stejné době jako např. k událostem druhé světové války se vracející knihy *Romeo, Julie a tma* Jana Otčenáška nebo *Zbabělci* Josefa Škvoreckého; kontextové souvislosti vytvářel (a značný ohlas v literární kritice tehdy vyvolal) i v téže době vydaný román Karla Ptáčníka *Město na hranici*, který je ovšem zasazen do období těsně poválečného. Ještě před knižním vydáním byla povídka otiskována na pokračování ve *Věstníku židovských náboženských obcí v Československu* (od 6. čísla 20. ročníku 1958 do 1. čísla ročníku následujícího). Kromě toho se úryvek z této povídky, pod názvem *Boty*, objevil v roce 1958 dokonce v *Tvorbě* (v čísle 27). Knižní vydání přepracované povídky v USA byla již připomenuta. Dosud poslední varianta textu *Tma nemá stín* byla vydána v roce 1991 v nakladatelství *Československý spisovatel*. Z jiného druhu umění je ještě zmínka o tom, že povídka *Tma nemá stín* se stala základem filmu *Démanty noci*, který natočil roku 1964 Jan Němec.

V časopiseckém otištění ve *Věstníku židovských náboženských obcí v Československu* nedal Lustig svým dvěma hlavními postavám jména. Chlapci jsou rozlišováni pouze pořadím, v němž mluví, jako první a druhý, výškou postavy, jako menší, případně nějakým rysem, který autor zvýraznil, jako pihovaté čelo menšího nebo prostovlasost, později ještě kulhání. Povídka ve *Věstníku ŽNO* tedy začíná takto:

„Už střílí,“ řekl.

„Blbec,“ odpověděl mu poplašeně druhý a díval se nahoru, mezi chocholky oblak. „Myslí snad, že jsme vojáci.““

Tím dosáhl Lustig toho, že postavy jsou vnímány více anonymně, dokonce zaměnitelně, někde jako by nebylo patrné, který z hochů vlastně hovoří, odpovídá-li jeden druhému, nebo jde-li o řeč jednoho hrdiny, který po uplynutí nějakého času, blíže neurčeného a délkou nerozpoznatelného, klade sám sobě námitky či jen pokračuje ve vnitřním monologu, jenž někdy dostane podobu nahlas vyslované řeči. Chlapci se tak ani vzájemně neoslovují jmény, vlastně se vůbec neoslovují. Druhou osobou je vyjádřeno, že některé věty jsou adresovány prvním hochem tomu druhému nebo naopak: jiné zase mají podobu nahlas vyřčeného vnitřního monologu.

V některých okamžicích autor nerozlišuje ani prvního a druhého, nýbrž vytváří představu jedné postavy. V knižním vydání je formulace: „Teď si ten druhý pomyslel, že je to krása, kterou musí asi každý pocítit předtím, než umře.“ V časopisu pak čteme: „Teď si pomyslel, že je to krása, kterou musí asi každý pocítit předtím, než umře.“ Podobně je tomu s pasáží, jež následuje po odchodu staříka z místnosti, kde sedí chycení chlapci, a která má formálně podobu dialogu:

„Starosta mě volá,“ řekl potom stařík. „Sedte!“

Pak vlezl do kanceláře.

„Musíme to zkusit,“ vydechl horce.

„Zkusíme to,“ odpověděl mu neúčastně.

„Přísahěj!“

„Přísahám!“ řekl bezbarvě.“

Obě hlavní postavy, bezejmenné, zde existují jako principy, doplňují se, fyzicky i psychicky: jeden je větší, druhý menší, jeden je racionálnější, druhý naopak apod. Střídají si vůdčí roli v dvojici, jednou ji má „ten první“, jindy „ten druhý“. Toto střídání se pro-

jevuje na menší i větší ploše. Je představeno již na začátku textu, když první rozhodne o okamžiku seskoku z vlaku slovem „ted“, ale vyskočí až jako druhý; jeho výskok – na rozdíl od výskoku prvního – zde dokonce není popsán. První hoch znovu přebírá svou vedoucí roli na začátku útěku.

Obě postavy připomínají dva hlavní chlapecké hrdiny knihy Josefa Čapka *Stín kapradiny*. Čapkova novela je evokována i motivem bloudění v lese, který se vyskytuje rovněž v povídce *Tma nemá stín*. Lustig podává obě hlavní postavy tak, jako by byly dvěma póly jedné osobnosti. Je to jakási koncentrace dvojnictví, které má v české literatuře velkou tradici. Dramatičnost textu je tak ještě vystupňována. Tvoří ji nejen příběh, ale i charaktery dvou postav, či charakter jedné postavy, který je rozložen do obrazu více jedinců.

O tom, že tak učinil autor záměrně, zřejmě i poučen tradicí české meziválečné i světové literatury (rok 1958 je obdobím, kdy se k nám, např. prostřednictvím časopisu *Světová literatura*, stále více dostává literatura angloamerická, francouzská, italská, ruská, dále vycházejí knihy Faulknerovy, Hemingwayovy, Dostojevského, Gorkého, Čechovovy), svědčí fakt, že zvolil dvě hlavní postavy.

Ačkoliv se někteří představitelé české literární kritiky dopouštějí omylu, že vykládají život spisovatele z jeho díla – a pro Lustiga to platí dvojnásob –, ponechali bez povšimnutí, že ve skutečnosti utíkali z vagonu tři mladí muži. Toho nejstaršího, který je dokázal nakonec dostat do Prahy a tam je na nádraží opustil, protože šel za svou árijskou snoubenkou, do textu autor nevčlenil. Tím ovšem získal prostor pro vystupňování dramatického vztahu dvou chlapců, kteří si vzájemně pomáhají, kteří se střídají v rolích taženého a táhnoucího, rezignujícího a povzbuzujícího, zasněného a realistického. Autor třetí postavu při líčení útěku nepotřeboval, resp. by při její existenci musel vytvořit jinak vystupňovanou dramatickost příběhu.

Vědoucnost pak reprezentuje až v přepracované verzi povídky *Tma nemá stín*, jež vyšla knižně v roce 1991, postava Franka Bondyho. Tato postava tak dostává mnohem více prostoru, než tomu bylo v povídce, která je součástí knihy *Démanty noci*. Ovšem tato vědoucnost je vztažena nikoli k utíkání, ale výhradně k lágru a době, která předcházela uvěznění – jsou to Frankovy vzpomínky na předválečnou minulost, na svobodný život, je to návrat k jeho polské milence v koncentráku. Frankova vědoucnost tak dostává podobu minulosti, podobu použitelnosti v období před válkou, zatímco útěk obou chlapců podobu, třebaže značně nejistou, naděje do budoucnosti: proti sobě postavil autor v knižní verzi povídky cestu zpět a cestu dopředu. Ale tato druhá cesta je podávána jako značná nejistota, o čemž svědčí i její tvar, je to sinusoida (jdou z kopce a do kopce, neustále nahoru a dolů), je plná zatáček, dokonce i návratů, časově ji lze obtížně určit, prochází jarním lesem, který se však spíše většinou podobá lesu v zimě, jejich průvodcem je především tma.

Autor vede své hrdiny do tmy, směřují do ní. Přes otevřenost závěru fabule je možno říci, že se jedná o tragédii. Jak je patrné z mnoha příkladů v umění, vyskytují se též tragédie beze smrti, bez obětí hlavních postav na životě. Existují antické tragédie, jejichž hrdina je odsouzen k životu, nikoli k okamžité smrti: nejznámějším příkladem je Oidipus.

Závěr příběhu je tedy otevřen ve smyslu fyzického úniku. Avšak třebaže by oba hrdinové dosáhli spásy ve fyzickém útěku, nikdy jí nedosáhnou psychicky. I oni budou odsouzeni k životu, se svými tragickými zážitky a vzpomínkami z minulosti.

Many a Dany se dostávají do centra čtenářova vnímání také způsobem podání. Vypravěč jako by ustupoval do pozadí, důležitosti nabývá řeč postav, jejich dialogy a vnitřní monology, zejména

monology Manyho. Vypravěč se projevuje v lyrických pasážích, které mají zdánlivě retardující funkci:

„Lesem províval vítr. Ptáci zpívali. Koruny se pohupovaly ve vlnách, jak se vracely tam, kde původně byly. Vypadalo to jako hra. Země a les voněly předjařím. Byl slunný, hezký den, jaké někdy bývají v březnu, nebo naopak v září. Hluboko dolů, kam až pod sebe mohli dohlédnout, se táhl les svahem. Stromy se kolébaly mírně, jen někdy se listí chvělo, jako když se chvěje struna, ale vrhalo odstíny zeleně ke slunci, které je měnilo v zlaté. Čím dále mohli dohlédnout, tím více k sobě stromy splývaly, obrovské, vysoké lesnaté pole, a tam, kde se špicemi dotýkaly stromy oblohy a obloha se dotýkala stromů, byla téměř rovná čára, jako nějaký jiný, lesnatý obzor, s tu a tam vykousnutým zubem, jak byl některý strom nebo některé stromy nižší, a vypadalo to jako nepořádně učesaná, neznámá přímka.“

Tyto přírodní pasáže ukazují věčnost, neměnnost přírody oproti nejistotě lidské existence, která je ještě zdůrazněna tím, že život člověka může být v jakékoli vteřině ukončen. Řeč vypravěče je tak v jisté opozici vůči řeči postav. Tato opozice však není naprostá, neboť lze v řeči vypravěče a řeči postav najít určité podobnosti. U vypravěče jsou to přirovnání, která jsou často nesmírně expresivní, čímž mají blízko k tragické zkušenosti postav: *„Menší teď vlekl většího jako utrženou část svého těla.“* Zde dochází i k vnímání fyzické (a také nepřímou vyjádřené psychické) sounáležitosti dvou postav a splynutí v postavu jedinou. Podobně expresivní jsou i další obrazy: *„Chvílemi sebou trhnul a jeho noha sebou škulba, jako zabitá ryba.“* Přirovnání se rozroste až v básnický obraz: *„Starostova tvář byla zas uhnětena z kožených řemenů.“* Je zajímavé sledovat, jak se postupně Lustigovy básnické obrazy a přirovnání utvářejí, jak autor stále hledá jejich podobu. V časopiseckém otištění povídky ve Věstníku ŽNO je toto vyjádření, týkající se starostova obličeje: *„Viděl na něm ten obličej, pruhy řemenů, z nichž měl udělanou tvář.“*

V 1. vydání knihy *Démanty noci* stojí: „Viděl na něm jeho kožený obličej, změkklé pruhy řemenů, z nichž měl tvář.“

Přirovnání jsou přítomna i v uvažování Manyho: „Pomyslel si, že Dany jde vedle něj jak slepec; našlapuje, jako kdyby každý jeho krok byl mrtvě narozené dítě.“ Nebo jinde, kde řeč vypravěče prostupuje vnitřní svět postavy a vyjevuje ho: „Prvnímu připomenuly potrhané pavučiny matčiny vlasy.“

Jinou podobu nabývá řeč vypravěče v tom okamžiku, kdy naopak líčí události dramatické, jako je např. ta, kdy starci honí chlapce a strílejí na ně: v této chvíli se oba Lustigovy generační světy prolnuly, ovšem nikoli směrem k vzájemné spolupráci, pochopení či pomoci, nýbrž směrem k destrukci. Tato podoba vypravěče je oním okem kamery, které jakoby nezúčastněně pozorovalo dění před sebou, resp. pod sebou. Zejména v těchto okamžicích jako by se zúročovala reportážní minulost Arnošta Lustiga, kdy psal – především pod vlivem Ludvíka Aškenazyho – do českých periodik reportáže z různých míst Československa i ze zahraničí.

Podobně pracuje autor i s časem. Mnohdy není možno přesně určit, kolik času uběhlo. Čtenářova pozornost je obrácena na uvažování hrdinů, na jejich prožívání událostí. Najednou čas stojí a potom nastane zlom, čtenář se ocitne o nějakou dobu dále, ale přitom část děje jako by chyběla. Jsou to jakési výpadky paměti. Náhle se další události odehrávají – „potom“. Na druhé straně je během doby, která by měla být krátká, v době mezi otázkou a odpovědí, předložena rozsáhlá vzpomínka na strýce Leonarda a jeho boty. Pak není jisté, zda skutečně ta doba mezi otázkou a odpovědí trvala vteřinu, nebo nekonečně dlouho – pro právě ten proces vzpomínky, který měl proběhnout.

Z tohoto časového hlediska je určující motiv kroužícího amerického letce, který se objevil na začátku knihy, ale vrátil se na jejím

konci. „Americký letec kroužil nad kopcem. Už nestřílel. Jen obléтал vlak. Vypadal jako hvězda, nakloněn křídlem, aby na ně viděl. Jen několikrát vystřelil do lokomotivy, aby věděli, že má nabitou kulometech i v kanonku a dostatek střeliva i benzínu.“ Na počátku předznamenána ukázka hloubkového náletu loopingem je opravdu předvedena a na konci jako by zdefinitivněna: „Pokaždé se hned napoprvé trefil. Pak létal nad vlakem, předváděl akrobatické triky první kategorie, včetně loopingu, jako by to znamenalo nějaké všem srozumitelné šifry.“ A tak je na konci povídky ukázán obraz postrílených lidí z vagonu, který je zmíněn již na samém začátku. Motiv amerického letce se tak stává symbolem neustálého nebezpečí, které ohrožuje člověka, jeho existenci, v jakémkoli okamžiku.

Jestliže došlo k takovému prolnutí časovému i prostorovému – objeví se přece v okamžiku, kdy jsou oba chlapci lapeni a sedí v domě u starosty –, dojde také k prolnutí řeči vypravěče a postavy, Manyho. Autor osvobodí vypravěče z role zachycovatele lyrických pasáží či dramatických scén, tedy vnějšího pozorovatele, a učiní z něj vševědoucího vypravěče, převede ho do role, v níž dokáže odkrýt vnitřní svět postavy: „Druhý si už dávno přestal lámat hlavu, proč tolik lidí zabíjí lidi, jako se zabíjejí zvířata, a nemusí k tomu mít žádný důvod, snad ani nenávisť nebo pomstychtivost. Zabíjet bez důvodu patří k životu některých lidí jako dívat se na hory, lovit ryby, pozorovat motýly anebo chytat či pozorovat ptáky v letu, jako dýchat nebo kejchat, sledovat počasí, když svítí slunce, prší, mrzne. Někomu je příjemné zabíjet bez důvodu. Mně ne. Danymu taky ne.“ V tom případě se výpověď stává až jakousi filozofickou úvahou. Na proměnách tohoto textu je patrný i vývoj Lustigovy poetiky: její ambivalentnost a oxymórický charakter je zvýrazněn hyperbolizací neobrazivého, přímého vyjádření, které má podobu zachycování zla, hrůz koncentračních táborů a ponížení člověka (včetně „píp-

lů“, tedy dětí, které žijí jen do té doby, pokud jsou s to poskytovat sexuální uspokojení těm, kdo stojí ve vězeňské hierarchii nejvýše) na jedné straně a na straně druhé dotváření metaforického vyjádření, přirovnání, lyrických pasáží, které obvykle zobrazují les, vodu, tedy především přírodní motivy.

Lustig vyslovil své umělecké i životní krédo před více než čtyřiceti lety, po vydání první knihy, když si ujasňoval, proč vlastně píše. „Pohnutek k napsání těchto povídek bylo hodně. Ale hlavní bylo přání vyjádřit charakter tehdejší doby a zobrazit život lidí, kteří ji prožívali. Snad jednou z dalších pohnutek byla i snaha zachytit nejen to otřesné, co tato doba přinesla, ale i to krásné, co tehdy bylo a rodilo se v člověku, i když byl sražen na kolena. Především je to víra v lidskost a naděje, že člověk je nejvznešenější ze všech tvorů, i když je zahrán na hnojiště, jemuž se může říkat vězení, koncentrák, ghetto nebo i jinak. Dále tu byla ještě jedna pohnutka – vydat svědectví o dětech, které lidská krutost uvrhla na dno života.“

Pro Lustiga to je natolik důležité, že se tomuto tématu věnuje téměř ve všech svých knihách. Činí to i přesto, že po vydání prvních dvou knih chtěl původně toto téma opustit a věnovat se literatuře se současnou tematikou. Hovořil o „snad ještě jednom návratu k přátelům z koncentráku“, který měl být pokusem o zachycení jejich života po válce. Třebaže tento úkol splnil, téma zla působícího destruktivně na lidi nikdy neopustil. Je to téma, jež vyslovil už v roce 1958: „Ukázat, že lidská vznešenost má nejrůznější podoby a že se z člověka neztrácí nikdy a nikde.“

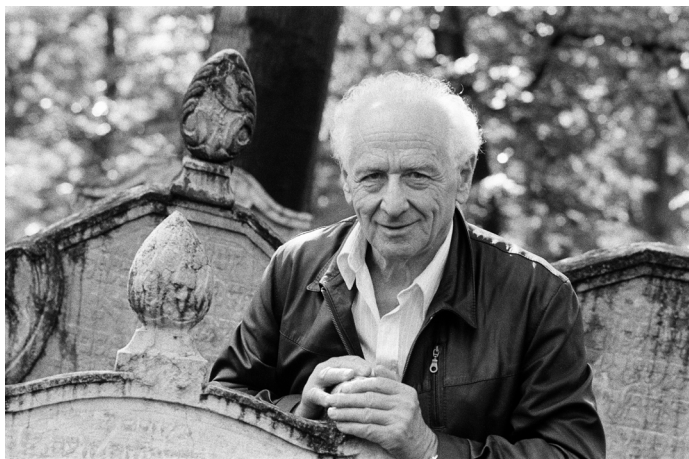
Michal Bauer

Ediční poznámka

Při přípravě našeho elektronického vydání jsme respektovali znění textu, jak jsme ho převzali z vydání, jehož podobu autor ještě mohl ovlivnit. Proto jsme nezasahovali do pravopisných řešení (zejména psaní *Žid*), ačkoliv se liší od jiných autorem revidovaných vydání. Nejsme schopni rozlišit, zda jde o posun autorova vztahu k reáliím, nebo o redakční úpravy. Odstranili jsme však v textu zjevné chyby (např. *hm* opraveno místo *hra*).

Redakce MKP

Arnošt Lustig (21. 12. 1926, Praha - 26. 2. 2011, Praha)

„Fascinuje mě židovská mravnost, podle které musí člověk dodržet dané slovo, i kdyby měl prodělat, protože to znamená, že má duši. Staří Židé věřili, že mravnost je jako pták letící nad mořem. V okamžiku, kdy přestane mávat křídly, spadne a utopí se. Slušnost si člověk nemůže našetřit ze včerejška. Musí být slušný teď, zítra, napořád, znovu a znovu.“

Arnošt Lustig

Prozaik, scenárista, novinář, pedagog, který věnoval podstatnou část své tvorby holocaustu. Patří k nejvýznamnějším světovým autorům zabývajícím se tímto tématem.

Věnovat se především leitmotivu židovské masové vraždy se rozhodl po zkušenostech z koncentračních táborů Terezín, Osvětim-Birkenau a Buchenwald. V dubnu 1945 se mu povedlo utéct z transportu smrti, který mířil z Buchenwaldu do Dachau nebo

Terezína. V Praze se zúčastnil Květnového povstání. Z rodiny přežily pouze matka, sestra a sestřenice.

Po osvobození začal v Praze studovat obchodní akademii, na podzim 1945 přešel na Vysokou školu politickou a sociální, kde vystudoval novinářství. Profesionální dráhu započal v Československém rozhlasu v roce 1948 jako válečný dopisovatel z arabsko-izraelského konfliktu. V šedesátých letech patřil v Československu k nejprodávanějším autorům, jeho knížky vycházely ve více než půlmilionovém nákladu. Mezi lety 1961 a 1968 pracoval jako scenárista Filmového studia Barrandov. Filmy natočené podle jeho předloh a scénářů obdržely řadu trofejí na festivalech v Amsterdamu, Locarnu, Benátkách, Pesaru, Monte Carlu, Mannheimu, San Sebastianu. Do filmu *Obchod na korze* (1965), vůbec prvního československého filmu oceněného Oscarem (1966), napsal dialogy.

Pak strávil coby zakázaný spisovatel a scenárista přes dvacet let v emigraci, především ve Spojených státech, a za opuštění republiky ho československý komunistický režim odsoudil k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. V USA se mu dostalo cti číst vlastní tvorbu v Bílém domě i v Kongresu. Na The American University ve Washingtonu, D. C., se stal profesorem literatury, tvůrčího psaní a filmu.

Po listopadu 1989 pracoval a žil střídavě ve Washingtonu, D. C., a v Praze. Doma v Čechách postupně publikoval 23 beletristických knih a řadu knih esejů, filozofických úvah, projevů a novinových článků. Dostalo se mu mnoha poct a významných funkcí – mimo jiné byl čestným předsedou Společnosti Franze Kafky a společnosti Česká hlava, členem filmové poroty Mezinárodního filmového festivalu v Karlových Varech. Stal se nositelem mezinárodní literární Ceny Franze Kafky, ceny Emmy za televizní scénář, laureátem Americké akademie umění a věd za celoživotní literární

přínos, dvojnásobným nositelem Národní židovské ceny ve Spojených státech, nositelem Ceny B'nai B'rith, byl pasován rytířem Řádu Marka Twaina. Za novelu *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* byl navržen na nejprestižnější americkou Národní knižní cenu, kterou však nezískal, protože tou dobou ještě nebyl americkým občanem. Opakovaně byl v užším seznamu spisovatelů nominovaných na Nobelovu cenu, za celoživotní dílo byl nominován na Mezinárodní Man Bookerovu cenu i na Pulitzerovu cenu. V roce 2018 byl digitálně zrestaurovaný film *Démanty noci* uveden na Filmovém festivalu v Cannes.

V srpnu 2020 byl v Praze založen Nadační fond Arnošta Lustiga za účelem šíření a rozvíjení humanistického odkazu jeho celoživotního díla.

Lustigův mimořádný globální dopad potvrzuje i skutečnost, že sté výročí jeho narození bylo organizací UNESCO zařazeno na prestižní seznam významných jubileí připomínaných v letech 2026–2027.

Eva Lustigová
Nadační fond Arnošta Lustiga,
www.lustigfoundation.cz

19. 1. 2026

unesco

Oslavy 100. výročí narození
Arnošta Lustiga,
spisovatele (1926-2011)
ve spolupráci s UNESCO

Autoři nesou odpovědnost za výběr, prezentaci názorů a vyjádřené postoje obsažené v projektu Festivál100, které nemusí nutně odrážet stanoviska UNESCO a nezavazují UNESCO.

Arnošt Lustig **Tma nemá stín**

Jubilejní edice k 100. výročí narození Arnošta Lustiga

Úvodní slovo a medailon autora Eva Lustigová

Doslov Michal Bauer

Ex Libris Renáta Fučíková

Fotografie Petra T. Růžičková, Muzeum fotografie a moderních
obrazových médií v Jindřichově Hradci

Fotografie na obálce SirichaiKeng/Shutterstock.com

Korektura Jaroslava Bednářová

Technická redakce Markéta Teuchnerová

Vydala Městská knihovna v Praze

Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání

Verze 1.0 z 4. 5. 2026

ISBN 978-80-274-5016-9 (epub)

ISBN 978-80-274-5017-6 (pdf)

ISBN 978-80-274-5018-3 (prc)

KNIHOVNA? KNIHOVNA!

Využijte **prostor**
pro studium, setkání,
kulturu i relax.

Stahujte **e-knihy zdarma**
z e-knihovna.cz, prohlížejte
digitalizované tituly na
digitalizovane.cz.

Sledujte **videocasty**
a přednášky na
youtube.com/@knihovnaPraha.

Půjčte si obraz v Artotéce,
audioknihy, CD, film
nebo deskovou hru.

Tvořte se dřevem, papírem,
barvami, kůží i látkami.
Otevřený ateliér DOK16,
Atelier Jezerka a Kreativní
centrUM v Ústřední knihovně.

Navštivte přednášky,
koncerty, autorská čtení,
filmové projekce, akce
pro děti. Sledujte
mlp.cz/akce.

Vyzkoušejte svět
virtuální reality.
Více na mlp.cz/vr.